ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى

22

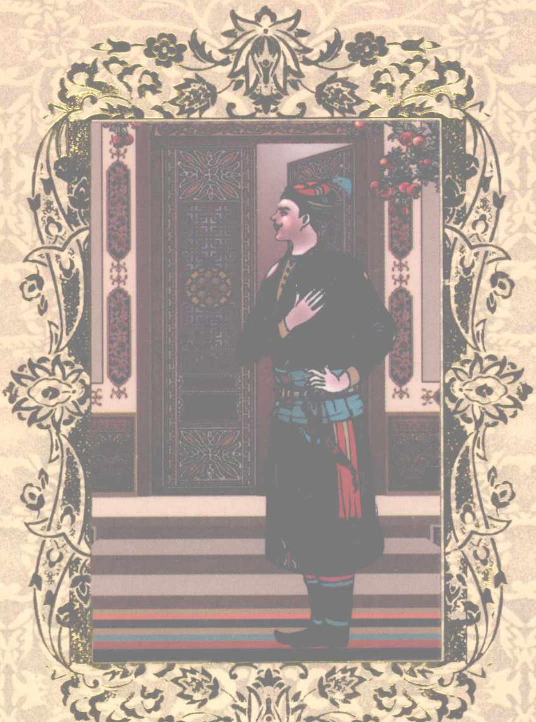

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇقاۋا رەسىمىنى سىزغۇچى : مەمەت ئابدۇرېھىم
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : مەمەت نەۋبەت

ISBN 978-7-228-12019-2

9 787228 120192 >

定价：12.00元

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى

22

«ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى»
تەھرىر ھەيئىتى نەشرگە تەييارلىغان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

维吾尔民间故事. 22:维吾尔文/《维吾尔民间文学大典》编委会编. —乌鲁木齐：新疆人民出版社，2008.11
(维吾尔民间文学大典)
ISBN 978—7—228—12019—2

Ⅰ.维… Ⅱ.维… Ⅲ.维吾尔族—民间故事—作品集—中国—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I277.3

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2008)第 177996 号

策　　划	阿不都热合曼·艾白，艾合买提·伊明
责任编辑	艾合买提·伊明
责任校对	阿布勒孜·阿巴斯 等
封面设计	买买提·诺贝提
出版发行	新疆人民出版社
地　　址	乌鲁木齐市解放南路 348 号
电　　话	(0991)2827472
邮　　编	830001
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷	乌鲁木齐八家户彩印有限公司
开　　本	880×1230 毫米　1/32
印　　张	5
版　　次	2008 年 11 月第 1 版
印　　次	2008 年 11 月第 1 次印刷
印　　数	1—5000
定　　价	12.00 元

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 22

نەشرگە تەييارلىغۇچى: «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى» تەھرىر ھەيئىتى
پىلانلىغۇچىلار: ئابدۇراخمان ئەبەي، ئەخمەت ئىمىن
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت ئىمىن
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابلىز ئابباس قاتارلىقلار
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: مەمەت نەۋبەت
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر
تېلېفون: 0991—2827472
پوچتا نومۇرى: 830001
ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
باسقۇچى: ئۈرۈمچى باجياخۇ رەڭلىك باسما چەكلىك شىركىتى
فورماتى: 880×1230 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 5
نەشرى: 2008 ـ يىلى 11 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
باسمىسى: 2008 ـ يىلى 11 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 1—5000
كىتاب نومۇرى: ISBN 978—7—228—12019—2
باھاسى: 12.00 يۈەن

مۇھەررىردىن

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى باي ۋە گۈزەل بىر خەزىنە. ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ ئۇزاق تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا، ئۆزىنىڭ مىللىي تىلىنى، ئۆرپ - ئادىتىنى، مىللىي مەدەنىيىتىنى، جۇملىدىن باي، گۈزەل ۋە پارلاق ئېغىز ئەدەبىياتىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئۇزۇن تارىخقا، باي، چوڭقۇر مەزمۇنغا، ئۆزىگە خاس مىللىي ئۇسلۇب ۋە مىللىي شەكىلگە ئىگە بولۇپ، كۆزنى قاماشتۇرۇپ تۇرىدىغان بىر رەڭدار گۈلشەن. ئۇ ئۆزىنىڭ مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، بايلىقى ۋە كەڭلىكى بىلەن، شەكلىنىڭ خىلمۇخىللىقى ۋە گۈزەللىكى، تۈرىنىڭ كۆپلۈكى بىلەن كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىدۇ.

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ ئومۇملاشقان بىر تۈرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئېغىزدىن ئېغىزغا، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا كۆچۈش جەريانىدا خەلق ئاممىسى تەرىپىدىن پىششىقلىنىپ، ۋەقەلىكى تاۋلانغان، نەتىجىسى روشەن ھەم ئۇمىدۋار، تىلى تەسىرلىك ۋە گۈزەل بولۇپ يېتىلگەن.

ھەممىمىزگە مەلۇم، چۆچەك پېرسوناژلىرى بولغان، بىر پۈتۈن ۋەقەلىككە ئىگە نەسرىي ئەسەر. ئۇ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقانداق بىر تەرىپىنى ئەكس ئەتتۈرەلەيدۇ. ئۇ ئىجتىمائىي رېئاللىقنىڭ ئەمگەكچى خەلق مېڭىسىدىكى

ئىنكاسى، ئەمگەكچى خەلق تۇرمۇشىنىڭ، ئىدىيە ـ ھېسسىياتىنىڭ، غايە ۋە ئارمىنىنىڭ بەدىئىي ئىپادىسى. چۆچەكلەر ئاساسەن رېئالىزملىق بولىدۇ، ئۇنىڭدا يەنە ئاكتىپ رومانتىزمنىڭ قويۇق ئىپادىسىمۇ بولىدۇ. ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىمۇ شۇنداق.

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكى، ھەقىقەتپەرۋەرلىكى، ئەمگەكچان روھى، ساغلام ۋە گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلىتى، ۋەتەنپەرۋەرلىكى، قەيسەرانە كۈرەش قىلىش ئىرادىسى، شۇنداقلا ئېسىل ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئىپادىلەنگەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوبراز ئارقىلىق ئىپادىلىنىپ، كىشىلەرگە ياخشى بىلەن ياماننى، ھەق بىلەن ناھەقنى، ئۆز بىلەن دۈشمەننى، خۇنۇكلۇك بىلەن گۈزەللىكنى پەرق ئېتىشكە ياردەم بېرىدۇ. بىز بۇنىڭدىن خەلق چۆچەكلىرىنىڭ مۇئەييەن تەربىيىۋى رولىنى بايقىۋالالايمىز.

شۇنى قەيت قىلىشقا بولىدۇكى، خەلق چۆچەكلىرىنىڭ بالىلارغا بولغان تەربىيىۋى رولى تېخىمۇ زور بولىدۇ. بالىلار كىچىكىدىن تارتىپلا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى، جۈملىدىن چۆچەكلەرنى ئاڭلىسا، ئۇلارنىڭ يۇمران قەلبىدە ياخشىلىق، ھەققانىيلىق، گۈزەللىك، ھاياتنى ۋە تەبىئەتنى سۆيۈش ئىستىكى ئويغىنىدۇ.

خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تۇرمۇشنى، تارىخنى بىلىش ۋە چۈشىنىشتىكى رولى، خەلق تىلىنى ئۆگىنىشتىكى رولى، گۈزەللىك قارىشىنى يېتىلدۈرۈشتىكى ئېستېتىكىلىق رولى، كۆڭۈل ئېچىش رولىنىمۇ ئۇنىڭ تەربىيىۋى رولىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ. يۇقىرىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزئارا باغلانغان، ئۆزئارا گىرەلەشكەن، سىڭىشىپ كەتكەن، بىر ـ بىرىنى تولۇقلىغان ۋە ئۆزئارا ماسلاشقان. بۇ خەلق چۆچەكلىرىنىڭ خەلق

تۇرمۇشى بىلەن قان ـ گۆشتەك زىچ مۇناسىۋىتى بارلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

خەلق چۆچەكلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خەلق ئاغزاكى ئەدەبىياتى يېزىق شەكىللىنىشتىن بۇرۇنلا ۋۇجۇدقا كېلىپ، نۇرغۇن ئەسىرلەر مابەينىدە ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈردى. يېزىق شەكىللەنگەندىن كېيىن ئۇنىڭ تەرەققىياتى يەنىلا توختاپ قالغىنى يوق. كېيىنكى مەزگىللەردە نۇرغۇن ئەللەردە خەلق چۆچەكلىرى يىغىپ خاتىرىلىنىپ، ئۇنىڭ يوقىلىپ كەتمەي داۋاملىق مۇكەممەللىشىشىگە كاپالەتلىك قىلىندى. بۇ ئىش بىزدە بۇرۇن ئانچە ـ مۇنچە ئىشلەنگەن بولسىمۇ، رەسمىي ئىشلەش ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدا باشلاندى دېيىشكە بولىدۇ. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى بىرقانچە توپلام قىلىپ ئىشلەنگەنىدى. 80 ـ، 90 ـ يىللارغا كەلگەندە ئېلىمىز بويىچە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلىش دولقۇنىنىڭ تۈرتكىسىدە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرىگىچە خەلق چۆچەكلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى كەڭ كۆلەمدە يىغىلدى، رەتلەندى ۋە مەخسۇس توپلاملار نەشر قىلىندى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بۇ ئەسەرلەر قايتا ـ قايتا سېلىشتۇرۇش، رەتلەش، تاللاش ئارقىلىق سىستېمىلاشتۇرۇلۇپ زور ھەجىملىك «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى» ۋۇجۇدقا كەلدى. قولىڭىزدىكى 23 قىسىملىق «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» دەل مۇشۇ ئىلمىي ئەمگەكنىڭ مېۋىسى.

بۇ بىر يۈرۈش كىتابقا سېھىرىي چۆچەكلەر، تۇرمۇش چۆچەكلىرى، چېچەنلەر ھەققىدىكى چۆچەكلەر، ھەجۋىي چۆچەكلەر، تېپىشماقلىق چۆچەكلەر، ھايۋانلار ھەققىدىكى چۆچەكلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 300 دىن ئارتۇق چۆچەك

كىرگۈزۈلگەن ۋە مۇناسىپ قىزىقارلىق قىستۇرما رەسىملەر سەپلەنگەن.

ئىشىنىمىزكى، بۇ بىر يۈرۈش كىتاب خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى تېخىمۇ بېيىتىدۇ ۋە رەڭدار قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتچىلىرىنىمۇ مول ۋە رەڭدار ماتېرىيال مەنبەسى بىلەن تەمىنلەيدۇ، ئۇلار بۇ كىتابلىرىمىزدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى سىياسىي، تارىخىي، ئەخلاقىي، دىنىي ۋە ئېستېتىكىلىق قاراشلىرىنى، ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي تۇرمۇشىنى، ئۆرپ ـ ئادەت ئالاھىدىلىكلىرىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم يىپ ئۇچى ۋە ئىلھامغا ئېرىشەلەيدۇ. بىزنىڭ بۇ كىتابلارنى نەشرگە تەييارلاشتىكى ئاساسىي مۇددىئايىمىزمۇ دەل مۇشۇ.

مۇندەرىجە

قـورقـقـاق 1
داستىخان مەيداندىكى ماجىرا 10
كـىيگىردەك لـەشكىرى بىلەن تائام لەشكىرى
ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ 23
ئاچ كۆزلۈكنىڭ ئاقىۋىتى 29
بۇ قىز قايسى سۆزى بىلەن ئاتا - بالىغا ياردى
.... 30
بۇ قىز كىمگە تەئەللۇق 33
شۇنداقمۇ جاۋاب بولامدۇ 39
قىزنى كىمگە بەرسە مۇۋاپىق 41
قىزنىڭ چارىسى 48
مالچىنىڭ ئەقلى 50
پادىشاھ ۋە شاھماتچى 55
مىڭ تەڭگە پۇل 58
قەيەردە مىڭىش توغرا 61
قىز ئوغۇلنىڭ نىمىسى بولىدۇ 63
مۇغەمبەر تۈلكە 66
ئوتۇنچى يىگىتنىڭ جاۋابى 69
ئۈچ تۆگە 73

ئوغرى بىلەن قاراقچى 76
گۆھەرنى قانداق قىلىش كېرەك 81
تۇردى ماقۇلنىڭ قىزلىرى 90
ئۇ قانداق قۇتۇلۇپ قالدى 96
ھاكىم يىتكەن ئېشەكنى قانداق تاپتى 97
موللام ئوغرىنى قانداق تاپتى 99
دانىشمەن نېمە دېدى 101
بەش نان 103
تېپىشماقلىق چۆچەكلەرنىڭ جاۋابلىرى 105
بۆرە، تۈلكە ھەم بۆدۈنە 110
باتۇر ئۆچكە 126
تۈلكىنىڭ شاپائىتى 134
تاۋۇس ئەللەيىن 144

قورقاق

بۇرۇن بۇرۇندىكەن، تېرىق تۈلۈمدىكەن، بۆرە قاراقچىكەن، تۈلكە ماراقچىكەن، توخۇ داڭگالچىكەن، ئۆچكە جاڭگالچىكەن، قىرغاۋۇل جەدىكەن، قۇيرۇقى يەردىكەن. ئۇششاقۇ چوڭ، پىششىقۇ توڭ، توشقان بىلەن بىر كەم قىرىق ئاتۇ ئېشەك، ئۆچكە ـ قوي، بۇغا ـ مارال، تۆگە ـ تايلاق ھەممىسى بولۇپ بىر جاڭگالدا ياشايدىكەن.

جاڭگالدىكى ياۋاش ھايۋانلار دەريادىكى قېيىقتەك، سۇدىكى بېلىقتەك ئويناپ ـ كۈلۈپ، خاتىرجەم ئوتلاپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، يېقىن ئەتراپتا بىر توپ بۆرە پەيدا بولۇپ قېلىپ، ھايۋانلارنىڭ ئاقساق ـ چولاق، قوزا ـ بوتىلاق، ئاجىز، يېتىم ـ يېسىرلىرىنى ئۈرۈپ ـ سوقۇپ كېتىپتۇ، ئۇلارغا ھېچبىر ئارام بەرمەپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ، ئايلار كېتىپ، بۆرىلەرنىڭ ۋەھشىيلىكى ھەددىدىن ئېشىپتۇ، ھايۋانلارنىڭ غەم ـ قايغۇسى چېكىگە يېتىپتۇ. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن ئات سەكرەپ ئوتتۇرىغا چىقىپتۇ ـ دە، جاڭگالدا ياشايدىغان جىمىكى ھايۋانلارنىڭ بىر يەرگە يىغىلىشىنى سوراپ خەت ـ خەۋەر ئەۋەتىپتۇ. بۇ خەتتىن خەۋەر تاپقان ئۇششاق ـ چوڭ چارپاي ھايۋانلار تۇشمۇتۇشتىن بىر سورۇنغا يىغىلىپتۇ. شۇ چاغدا ئات يىغىلغانلارغا

مۇنداق دەپتۇ:

— بۇرادەرلەر، بۆرە دېگەن خۇنپەر جاڭگىلىمىزدىكى با-لىلارنى، قوزا - پاقلان، تېكە - تايلاقلارنى ئۆلتۈرۈپ، قىرىپ، ئاتىنى بالىدىن، بالىنى ئاتىدىن ئايرىپ، تىنچ - ئامان كۈن كۆرگىلى قويمايدىغان بولۇپ كەتتى. بۆرىلەرنى جاڭگىلىمىز-دىن يوق قىلمىغۇچە ھېچقايسىمىزغا ياخشى كۈن يوق. مېنىڭ گېپىمنى ماقۇل كۆرسەڭلار، ھەممىمىز بىرلىشىپ، قولىمىز-غا قورال - ياراغ ئالايلى، بۆرە دېگەن كاساپەتنىڭ ھۇجۇمىغا قارشى جەڭ قىلايلى. قېنى، سىلەر بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر؟

ھايۋانلار قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇشۇپ:

— دۇرۇس گەپ قىلدىڭ، ئەقىللىق ئاتۋاي. بۆرىلەرنى يوق قىلمىغۇچە ھېچقايسىمىزغا ئامانلىق يوق، شۇنداق قىلاي-لى، — دەپتۇ. شۇ ئارىدا ئۆچكە ئوتتۇرىغا چىقىپ:

— توختاڭلار، جامائەت، توختاڭلار! ئۇرۇش قىلىشنىغۇ قىلىمىز، ئۇرۇشنى نېمە بىلەن قىلىمىز؟ قۇرۇق قولىمىز بىلەنمۇ؟ سىلەر بۆرىلەرنىڭ ئۆتكۈر چىشلىرىنى بىلمەمسىلەر؟! ئۇنىڭ چىشىغا ئۇچراپ قالساق، دۇنيادا ساق قالامدۇق. خۇدايا توۋا دەپ، شۇ جېدەلنى قويۇپ، سىڭگەن نېنىمىزنى يەيلى. ناھايىتى يېسە بىر يىلدا بىرنەچچىمىزنى يەپ كېتەر؟ شۇ بىرنەچچە قوزا - تايلاقنى دەپ ئۇرۇش قىلساق، بالاغا قالىد-مىز، ھەممىمىز ۋەيران بولۇپ تۈگەيمىز، — دەپتۇ.

ئۆچكىنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان باشقا ھايۋانلار بىردەم خىيالغا چۆمۈپ، دىلىغۇل بولۇپ قاپتۇ، ئۇزۇن بويۇن تۆگىمۇ ئاغزىنى ماكىلدىتىپتۇ. بۇ چاغدا ئات يەنە سۆزگە چىقىپ:

— ئۆچكىنىڭ گېپى توغرا ئەمەس، دوستلىرىم، بىزدە قورال يوق دېگىنى نېمىسى؟! بىز ھەممىمىز ئۆملىشىپ بىر تۇغنىڭ ئاستىغا جەم بولساق، قورال - ياراغ دېگەن ئۆزد-

مىزدە بار. مانا مەن قاتتىق پۇتۇم بىلەن بۆرىنىڭ پۇتىغا تېپىمەن. ئۆچكە ئاغىنە، سەن بېشىڭدىكى قاتتىق مۈڭگۈزۈڭ بىلەن بۆرىنىڭ بىقىنىغا ئۇسۇپ قورسىقىنى تېشىسەن. ئېشەكئۇاي، سېنىڭ تۇيىقىڭمۇ مېنىڭكىگە ئوخشاش قاتتىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھاڭرايسەن، ئاۋازىڭدىن بۆرىلەر قورقۇپ كېتىدۇ، تۆگىۋاي دوستۇم، سەنمۇ غەم قىلما، تاپىنىڭنى بىر ئاتساڭ بەئەينى چارەك تاشنى ئاتقاندەك تېگىدۇ، بۆرە شۇ يەردىلا جان بېرىدۇ. باشقىلىرىڭلارنىڭمۇ ئۆزۈڭلارغا لايىق قورال ـ ياراغىڭلار بار. مانا شۇ قوراللارنى ئەپلەپ ئىشقا سالساق، ئەلۋەتتە بۆرىلەرنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، توپىسىنى ئاسمانغا سورىيالايمىز.

ئاتنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، تۆگە «بوف !...» دەپ سۆزگە كىرىشىپتۇ:

— ئۇغۇ شۇنداق، ئاتۋاي، قاراپ باقسام، ئۆچكىنىڭ گېپى ئورۇنلۇق. دۈشمەن بىلەن تەڭ بولىمىز، دەپ قان تۆككۈچە سۈلھى قىلىپ، بىللە ئۆتكىنىمىز ياخشى. بىزدىن كەتسە ناھايىتى ھەر يىلىغا بىرنەچچىلا كىچىك بالا قۇربان بولار. ئىلاج بار ئەلچى ئەۋەتىپ، ھۇجۇم قىلماسلىققا توختام تۈزەيلى، — دەپ گېپىنى تۈگىتىپتۇ.

باشقا ھايۋانلارمۇ: «تۆگىنىڭ بويى ئېگىز، ئەقلىمۇ چوڭ» دەپ ئويلىشىپ، بۆرىلەر بىلەن سۈلھى ـ توختام تۈزمەكچى بوپتۇ، ئاتنىڭ شۇنچە قىلغان نەسىھەتلىرىگە قۇلاق سالماپتۇ. ئاردىن بىرى چىقىپ:

— بۆرىلەر بىلەن كېلىشىم تۈزۈشكە كىم ئەلچى بولۇپ بارىدۇ؟ — دەپ سوراپتىكەن، ھېچقايسىسى جاۋاب بەرمەپتۇ. شۇ چاغدا تاغ تېكىسى قوپۇپ:

— جاڭگىلىمىزنىڭ چېتىدىكى بىر مەسچىتتە تۈلكە دەيدىغان بىر مەخلۇق بار، ئۇ خېلىدىن بۇيان تەسۋى تارتىپ،

سوپىلىق قىلىۋاتىدۇ، گەپكىمۇ ئۇستا، ئۆزى ھەممىگە يېقىنلىشالايدۇ. ئاشۇ مەخلۇقنى خالىس ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتسەك، — دەپتۇ. باشقىلار:

— سۆھبەت ئۇستىدە قاراپ تۇرۇشقا قىرغاۋۇلمۇ بىللە بارسۇن، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، تۈلكە بىلەن قىرغاۋۇل بۆرىلەرنىڭ ئالدىغا ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىلىپتۇ.

تۈلكە ھارامزادە بۇ تەكلىپنى بەجانىدىل قوبۇل قىپتۇ، قانچە ئويمان - دۆڭلەردىن ئۆتۈپ، بۆرىلەرنىڭ غارىغا يېتىپ بېرىپتۇ. ئۇ ياۋۇز بۆرىگە خۇشامەت بىلەن تەزىم قىلىپ تۇرۇپ:

— ھۆرمەتلىك بۆرە جانابلىرى، «ئەلچىگە ئۆلۈم يوق، جارچىغا كۆرۈم». مەن ئۆزلىرىنىڭ خالىس قۇلىمەن. يېقىندىن بۇيان جاڭگالدىكى ھايۋانلار ئۆزلىرىگە قارشى بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ جەڭ قىلماقچى بولغانىكەن، پېقىر - كەمىنىلىرى ئۇلارنى بۇ يامان نىيىتىدىن قايتۇرۇپ، بۆرىلەرگە قارشى مۇشت كۆتۈرگەن توغرا ئەمەس، ئۇنىڭ ئىككى تال خەنجەر چىشىغا ھېچقايسىڭلار تەڭ كېلەلمەيسىلەر، ئۇنىڭدىن كۆرە، بۆرىلەرنىڭ پادىشاھىغا ئەرز يېزىپ، سۇلھى - توختام قىلغىنىڭلار ياخشى، دەپ مەسلىھەت بەردىم. ھەممىسى مېنىڭ گېپىمنى ماقۇل كۆرۈپ، بۇ خىزمەتنى ئادا قىلىشقا پېقىر - كەمىنىلىرىنى ھۇزۇرلىرىغا ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتتى، — دەپتۇ. بۆرىلەرنىڭ باشلىقى تۈلكىنىڭ گېپىگە ئىشەنمىگەندەك قىلىپ:

— سەنمۇ يىرتقۇچلارنىڭ ئەۋلادى تۇرساڭ، قانداق قىلىپ ياۋاش ھايۋانلارغا ۋەكىل بولۇپ كېلەلەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— يوقسۇ، جانابلىرى، ئىشەنمىسىلە، ئەنە ئاۋۇ دەرەخنىڭ ئۇستىدە تۇرغان ئۇزۇن قۇيرۇق قىرغاۋۇلدىن سوراپ باق-

سىلا، — دەپ قىرغاۋۇلنى شەرەت قىلىپ كۆرسىتىپتۇ، شۇ-نىڭدىن كېيىن ئاۋازىنى تېخىمۇ بوشراق چىقىرىپ، — خېلى زامانلار بولۇپ قالدى، جانابلىرى، بېشىمغا سەللە يۆگەپ، هايۋانلارغا يېقىن يەردىكى بىر مەسچىتتە دۇئا - تەلەپ قىلىپ، ئىبتىكاپتا ئولتۇرۇۋاتىمەن، بىر كۈندە يۇز مەرتە ئۆز-لىرىنىڭ هايۋانلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشلىرىنى خۇدايىم-دىن تىلەيمەن، — دەپتۇ.

بۆرىلەر بىلەن ئۇنىڭ باشلىقى تۈلكىنىڭ سۆزىنى ئاڭلى-غاندىن كېيىن، ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ مۇنداق دەپتۇ:

— ئۇنداق بولسا، مۇنۇ شەرتلىرىمىزنى تولۇق قوبۇل قىلسۇن: هەر ئايدا بىزگە ئوتتۇز تۆگە، ئوتتۇز قوي، ئوتتۇز ئۆچكە، ئوتتۇز ئات، ئوتتۇز بۇغا، ئوتتۇز توشقان... ئىشقى-لىپ، جاڭگالدا ياشايدىغان هايۋانلارنىڭ هەرقايسى خىلىدىن هەر كۈنگە توغرىلاپ هەق تۆلىسۇن، ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئالدىمىزغا ئېلىپ كېلىپ تاپشۇرسۇن. شۇنداق قىلغاندا، هۇ-جۇم قىلمايمىز، ئەبەدىي خاتىرجەملىك بولىدۇ. بۇ پىكرىمىز-نى تولۇق يەتكۈز.

تۈلكە هارامزادە بۇنى راسا پۇرسەت دەپ بىلىپتۇ - دە، ئوتتۇزغا بىرنى قوشۇپ، هايۋانلارغا مۇنداق خەۋەر ئېلىپ كەپتۇ:

— هەرقايسى هايۋانلاردىن هەر ئېيىغا ئوتتۇز بىردىن

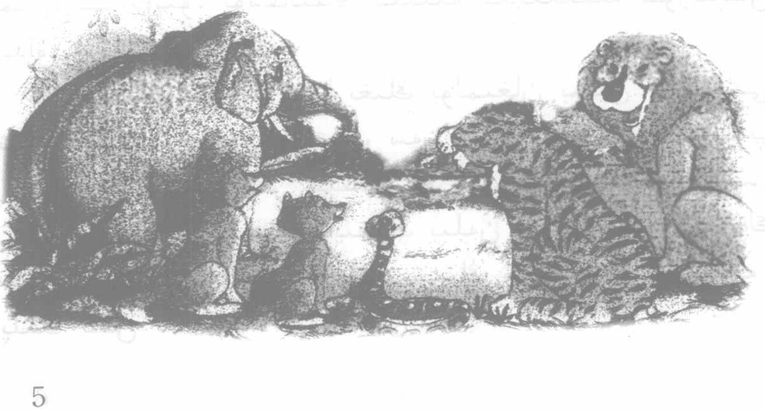

ھەق تۆلىسۇن، بۇ خىزمەتنى ئورۇنداشقا ئوتتۇرىدا خالىس تۈلكە ۋاستىچى بولسۇن، دېدى، — دەپتۇ.

تۈلكىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ھايۋانلار ئىغىر قايغۇ - مۇسىبەتكە چۆكۈپتۇ. شۇ چاغدا ئات مەيدانغا چىقىپ مۇنداق دەپتۇ:

— قېرىنداشلىرىم، سىلەر مېنىڭ گېپىمگە كىرمەي، ئۆچكە ۋە تۆگىنىڭ پىكرى بىلەن تۈلكىنىڭ مەسلىھىتىنى ئاڭلاپ دۈشمەن بىلەن سۈلھىلىشىشنى تەلەپ قىلدىڭلار. ئاشۇ ئىغىر شەرت بىلەن ئەھۋالىمىز نېمە بولىدۇ؟ بۇ شەرتلەرگە كۆنۈش نەسلىمىزنى قۇرۇتۇش دېگەن گەپ ئەمەسمۇ؟ قېنى، ئەمدى نېمە دەيسىلەر، دۈشمەن بىزگە ھۇجۇم قىلسا، قارشى تۇرماي قول قوشتۇرۇپ ياتىمىزمۇ؟

بۇ قېتىم تۆگە بىلەن ئۆچكە ئۆزىنىڭ باشتا خاتا ئويلىغانلىقىغا پۇشايمان قىلىپ، ئاتنىڭ پىكرىنى قۇۋۋەتلەپتۇ. جاڭگالدىكى ھەممە ھايۋانلار جەم بولۇپ، بۆرىلەرنىڭ ھۇجۇمىغا قارشى تەييارلانماقچى بوپتۇ. شۇ ئارىدا توشقان سەكرەپ چىقىپ:

— ئاكىلار، تۇغقانلار، مەن بۇ ئىشقا قاتنىشالمايمەن. بۆرىنىڭ چىشى يامان، سىلەرنىڭ قورال - ياراغلىرىڭلار بولغان بىلەنمۇ ئۇنىڭ چىشىغا تەڭ كېلەلمەيدۇ. مېنىڭ تېرەممۇ نېپىز. ياق، ياق، مەن بۇ ئىشقا ئارىلىشالمايمەن، مەن قورقىمەن، — دەپتۇ. توشقاننىڭ گېپىگە كىچىككىنە قوزىچاق مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

— سېنىڭ قورال - يارىغىڭ بولمىغان بىلەن ناھايىتى ياخشى يۈگۈرەلەيسەن، دوستۇم، سەن بىزگە خەۋەرچى بولۇپ بەرگىن. جاڭگالنىڭ بىر چېتىدە تۇرۇپ، بۆرىلەرنىڭ قارىسىنى كۆرگەن ھامان قىسقا ئايغىڭ بىلەن دىككىلداپ ئۇچقاندەك خەۋەر ئېلىپ كەلسەڭ، مانا شۇ سېنىڭ خىزمىتىڭ. بۇ شەرەپلىك ئىش ئەمەسمۇ، توشقانجان؟

توشقان قوزىچاقنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ كۆزىنى راسا بىر ئالايتىپتۇ ـ دە، ئاچچىقى بىلەن بېشىنى سىلكىپ:

— ياق، ياق، مەن بارالمايمەن، بارالمايمەن، خەۋەر ئېلىپ كېلىمەن دەپ ھەممىنىڭ ئالدىدا بۆرىنىڭ ئاغزىغا بېرىپ تۇرامدىمەن؟ مېنىڭ بالىلىرىم بار، قاتناشمايمەن، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. باشقىلار قانچە ـ قانچە نەسىھەت قىلسىمۇ ئۇنىماپتۇ، ھېچكىمنىڭ دېگىنىگە كۆنمەپتۇ. ھايۋانلارمۇ ئۇنىڭ قورقۇنچاقلىقىغا نەپرەتلىنىپ زورلىماپتۇ.

بۆرىلەر كۆز كۆنلىرىنىڭ بىرىدە زەھىرى تولغان ئۇششۇك ھەرىسىگە ئوخشاش ۋەھشىيلىكى چېكىدىن ئېشىپ، جاڭگالدىكى ھايۋانلارغا ھۇجۇم باشلاپتۇ. جاڭگالدىكى ھايۋانلارمۇ بوش كەلمەپتۇ. قىرىق كېچە ـ كۈندۈز جەڭ بوپتۇ، بولغاندىمۇ شۇنداق قاتتىق جەڭ بوپتۇكى، ھاي، ھاي ! «جالاققۇ جۇلۇق، ۋالاققۇ ۋۇلۇق، تاراققۇ تۇرۇق، شاراققۇ شۇرۇق...» ئۆلگەنلەر ئۆلۈپتۇ، ساق قالغانلار ساق، ئاخىر ھايۋانلار بۆرىلەرنىڭ بىرىنى قويماي ھەر تەرەپتىن دەسسەپ يانجىپ، چىشلەپ، ئۇسۇپ، چەيلەپ، ئۇشتىدىن ـ پۇشتىغىچە ئۇلارنى بۇ جاڭگالغا قەدەم باسماس قىلىۋېتىپتۇ. توشقانباي بۇ ئاجايىپ جەڭنى جاڭگالنىڭ ئىچىدە ماراپ تۇرۇپ كۆرۈپتۇ، مەيداندا ھايۋانلارنىڭ قانغا بويىلىپ جەڭ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، كۆزلىرى قاراڭغۇلىشىپ كېتىپتۇ.

ھايۋانلار غالىب كەپتۇ، بۆرىلەر مەغلۇپ بوپتۇ، ئەمما بىر ئاقساق بۆرە ھايۋانلارنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، غىپپىدە جاڭگالنىڭ باشقا چېتىگە قېچىپتۇ ـ دە، چاتقاللىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن قىرغاۋۇل، ئۇنىڭ نەگە مۆكىدىغانلىقىنى كۆرۈۋېلىپ، ھايۋانلارغا خەۋەر قىلايچۇ، دەپ، ئارقىسىدىن مېڭىپتۇ.

تۈيۈقسىزلا ئاغزى ـ بۇرنى قان بىر ئاقساق بۆرىنىڭ چاتقاللىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەلگەنلىكىنى كۆرگەن چاتقال ئىچىدىكى ھېلىقى توشقاننىڭ قورققىنىدىن كۆزىگە دۇنيا قاراڭغۇ كۆرۈنۈپتۇ. ياۋۇز بۆرە چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ:

— ھىم... سەنمۇ مېنىڭ دۈشمىنىم بولىسەنغۇ، شەيتان. ئەمدى قولغا چۈشتۈڭمۇ؟ بۈگۈن جىمى دەرد ـ ئەلىمىمنى سەندىن ئالىمسام، توختا !... — دەپ دېۋەيلەپتۇ. توشقان شۇ چاغدا كۆزلىرىدىن مونچاق ـ مونچاق ياش تۆكۈپ:

— تەقسىر، شەپقەتلىك بۆرە ئاتا، مەن ئۇرۇشقا قاتناشمىدىم. سىلىگە قارشى جەڭ قىلمىز دېگەن چاغدا: «ياق، بۆرە پادىشاھ ناھايىتى كۈچلۈك، سىلەرنىڭ كۈچۈڭلار يەتمەيدۇ» دېدىم، ماڭا رەھىم قىلسىلا، بۆرە ئاتا، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

— رەھىم قىلسىلا؟ ! كىمگە؟ ! ئەگەر سەن مەن تەرەپتە بولغان بولساڭ، نېمىشقا ھايۋانلارنىڭ مەسلىھەتلىرىنى ئالدىن ماڭا خەۋەر قىلمىدىڭ؟ دېمەك، ئەسلىدە سەنمۇ ئاشۇلار تەرەپتە !

— يوقسۇ، بۆرە ئاتا، مەن سىلەر تەرەپتە.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ بۆرە، — مەن قىرىق كېچە، قىرىق كۈندۈز جەڭ قىلىپ ھاردىم، ئاچتىم. قېنى، يېقىن كەل، مېنىڭ يارىلىرىمنى تېڭىپ، ئۈزۈلۈڭ ياخشىلاپ كۈتكىن.

توشقان لاغىلداپ تىترەپ، يا ئالدىغا، يا كەينىگە ماڭالماي، ئاخىر بۆرىنىڭ يېنىغا يېقىنلاشقانىكەن، ياۋۇز بۆرە بىر باسماقداپ تۇتۇپتۇ ـ دە، ئىككى چايناپ يۇتۇپتۇ.

بىچارە توشقاننىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى كۆرگەن دەرەخ ئۈچىدىكى قىرغاۋۇل ئۇچۇپ بېرىپ ھايۋانلارغا خەۋەر قىلماق بوپتۇ. ئۇ يولدا كېلىۋاتقاندا، سەللىسى چۇۋۇلۇپ، ئالاق ـ جالاق قېچىپ كېلىۋاتقان تۈلكىگە ئۇچراپتۇ.

— ھە، تۈلكىۋاي، نېمىشقا قاچىسەن؟ ھايۋانلار بۆرىگە

قارشى جەڭ قىلىۋاتىدىغۇ؟ — دەپ سوراپتۇ قىرغاۋۇل. تۈلكە قورققىنىدىن ئەتراپقا قاراپ:

— ھايۋانلارنىڭ غەزىپى چېكىگە يەتتى. «يېغىدىن يار بويى قاچ» دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭ. بۇنداق چاغدا قايسى بۆرە، قايسى تۈلكە ئىلغاپ تۇرمايدۇ، ئۇلارغا ھەممىسى بەرىبىر. بەش - ئون كۈن بىرەر ياققا يوشۇرۇنۇپ تۇراي دەيمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

قىرغاۋۇل تۈلكىنىڭ ھىيلىسىنى قورسىقىغا پۈكۈپتۇ - دە، خەپ توختا، ھايۋانلارغا ئېيتىپ ئەدىپىنى بەرمىسەم، دەپ جاڭگال تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپتۇ.

بۇ چاغدا ھايۋانلار چوڭ مەرىكە تۈزۈپ، كىم تىرىك، كىم ئۆلۈك، كىم ساق، كىم قانداق، سۈرۈشتۈرۈپ، دۈشمەننى يوقاتقانلىقىنىڭ خۇشلۇقىدا بىر - بىرىنى تەبرىكلەپ توي قىلىۋاتقانىكەن.

ئۇلار قىرغاۋۇلدىن ئەھۋالنى ئۇقۇپ، بىچارە توشقانغا ئىچ ئاغرىتىپ قايغۇرۇشۇپتۇ، تۈلكە ھارامزادىگە نەپرەتلىنىپتۇ. ئات سورۇندا تەنتەنە بىلەن سۆزگە چىقىپ:

— باتۇر دوستلىرىم، مانا كۆردۈڭلار، ھەممىمىز بىرلىشىپ ياۋۇز دۈشمەننى يوق قىلدۇق. قورققاق توشقان بولسا بۆرىنىڭ قولىدا ھالاك بولدى. سىلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويايكى، «بۆلۈنگەننى بۆرە يەر» دېگەن مانا شۇ. بۇ سۆز ئۆمۈر بويى ھېچقايسىمىزنىڭ يادىدىن چىقمىسۇن، — دەپتۇ.

ئۇششاق - چوڭ ھايۋانلار ئالىتاغىل، ئېگىز - پەس ئاۋاز چىقىرىپ: «بارىكاللا» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ، بىر قانچە كۈن ئۆتكەندە تۈلكىلەرنىمۇ تىرىپىرەن قىپتۇ. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇلار تېخىمۇ ئۆملىشىپ، تىنچ - ئامان، خاتىرجەم ياشاشقا باشلاپتۇ.

داستىخان مەيدانىدىكى ماجىرا

1

ئۆتكەن زاماننىڭ يەر تەۋرىگەن يىلى، جۇمبىل ئەۋۋىلىدىنىڭ بىرى كەم ئوتتۇزى ئىكەن. ئوچاق مەملىكىتىنىڭ قازان شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق مانتىگول بېگىمنىڭ چوڭ قىزى چۆچۈرە بۇۋۇم پۇتۇن غىزا ئەربابلىرىنى يىغىپ توختام سۆھبىتى قىلىش نىيىتىدە، داستىخان مەيدانىنى تۈزۈپ، غىزا مېھمانلىرىنىڭ بىر - بىرلەپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى. مىسكەر شەيخ ئاخۇنۇمنىڭ بېقىۋالمىش، رەڭگىرويى سارغايغان يايپاڭ چىلاپچا شالدام غوجا، ئۇنىڭ كەينىدىن تۇچ مەخسۇمنىڭ ئامراق ئوغلى ئاپتۇۋا مەخسۇم نازۇك بويۇنلىرىنى غازدەك سوزۇپ كىرىپ، تەۋەززۇ بىلەن مېھمانلار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ چىقىپ كەتتى.

قازان شەھىرىنىڭ بۇرۇنقى مەرھۇم پادىشاھىنىڭ چوڭ خوتۇنى لۆڭگىخان ھاجىم ھەرەمدىن كەلگۈچە پالەچ كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ تېز مېڭىشتىن قاپتىكەن، ئۇمۇ ئارقىدىنلا قانچە غەيرەتلەر بىلەن سۆرىلىپ كېلىپ مېھمانلار بىلەن قولمۇ قول كۆرۈشۈپ چىقىپ كەتتى.

بۇ ۋاقىتتا ئۆيىنىڭ تاشقىرىسىدا، ئالتۇن ئىشتان كىيگەن بۇزرۇك خوجىنىڭ مۇرىتلىرىدىن بولغان ھەزرىتى ساماۋار

پىرىم ئەتراپىغا چەينەك ھاپىزلىرىنى يىغىپ، زىكرى - سۆھبەت باشلىماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا جاراڭ - جۇرۇڭ، داغدۇغا بىلەن، يۇرتنىڭ ياشلىرىدىن بولغان پىيالە يىگىتلەر سەپ - سەپ بولۇپ مەيدانغا يېتىپ كەلدى. ئۇندىن كېيىن، تاشقىرىدىن ھەيۋەت بىلەن «پوش - پوش !» دېگەن سۈرلۈك ئاۋاز ئاڭلاندى. بۇ تاشقىرىدىكى ساماۋار پىرىمنىڭ ئاۋازى بولۇپ، ئۇنىڭ پوش - پوشلىرى چەينەك مۇرىتلىرىنىڭ قىيا - چىدىيالىرى بىلەن پىيالە يىگىتلىرىنىڭ ۋاڭ - چۇڭلىرىنى پەسەيتتى. بىراق، پىيالە يىگىتلەر ئاسماننى قويىنىغا يوشۇرماقچى بولۇشتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەرشىنىڭ تۈۋرۈكلىرى لىڭشىپ، جاھان زىلزىلىگە كېلىپ كەتتى. ئارقىدىن داستىخان مەيدانىغا ئۇزۇن چوڭ كوچىدىن «پوش - پوش» دېگەن خۇشامەتلىك ئاۋازلار بىلەن پەتنۇس تەختىگە ئولتۇرۇپ، تونۇر ئىقلىمىنىڭ ئەۋلىيالىرىدىن ئىككى يېنىدا مۇھاپىزەتچىلەر توختاتقان ھالدا مەزە تۆرەم چىنە - چەينەك، قازىكالان ۋە ھاپىزلىرىنى ماڭغۇزۇپ يېتىپ كەلدى.

پۈتۈن مەيداندىكىلەر مەزە تۆرەمنى زىيارەت قىلىپ تۇرۇشىدا، مەجلىسكە ئازادە ۋە سۈپەتلىك كەلگەن سىنچايخان ھاجىم شاما ھاسىلىرىنى قولتۇقلىرىغا قىستۇرغان، تىنغان رەڭگىنى قىزارتقان ھالدا پىيالە هارۋىسىدا مۇلايىم سۈپەت بىلەن بويۇنلىرىنى جىم ئېگىپ ئولتۇرۇشىغا، قاتلىما قازى ئاخۇنۇم چۈۋۈلغان سەللىلىرىنى تۈزەپ، پەرىشان كۆڭلى بىلەن، ھەزرىتى مەزە تۆرەمگە غەزىپى كېلىپ، ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنى تىرىپىرەن قىلغاندىن كېيىن، مەزە تۆرەمنىڭ دۈپدۈگىلەك سېمىز پالۋانلىرىدىن بولغان سامسا باتۇر، قاتلىما قازىنىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، ئۆزى باداشقاننى كەڭ قۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇلار شېكەرباغ مەھەللىسىدىن مېھمانلار ھۇزۇرىغا يىلدا بىر قېتىم كېلىد-

دىغان بىشەكشىرىن ھاجىم، پېلەك ـ مېلەكلىرىنى تاشلاپ
ئالا بەقەسەم تونلىرىنى كىيىپ كەلگەن كۆكچى نوچى، شې-
كەرشۇن خېنىم، ئاقچى بايۋەچچە، سەۋزى نازۇك كېلىنچەك،
تاۋۇزجان قارىملارنى نالە ـ پەريادلىرىغا قۇلاق سالماستىن
ئارقا ـ ئارقىدىن شېھىت قىلدۇرۇۋەتتى. مەرھۇم بىشەكشىد-
رىن ھاجىم، تاۋۇزجان قارىملارنىڭ قانلىرى دەريا ـ دەريا بولۇپ
ئاقتى. تاۋۇزجان قارىمنىڭ مۇبارەك تەسۋىلىرى دانە ـ دانە بولۇپ
داستىخان مەيدانىغا تېرىلىپ كەتتى.

بىرئازدىن كېيىن ئەھلىمەھەللە ئاخۇنلىرى بۇ شېھىتلار
شەنىگە سۇرە ـ تىلاۋەتلەر بىلەن دۇئا قىلىشتى. بىراق، بۇ-
نىڭغا ئوخشاش قان تۆكۇشكە تاقەت قىلالمىغان مەزە تۆرەمنىڭ
تومۇرى ھەددىدىن زىيادە كۆپۈپ دەرغەزەپ بىلەن:

— قان تۆكۇشكە سەۋەبچى بولغانلار داستىخان مەيدانىغا
ھازىر قىلىنسۇن ! — دەپ ئەمر قىلغاندىن كېيىن، چۆمۈچ
مىرشەپلىرى بىلەن ئىستىقامەت قىلىپ يۇرگەن شورپا خو-
جامنى چىنە كۆلچەكلىرىگە قاچىلاپ، قارىمۇچ تەسۋىلىرىنى
يانجىپ، يۇزلىرىگە چېچىپ ئېلىپ كېلىشتى. شورپا خوجام
ناھايىتى قورقۇپ كەتكەنلىكى ئۇچۇن كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ
تۇرۇشىغا، بۇ ئەيىبنىڭ چۆچۈرە بۇۋىدە ئىكەنلىكى مەلۇم بو-

لۇپ، دەرھال چۆچۈرە بۈۋىگە دورغا ماڭغۇزۇلدى.
چۆچۈرە بۈۋىم روماللىرىنى باشتىن ـ ئاخىر ساڭگىلد-
تىپ، يۇمغاقسۇتتىن ئوسما قويۇپ، چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ،
چامغۇر بوغچىلىرىنى قولتۇقىغا قىستۇرغان ھالدا، دورغىغا
تۇتۇق بەرمەي ئۇ بۇلۇڭدىن، بۇ بۇلۇڭغا قېچىپ يۈرگەنلىرد-
دە، ھەزرىتى مەزە تۆرەمنىڭ ئاچچىقى زىيادە بولدى ـ دە،
دەرھال قوشۇق دورغىسىغا چۆچۈرە بۈۋىمنى سوراققا تارتىش
توغرۇلۇق بۇيرۇق چۈشۈردى. چۆچۈرە بۈۋىمنىڭ تەختىراۋانى
قازان شەھىرىدىكى داس بېگىمگە ئامانەت قويۇلدى.

بۇ ماجىرادىن كېيىن، يۇتازا مەخسۇم قاسقان ھۇجرىسى-
دىن ئالدىراشلىق بىلەن تەرلەپ ـ تەپچىپ چىققان پېتى جد-
گەردەك سەللىلىرىنى ئوراپ، بەللىرىنى بوشراق باغلاپ، لې-
گەن ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ ماڭاي دېيىشىگە، مانتا باداڭ قاپاق-
لىرىنى يۇمۇپ، قورساقلىرىنى دومبايتىپ، ئاتىكاچىلىق بىلەن
دەررۇ يۇتازا مەخسۇمنىڭ ئۇستىگە چىقىپ ئورۇن ئالدى.
ئۇلار بىر ـ بىرىگە ماي تارتىشىپ مەيدان تەرەپكە مېڭىشتى.

بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان تۇڭشىياڭ ئامبىلى لازا دارىن،
شوسەي كوجاڭ، چەيزە شىجاڭ، ئاچچىقسۇ لوزۇڭ، تۇرۇپ
شاھىتلار چىنە ـ تەخسىلەردە ئولتۇرۇپ، چوكا مىلتىقلىرىنى
بەتلەپ، شىشە جاڭلىرىنى ئۇرۇپ جاراڭلىتىپ مەيدانغا يېتىپ
كەلدىلەر. ھەممەيلەن دەرھال ئۆرىتۆپە بولۇپ ئورۇنلىرىدىن
تۇرۇشۇپ ئۇلارنى تۆرگە باشلاشتى.

بىرئازدىن كېيىن شوسەي كوجاڭنىڭ غەزەپلىك كۆزى
مانتا بەگكە چۈشۈپ قالدى. بۇلار بۇندىن بۇرۇن بىرنەچچە
قېتىم مەنسەپ ئاداۋىتىدە بولۇشقانىدى. شوسەي كوجاڭ دەر-
ھال پۇتلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ لازا شىجاڭغا ئەرز ـ مەلۇمات
قىلدىلەر. لازا شىجاڭ مانتا بەگنى كۆرسىتىپ: «چوكا مىلتىق

بىلەن ئۆلتۈرۈپ، ئاچچىقسۇ لوزۇڭىنىڭ غەزىپىنى كۆرسىتىپ، قورساقلىرىنى يېرىپ، ئۈچەي ـ باغرىنى چۇۋۇپ تاشلاپ جازا بېرىڭلار!» دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. تەرەپ ـ تەرەپتىن «خوش، خوش!» دېگەن تەۋەززۇ كۆتۈرۈلۈپ، ھۆكۈم ئورۇندال. دى. كېيىن بۇ پىتنە ـ ئىغۋانىڭ سەۋەبچىسى بولغان يۇتازا مەخسۇمنى چەمبەرچاس باغلاپ، تەختىدىن ئاغدۇرۇپ، شاھانە سەللىلىرىنى چۇۋۇپ تاشلاپ، تىرىپىرەن قىلىشقا ھۆكۈم چى. قىرىلدى. شۇ ئەسنادا سىنچاي سۇلھىچىلىرى بۇ ماجرادىن ئەندىشە قىلىپ تەرەپ ـ تەرەپكە يۈگۈرمەكتە ئىدى.

بىر ئازدىن كېيىن، كۆپ ئىلتىماسلار ئارقىلىق، ھەزرىتى شاھى سۇلتان پولۇ كەپكۇر دۇمباقلىرىنى چېلىپ، چىنە پا. ساتلىرىنى تەييار قىلىپ، قوۋۇرغا دەررىسىنى ئېلىپ، بېھى تامغىسىنى بېسىپ، سەۋزە ئوقيالىرىنى بەتلەپ مەيدانغا يېتىپ كەلدى. مەيدانى داستىخانغا يىغىلغان پۈتۈن تائام ماشايىخلىرى تارقىلىپ قېچىشقا باشلىدى...

ھەممە ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان ھەزرىتى شاھى سۇلتان پو. لۇ داستىخان سورۇنىغا ئۇلۇغۋار نەزەر تاشلاپ، ئاخىر مۇنداق مەزمۇندا ھۆكۈمنامە ئېلان قىلدى:

بىرىنچى، مانتىگۇل بېگىمنىڭ چوڭ قىزى جۇۋاۋىخان يەل باتۇرنىڭ ھەيدىشى بىلەن ئاچچىق ئۈچەي، تاتلىق ئۈچەي كوچىلىرى ئارقىلىق تۇرۇمتاي كۆلبېشى، كوزىچى يارىبېشى بىلەن كونا داتاڭغا ھەيدەپ كىرگۈزۈلۈپ، تۆشۈك دەرۋازىسى. دىن قوغلاپ چىقىرىلسۇن!

ئىككىنچى، بۇ پىتنە ـ ئىغۋانى تۇغدۇرۇشقا سەۋەبچى بولغان چۆچۈرە بۇۋى داستىخان مەيدانىغا چىقىشتىن قالدۇ. رۇلۇپ، ئورنىغا ئەۋۋەلى مۇقەددەم ساپ نىيەتلىك مەنچىزە خېنىم تەيىنلەنسۇن!

ئۈچىنچى، مەزە تۆرەمىنىڭ مەنسەپلىرى بىلەن تامغىلىرى ئېلىپ تاشلىنىپ، ھاكىملىققا توقاچ پالۋان بەلگىلەنسۇن !

تۆتىنچى، سابىق مەزە تۆرەمىنىڭ يۇمىلاق لەشكەرلىرىدىن بولغان سامسا باتۇرلار تۇتۇلۇپ، كېكىردەك ۋە كاناي تۇرمىلىرىگە قامالسۇن !

بەشىنچى، مەرھۇم تاۋۇزجان قارىم ئۈچۈن شېكەرشۇن خېنىمغا ئۆزرە قويۇلسۇن !

ئالتىنچى، كۆكچى نوچى، بىشەكشىرىن ھاجىملارغا سەمەن ۋە پەيزاۋاتلاردىن ئورۇن بېرىلسۇن !

يەتتىنچى، بۇ تائاملارنىڭ قورساق ئىچىدە گۇلدۇر - قاراس، تاراق - تۇرۇق قىلىپ مۇشتلىشىپ ئىسيان كۆتۈرۈپ، كىشىلەرنى بىسەرەمجان قىلىدىغان ناتوغرا ئەھۋاللارنىڭ يەنە ئۆتۈلمەسلىكىگە سىنچايخان ھاجىم مەسئۇل بولسۇن !

بۇ ھۆكۈمنامىگە شاھى سۇلتان پولۇ، ئاچچىقسۇ لوزۇڭ ۋە شوسەي كوجاڭلار ئىمزا قويۇپتۇ.

2

مەن ھىممەت كەمىرىنى بېلىمگە باغلاپ، تىلىمنى ئەقىل سۆزى بىلەن ياغلاپ، ھەرقايسىلىرىنىڭ بۇ چوڭ سورۇنغا كېلىپ قالدىم، بىر قاراپلا «كۇلۇۋالساق» دېگەن تەمەلىرىنىمۇ بىلىپ قالدىم. مېنى ھەرقايسىلىرى بىلىشمەيلا، بۇ چاغقىچە كۆرگەن بولساقمۇ، كۆرۈشمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن تازا ئوبدان تونۇشمايلا، ھەرقاچان: «بۇ قېرى قانچىلىك بىر نەرسە دەپ بېرەر» دەپ، كۆزلىرىگە ئېلىشمايلا، شۇڭا تەزىم قىلساممۇ پىسەنت قىلماي چاۋاكمۇ چېلىشمايلا. شۇنداق بولسىمۇ گەپ قىلىپ بېرەي، ئاڭلايلا، كۇلۇشمەيلا، تالاغا چىققاندا، نۆزەمەبىللا باشقىلارغا دېيىشمەيلا.

بار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ، توق ئىكەن. ئېيىق باقاۋۇلكەن، بۆرە ھاكاۋۇركەن، تۈلكە ھىيلىگەركەن، سۇغۇر جادۇگەركەن، يولۋاس قاراقچىكەن، مۈشۈك ماراقچىكەن، ھۆپۈپ دورغىكەن، ئاتلىرى يورغىكەن، سېغىزغان جەدىكەن، قۇيرۇقى يەردىكەن، قۇشناچىم ئەردىكەن، نورمىسى سەردىكەن، ھۈنەرۋەن شەھەردىكەن، ئاققۇشقاچ چېقىمچىكەن، سوپى تورغاي بېقىم-چىكەن، سالما غېجەكچىكەن، پاقا دۇمباقچىكەن، ئالا قاغا ئەزانچىكەن، قارا قاغا يالغانچىكەن.

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوچاق ئىقلىمىنىڭ قارا قازان ۋىلايىتىدىن دىڭ قۇلاق چۆچۈرە بۇۋۇم بىلەن قاسقانچوڭنىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلى مانتا بېگىم سۇپرا ئوردىسىدا بولۇپ ئۆتكەن تويلىرىدا قارىمۇچلۇق قىيما خەلپىتىمنىڭ گۈۋاھلىقى بىلەن ئەھدە نىكاھ قىلىنىشقان بولسىمۇ، بىر - بىرىدىن ئېسىللىك تا-لىشىپ، غىزا ئىقلىمىنىڭ يۇرت كاتتىلىرىنى تەكلىپ قىلىپ، دەۋا ئېيتىپ بىر تەرەپ بولۇپ كېتىشمەك بولۇشتى.

پاختەكلىدىن سەۋزە بۇرۇت پولۇ مەخسۇم، قاقۇللىدىن چامغۇر سۆڭەك ئاقشاق باخشى، ئوپالدىن گۈلە گۈللۈك ئۇماچ دورغا، ئاققاشتىن موندەك ساقال يوبدان ئەلەم، يامانياردىن توڭكاي چىش ياما سوپى، چويلا مەھەللىسىدىن سۆرەپ سالا لەڭمەنچوك بىلەن پالكۆز تەڭمەنگۈل، جۇمبىلە كوچىسىدىن يوغان سەللە يۇتازا ھاجىم بىلەن ئەمەلدارلار تائىپىسىدىن لازا سوجاڭ، ئاچچىقسۇ كوجاڭ، بەسەي جۇرېن، جاڭيۇ جۇيجاڭ، باغ ئايىمىقىنىڭ مېۋىلەر تەبىقىسىدىن ئانار چوڭ، ئەنجۈر باي، ئامۇت يۇزبېشى، ئالمىخان سەتەڭ قاتارلىقلار نەق مەيدانغا ھا-زىر بولۇشتى. ۋاكالەتچى ساھىبخانىلىقتا تەيىنلەنگەن داستى-خان ئايىم مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىراۋاتقاندا، مىس-كەرچى شەيخ ئاخۇنۇمنىڭ بېقىۋالدى ئوغلى سېرىق چىراي

چىلاپچا شالدام بىلەن تۇچ مەخسۇمنىڭ ئامراق ئوغلى ئاپتۇۋا مەخسۇمزادە قىز بالىنىڭ نازۇك بويىنىدەك ئۇزۇن بويۇنلىرىنى غازدەك سوزۇپ، نازاكەت ۋە تەۋەززۇ بىلەن ئايلىنىپ بارلىق مېھمانلار بىلەن بىرمۇبىر كۆرۇشۇپ چىقىپ كېتىشتى. مېھمانخانا مەملىكىتىنىڭ تۆر شەھىرىدىكى قوزۇق تەختىدە ئولتۇرۇشلۇق، ياش تۇرۇپلا تۇل قالغان لۆڭگىخان ھاجىم ھەرەمدىن كەلگۇچە پالەچ كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ قېلىپ، يول مېڭىشتىن قالغان بولسىمۇ، كەلگەن مېھمانلارنىڭ ھۆرمىتى ئۇچۇن مۇدۇرۇپ - سۇرۇلۇپ، چىلاپچا شالدام ۋە ئاپتۇۋا مەخسۇمغا ئەگىشىپ، مېھمانلارنىڭ تەۋەررۇك قوللىرىنى يۇزلىرىگە سۇرتۇپ تاۋاپ قىلىپ چىقىپ كەتتى. شۇ زامان داستىخان ئايىمۇ ئۆز نۆۋىتىنى قولدىن بەرمەي مېھمانخانىغا ئۆزىنى ئاتتى.

پەتنۇس تەختىدە ئولتۇرۇپ گېزەك كېنىزەكلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا سۆلەت بىلەن يېتىپ كەلگەن مەزەگۇل خېنىم تونۇر ئىقلىمىدىن بولغان قاتلىما قازاخۇنۇم ھەمراھلىقىدا شىرمان شاھزادە، توقاچ بايۋەچچە، سامسىگۇل ۋە گۆشگىردە باتۇرلارنى يېتىلىشىپ «پوش - پوش، مەرھەمەت، قېنى - قېنى» تەكەللۇپلىرى ئارا سۆلەت ۋە نازاكەت بىلەن داستىخان تۆرىدىن ئورۇن ئالدى. ئۆز ئەدەپ - ئىناۋەتلىرىنى ساقلىماي ساڭزا - سامبۇسا گېزەك كېنىزەكلەر بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇشۇپ، تونۇش، ناتونۇش مېھمانلارنىڭ قوللىرىغا ئېسىلىۋاتقان ئەركە - نايناق گۆشگىردە باتۇر بىلەن سامسىگۇلنىڭ شوخلۇقىدىن رەنجىگەن قاتلىما قازى ئاخۇنۇم شۇنداق ئاچچىقلاندىكى، قەۋەت - قەۋەت يۆگەلگەن سەللىلىرى چۇۋۇلۇپ، سىمىز يۇزلىرىدىن ياغلىرى تەپچىپ كەتتى.

دەل شۇ پەيتتە ھويلىدا ئالتۇن تونلۇق تۇچ مەۋلىۋىنىڭ

باش مۇرىت ھەزرىتى ساماۋار ئىشان ئەتراپىغا چەينەك ھاپىز-
لىرىنى ۋە پىيالە مۇرىتلىرىنى يىغىپ ھالقا قۇرۇپ زىكرى -
سۆھبەت باشلىۋەتكەنىدى. ئۇلارمۇ تەكلىپ بىلەن جەرىلىرىنى
توختىتىپ مېھمانخانا پەگاھىدىكى شىرە ئۈستىدىن ئورۇن
ئېلىشتى. داستىخان ئۈستىدە مەزەخان تۆرەمنى تاۋاپ قىلى-
شىپ تۇرۇشقانلارنىڭ تەكلىپى بىلەن شاما گۇللىرىنى چېكى-
سىگە قىستۇرغان سىنچاي خېنىم تارتىنچاقلىقىدىن رەڭگى
قىزارغان پېتى مېھمانلارنىڭ ھەممىسى بىلەن لەۋ يېقىشىپ
كۆرۈشتى. لەۋ يېقىپ كۆرۈشۈش شېرىنلىكىدىن ھەممەيلەن
مەستۇمۇستەغراق بولۇشتى بولغاي، سورۇننى بىردەملىك
سۈرلۈك جىمجىتلىق قاپلىدى. شۇ پەيتتە شېكەرباغ مەھەللى-
سىدىن دۇپدۇگىلەك بىشەكشىرىن ھاجىم بىلەن يېشىل تونلۇق
كۆكچى نوچى، سەۋزە نازۇك قارىقاش خېنىم بىلەن بەقەسەم
نىمچە كىيگەن شېكەرشۇن ئاغىچا، ئاقچى بايۋەچچە بىلەن
ئاچچىقى يامان چاچۇرۇك نوچىلار ھەيۋەت بىلەن كىرىپ كې-
لىشتى. بۇلارنىڭ ئۆزىدىن بالدۇر كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن
تاۋۇز قارىمىنىڭ ئاچچىقى شۇنداق كەلدىكى، غەزىپىگە پايلىماي
پىچاق تېگە - تەگمەيلا قارنى يېرىلىپ كەتتى. باغرى يۇمشاق
بىشەكشىرىن ھاجىمنىڭ شېھىتلىك مۇقامىغا يەتكەن تاۋۇز
قارىمغا شۇنچىلىك ئىچى ئاغرىدىكى، كۆز ياشلىرى دەريا -
دەريا بولۇپ ئاقتى. تاۋۇز قارىمىنىڭ قىپقىزىل قانلىرى
داستىخاننى بويىۋەتتى، مۇبارەك تەسۋىلىرى دانە - دانە بولۇپ
چېچىلىپ كەتتى. بۇ ئالامەتنى كۆرۈشكە كېچىكىپرەك كەلگەن
شورپا مەخسۇمنىڭ قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن كۆزلىرى ھەيران-
لىقتىن پارقىراپ كەتتى. سىنچاي خېنىم پىيالە بەتىنىكىلى-
رىنى جىرىڭشتىپ، چېكىسىگە قىسىۋالغان شاما گۇللىرىنىڭ
چۇشۇپ قالغانلىقىغىمۇ قارىماي پەتنۇس خادىكلىرىغا ئولتۇ-

رۇپ، ساماۋار ئىشان بىلەن چەينەك ھاپىزلىرىغا دادخورلۇق
ئېيتىش ئۈچۈن بەدەر قاچتى. بۇ ئارىدا ماجىرانى سورۇن بى-
لەن تەمىنلىگەن چۆچۈرە بۇۋىمنى شۇ گۇناھى ئۈچۈن جاۋاب
بېرىشكە چاقىرىش ئۈچۈن چۆمۈچ يۈزبېشى بىلەن قوشۇق
ئونبېشى ماڭدۇرۇلدى. گۇناھىدىن قورقۇپ كېتىپ پىنىنە ـ
يۇمغاقسۇتنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇنۇۋالغان چۆچۈرە بۇۋىم ئاخىر
چۆمۈچ يۈزبېشىدىن قېچىپ قۇتۇلغان بولسىمۇ، قوشۇق ئون-
بېشىغا تۇتۇلۇپ قالدى. چۆچۈرە بۇۋىم يەنە قېچىپ كەتمىسۇن
ئۈچۈن، يۇندىپۇرۇش تۇتقاۋۇلنىڭ تۈنىكە ھويلىسىغا قاماپ
قويۇلدى. ئۇزۇندىن بۇيان تاپاۋەت كويىدا قازىلىقنى تەمە قى-
لىپ يۈرگەن يۇتازا مەخسۇم مانتا بېگىمنىڭ يوقلۇقىدىن پاي-
دىلىنىپ، مۇۋەققەت قازى بولىمەن دەپ، ئۆز ـ ئۆزىنى تە-
يىنلەپ كېرىلگىنىچە تەلەڭگە تېيىغا مىنىپ سورۇنغا يېتىپ
كەلدى. ئەزەلدىن يۇتازا مەخسۇم بەگلىكىمنى تارتىۋالمىغىيدى
دېگەن ئەندىشە بىلەن ئورۇقلاپ، تېرىسى نىپىزلەپ، يۇتازا
مەخسۇمنى ئاستىرتىن كۆزىتىپ يۈرگەن گۇمانخور مانتا بې-
گىم يوشۇرۇنۇپ تۇرغان قاسقان ھۇجرىسىدىن تەخسە كەشىنى
چالا سېپىپ، ھور پەرەنجىسىنى يېپىنغىنىچە سورۇنغا كى-
رىپلا غەزەپتىن يېرىلىپ كەتتى. بۇ ماجىرانى تۈگىتەلمەي
تۇرغاندا تۆپە ـ تۆپىلەپ ماجىرا قايناپ كېتىپ سورۇن ئەھ-
لىنىڭ ھەممىسىنى ساراسىمىگە سالدى. يەنىمۇ يوغانراق ئىش
چىقىپ قېلىشىدىن ئەندىشىگە چۈشكەن داستىخان ئايىمىنىڭ
يۇرت ئامبىلى توكا لويى بىلەن ئاقساق شويىغا قىلغان ئەرزى
بىلەن، لازا سوجاڭ، ئاچچىقسۇ كوجاڭ، شوسەي لەنجاڭ،
شەنسەي پەيجاڭلار چوكا مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ ماجىرا
مەيدانىدا ھازىر بولۇشتى. سورۇن ئەھلى قورقۇنچىدىن ئۆرد-
تۆپە بولۇشۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. خۇشامەتكە

پۈرسەت تاپقانلار بولسا، تەمەلىك تەزىملىرى بىلەن بۇ ئە-مەلدارلارغا داستىخان تۆرىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. لازا سوجاڭ بىلەن ئاچچىقسۇ كوجاڭ، شوسەي لەنجاڭ بىلەن شەنسەي پەي-جاڭلار دەرھال سوراققا تۇتۇش قىلدى. ئالدى بىلەن مانتا بې-گىم قايناپ تۇرۇپ يۇتازا مەخسۇم ئۈستىدىن شىكايەت باشلى-ۋىدى، يۇتازا مەخسۇممۇ بوش كەلمەي، قاقشاپ تۇرۇپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ شىكايەت قىلىپ كەتتى.

ئەمەل - مەنسەپ، ھوقۇق - نەپ تالىشىپ بىر - بىرى-نىڭ ئۈستىدىن خىجىل بولماي، يالغان - ياۋىداق شىكايەت باشلاپ سوراق تەرتىپىنى بۇزغان مانتا بېگىم بىلەن يۇتازا مەخسۇمغا مۇنداق جازا ھۆكۈم قىلىندى:

بىر - بىرىنىڭ ئۈستىدىن يالغان - ياۋىداق شىكايەت قىلىپ، سوت تەرتىپى ۋە سورۇن ئىنتىزامىنى بۇزغان مانتا بېگىم بىلەن يۇتازا مەخسۇمنىڭ قارنى يېرىلىپ، سەللىلىرى چۇۋۇۋېتىلسۇن. بۇ جازانى شوسەي لەنجاڭ نەق مەيداندا ئىجرا قىلسۇن.

ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىشى بىلەن پۈتۈن مەيداننى ۋەھىمە قاپلىدى. سىنچاي خېنىممۇ دەرھال سۇلھى يورغىسىنى سو-رۇندا چاپتۇرۇشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا بۇ دەۋا بىلەن ما-جىرانىڭ ئۇزۇل - كېسىل بىر تەرەپ قىلىنمىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان ھەزرىتى شاھى سۇلتان پولۇ غەزەپتىن يۈزىدىن مېيى تەپچىپ تىترەپ تۇرغان ھالدا نەغمە - ناۋالىرىنى ياڭ-رىتىپ، لېگەن تەختىراۋاندا ئولتۇرۇپ، قوۋۇرغا تاجىنى كى-يىپ، بېھى تامغىلىرىنى كۆتۈرۈپ سورۇنغا يېتىپ كەلدى. ئومۇمىي ئەھۋالدىن بىر قۇر خەۋەر تاپقاندىن كېيىن داستىخان مەيدانىدىكى شاھانە ئورۇننى ئۆزى ئىگىلەپ مۇنداق بىر قەتئىي ھۆكۈم چىقاردى:

بىرىنچى، مانتا بېگىمنىڭ خوتۇنى چۆچۈرە بۇۋىم جۇۋاۋنگۇلدىن ئېرىنى كۇنلەپ ماجىرا پەيدا قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇگرە ئارغامچىسىدا چەمبەرچاس باغلىنىپ، ئوتتۇز ئىككى چىشلىق جادىدا توغرىلىپ، يۇتقۇنچاق دەرۋازىسىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، كاناي، قىزىلئۆڭگەچ مەھەللىسى ئارقىلىق ئاشقازان زىندانىدا مەلھەم قىلىنسۇن. ئاچچىق ئۈچەي يولى، تاتلىق ئۈچەي كوچىسىدا سازايى قىلىنىپ، سۇيۇقى سۇيدۇك دەرۋازىسىدىن، قويۇقى كۇيتۇك دەرۋازىسىدىن سۈرگۈن قىلىنسۇن. مەرھۇم مانتا بېگىمنىڭ بەگلىك ئەمىلى غىزا ئەھلى يىغىلىپ بەگ سايلىۋالغۇچە، مەزكۇر مەزەگۇل تۆرەمگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلسۇن. بۇ پەرمان توقاچقا تۇكچە تامغا بېسىلغان مەخسۇس نامە بىلەن ئەھلى غىزاغا جاكار قىلىنسۇن.

ئىككىنچى، مەزكۇر ماجىرا توختىتىلىپ بىر تەرەپ قىلىش ئىشى ئاخىرلاشقۇچە ماجىرانىڭ غوۋغا بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ سوراق ۋە سوت ئىشلىرىغا پۇتلىكاشاڭ بولۇشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن بىشەكشىرىن ھاجىمغا قوغاندىن، ئاقچى بايۋەچچىگە ئاقتامدىن، كۆكچى نوچىغا كۆكچىدىن، قارا كۆسەي بايغا ئىشلەمچىدىن، شېكەرشۇن خېنىمغا شېكەر باغ بىلەن قاقۇللىدىن، ئاچچىقى چۇس ئاق ناۋاتقا كاندىرىدىن، سەۋزە نازۇك ئايىمغا سۇللۇغدىن، چاچۇرۇككە ئۈجمىلىكتىن، چىلگە گۇل يۇمىلاققا سەمەندىن، چارقوغۇنغا مورتۇمدىن، مەرھۇم تاۋۇز قارىمىنىڭ ئۇرۇق، ئايماقلىرىغا پاختەكلىدىن، قۇنا دارازىغا مۇشتىن، قارىقاش چوكانغا يېڭىئېرىق بىلەن چېچەكلىكتىن، ئانار مارجانچى بىلەن ئەنجۇر ھەسەلچىگە بەشكېرەمدىن، ئۇزۇم سوپىغا سايۋاغدىن، چىلان قىزىلمۇشقا بويلا بىلەن قاغىلىقتىن، ياڭاق بىلەن بادامغا زەمىندىن، ئامۇت كۆك تۇمشۇققا يېڭى ئۆستەڭدىن، ئاغىچا ياغلىق سوقا جانانى

خېنىملار بىلەن خۇۋەينى بوڭبوڭغا تاشمىلىقتىن ئورۇن بې-رىلىپ، دەرھال بەلگىلەنگەن ئورۇنغا تاپشۇرۇلسۇن.

ئۇچىنچى، نەشە ئوغا، تاماكا غوۋغانىڭ قەغەز - سەرەڭگە ئوت قۇيرۇقلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ كىرىپ، داستىخان مەيدانىدا ئوت يېقىپ، بۇس چىقىرىپ ئىس - تۇتەك تارقىتىشى قەتئىي چەكلەنسۇن.

تۆتىنچى، ئەھلى سورۇن ئالدىدا ئەيمەنمەستىن تىغ كۆ-تۇرۇپ تاۋۇزقارىم قاتارلىقلارنى شىبھىت قىلغان پىچاق قاتىل ئاسما يامۇلنىڭ غىلاپ زىندانىغا بېشىنى يەرگە، پۇتىنى ئاس-مانغا قارىتىپ ئېسىپ قويۇلسۇن.

بۇ ھۆكۈم ھازىردىن باشلاپ كۈچكە ئىگە، دەرھال ئىجرا قىلىنسۇن.

ھۆكۈم چىقارغۇچى: شاھى سۇلتان پولۇ.

تارىخي بىر مىڭ، تەخىيى تۆت يۈز ھىجرىيە جامادى-يەلئاخىرىنىڭ 367 - كۈنى.

كېكىردەك لەشكىرى بىلەن تائام لەشكىرى ئوتتۇرىسىدىكى جەڭ

ئانداق رىۋايەت قىلىپتۇركى، ئىبنى شاكىر دېگەننىڭ زامانىسىدا، كېكىردەك لەشكىرى بىلەن تائام لەشكىرى جەڭ قىلماق بولدى. بۇ ۋاقىتدا پولۇ پادىشاھ، ئۆپكە پالۋان، مانتا قازى، چۆچۈرە چەپبېگى①، جىگمۇما دوپبېگى②، لەگمەن يايى، قاتلىما شەيخۇلئىسلام، توغاچ يوسۇل③، چوۋات مۇنەججىملەر بىر جايغا كېلىپ باش قوشۇپ كېكىردەك لەشكەرلىرىگە قانداق تاقابىل تۇرۇشنىڭ پىلانىنى تۈزۈشتى. توغاچ يوسۇل بىلەن چوۋات مۇنەججىم: «مۇبادا كېكىردەك لەشكەرلىرى يېتىپ كېلىدىغان بولسا، ئۇنىڭ كەڭ يەرلىرىنى قىستاپ، تار يەرلىرىنى نىقتاپ، قامچىسىنى نابۇت قىلىۋېتەرمىز» دېيىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ غەيرەت - جاسارىتىنى بىلدۈرۈشتى. بۇلارنىڭ مۇنداق غەيرەتلىك پالۋانلار ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان پولۇ پادىشاھتا زور ئىشەنچ پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن جىمى تائام لەشكەرلىرىنى سەپ تۇرغۇزۇپ، ئۆزى جەڭنىڭ ئالدىنقى سېپىگە كېلىپ تۇردى. بۇ چاغدا نوقۇت قورۇقچى يۈگۈرۈپ كېلىپ:

① چەپبېگى — ئەمەل نامى.

② دوپبېگى — ئەمەل نامى.

③ يوسۇل — ئەمەل نامى.

— ھەي ئۇلۇغ شاھىم، بىزلەر ناھايىتى خىرامان تۇرۇپتىمىز. بىزدە بىرئاز جەڭ تەرەددۇتى بولمىسا، كېكىردەك لەشكەرلىرى كېلىپ بىزنى نابۇت قىلىۋەتمىسۇن، — دېدى.

پولۇ پادىشاھ باش لىڭشىتىپ:

— ھەي نوقۇت قورۇقچى، ئاۋۇ كۆرۈنگەن چوققىنىڭ بېشىغا چىقىپ قاراپ تۇرغىن، ئەگەر كېكىردەك لەشكەرلىرىنىڭ بارانىنى كۆرسەڭ بىزلەرگە دەرمەھەل خەۋەر قىلغىن، — دېدى.

«خوپ!» دەپ نوقۇت قورۇقچى چوققىغا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ.

نوقۇت قورۇقچى چوققىغا چىقىپ بىرئاز قاراپ تۇرغاندىن كېيىن كېكىردەك لەشكەرلىرىنىڭ نەرە تارتىپ، تۇغ - تۇمانلىرىنى قايىنىتىپ، ئاجايىپ ھەيۋەت بىلەن كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بۇ خەۋەرنى دەرھال پولۇ پادىشاھقا ئېيتتى. پولۇ پادىشاھ جىمى تائام لەشكەرلىرىنى سەپ تۇرغۇزۇپ، قەلئەئىي لېگەنگە بەتلىنىپ، گۆشنى ئۆزىگە سىپەر① قىلىپ، جەڭنىڭ ئالدىنقى سەپ مەيدانىغا كىرىپ تۇردى. كېكىردەك لەشكەرلىرى يېتىپ كېلىپ، شۇنداق قاتتىق جەڭ بولۇپ كەتتىكى، گوياكى قوتاندىكى قويغا بۆرە تەگكەندەك، قومۇشقا ئوت تۇتاشقاندەك بولدى. ئەييۇھەنناس! ئەلمىساقتىن بېرى ئادەم پەرزەنتى مۇنداق كەسكىن جەڭنى كۆرگىنى يوق. چاشگاھ ۋاقتى بىلەن باشلانغان جەڭ نامازدىگەر بىلەن ئاخىرلاشتى. ناھايەت كېكىردەك لەشكەرلىرى غالىب كېلىپ، پولۇ پادىشاھنى يەسىر ئەيلىدى. ئاندىن كېيىن بېشىغا دەستۇر ئورىغان، ئۇزۇن پەرىجە كىيىپ بىلىنى چىڭ باغلىغان مانتا قازى غەزەپ بىلەن قىلىچ، نەيزىلىرىنى ئوينىتىپ قەلئەئىي لېگەنگە بەتلىنىپ تۇرغانىدى، كېكىردەك لەشكەرلىرى غالىب كېلىپ، مانتا قازىنىمۇ نابۇت

① سىپەر — قالقان.

قىلدى. بۇ جەڭدىن كېيىن جىڭموما دوپپىگى، لەڭمەن يايى، قاتلىما شەيخۇلئىسلاملار قەلئەئىي لىگەنگە چىقىپ تۇرۇۋىدى، ئۇلارنى ھەم نابۇت قىلدى. ئاندىن كېيىن شۇنداق بىر نەرسە چىقىپ كەلدىكى، قارىغۇدەك بولسا جەببىي - جوشلىرىنى[1]، گازا[2]، قالپاقلىرىنى كىيگەن بولۇپ، لەشكەرلىرىنىڭ كىيىنىشى ئىنچام ھەم سانى نۇرغۇن ئىدى. بۇ كىمدۇر دېسە، چۆچۈرە چەپپىگى، دەپ جاۋاب بەردى نوقۇت قورۇقچى. كېكىردەك لەشكەرلىرى ھەربىر تىنىق ئارىلىقىدا ئۇلارنىڭ بىرنى دېگۈدەك نابۇت قىلدى.

چىقتى قازاندىن بىر تۇمان، باستى مەيداننى مانان، قازان قەلئەسىدىن چىقىپ، يول ئالدى لىگەن قەلئەسى تامان. ئۇ كىمدۇر دېسە، ئۇ ئۆپكە پالۋان. ئۆپكە پالۋان ناغرىلىرىنى ئۇرۇپ، كارنايلىرىنى قېقىپ، تۇغ - ئەلەملىرىنى تارتىپ، ئاجايىپ ھەيۋەت بىلەن قەلئەئىي لىگەنگە چىقىپ بەتلەندى. ئۇنىڭ ھەيۋەت بىلەن كېلىشى مەيداننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ، كېكىردەك لەشكەرلىرىنى ۋەھىمە ئىچىدە قالدۇرغانىدى. بىراق، كېكىردەك لەشكەرلىرىنىڭ بىر قىسمى ئۆتكۈر جادا بىلەن قوراللانغان بولۇپ، ئۆپكە پالۋاننى ئەمبەل مەيدانىدا قورشىۋېلىپ، تۇتقۇن قىلىپ، بىرمۇبىر جادىغا بېسىپ، جازلىرىنى تەنلىرىدىن جۇدا ئەيلىدى. ئاندىن كېيىنلا گويا ئەجدىھادەك گاھى تۈگۈلۈپ، گاھى سوزۇلۇپ، ئاجايىپ قالتىس بىر نەرسە قەلئەئىي لىگەنگە بەتلىنىپ چىقىپ تۇردى. بۇ كىمدۇر دېسە، ھېسىپ، دەپ جاۋاب بەردى نوقۇت قورۇقچى. كېكىردەك لەشكەرلىرى غالىب كېلىپ، ئۇنى ھەم چېپىپ قىيما - چىيما قىلىۋەتتى.

---

① جەببىي - جوش — دۇبۇلغا.

② گازا — پەشمەت.

بىردىنلا جەڭ مەيدانىنىڭ ئاسمىنىدا بۇلۇتلار پەيدا بو-
لۇپ، گۈلدۈرماما گۈلدۈرلەپ، يالت - يۇلت چاقماقلار چېقى-
لىپ، ۋەھىمىلىك سادالار زېمىن كۆكسىنى قاپلىدى. تائام
لەشكەرلىرى شۇنداق كۈچلۈك قوشۇن تۈزۈپ، ھەيۋەت بىلەن
يېتىپ كەلدىكى، ناھايىتى يىراقتىنلا ئوق - دورا پۇرىقى دى-
ماغقا ئۇرۇلاتتى. بۇ كىمدۇر دېسە، شوچا[1] ئىشتىما بېگى،
دەپ جاۋاب بەردى نوقۇت قورۇقچى. شوچا ئىشتىما بېگى
لەشكەرلەرنى پال - پۇل، ۋال - ۋۇل زەبەرجەتتىن كۆز قوي-
غان كىيىملەر بىلەن كىيىندۈرگەن بولۇپ، پىنتوزىدىن كە-
مەر باغلىغان، قۇيرۇق مېيىنى قېيىق، لەڭپۇڭلارنى قولۋاق
قىلىپ، جاسارۇ، جاسۇۋەنزىلەردىن ياسالغان پارتلاتقۇچ بوم-
بىلار بىلەن قوراللىنىپ جەڭ مەيدانىغا كەلدى. لەشكەرلەرنىڭ
شەپەقتەك قىزغۇچ تونلىرى قوشۇنغا قالتىس سەلتەنەت بې-
غىشلىغانىدى. بۇ قېتىم شوچا ئىشتىما بېگى بۇ جەڭگە
سەرخىل قوشۇن تەشكىللىگەنىدى.

كېكىردەك لەشكەرلىرى نۇرغۇن جەڭ قىلغانلىقتىن ئې-
غىر دەرىجىدە ھارغىنلىق ۋە چارچاش ھېس قىلدى. شۇنداق-

---

① شوچا — شورپىنىڭ بىر خىلى.

تىمۇ كېكىردەك لەشكەرلىرى تائام لەشكەرلىرىگە قارشى ئەڭ ئاخىرقى لەشكىرىي كۈچىنى توپلاپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئەمدىلا ھۇجۇمنى باشلىغۇندى، زەبەرجەتتىن كۆز قويغان، قىزغۇچ تون كىيگەن شوچا لەشكەرلىرىنىڭ شىددەتلىك ئوت كۈچى كېكىردەك لەشكەرلىرىنى گويا قوقاسقا چۈشكەن يىلاندەك تولغاندۇرۇۋەتتى. پىيادە لەشكەر لازا نەشتەر بىلەن قوراللانغان بولۇپ، كېكىردەك لەشكەرلىرىگە ئالماس نەيزىدەك سانجىلاتتى. كېكىردەك لەشكەرلىرى قاتتىق يۆتەلگە مۇپتىلا بولۇپ، ئىچى سانجىققا تولۇپ، كۆز چەشمىلىرىدىن سۇلار بۇلدۇقلاپ ئېقىپ، بەدەنلىرىنى مونچاق ـ مونچاق تەر تامچىلىرى قاپلىغانىدى. كېكىردەك لەشكەرلىرى بىرئاز چېكىنىپ ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ ئون ئىككى بال كۈھىقاپ بورىنى چىقاردى. شوچا ئىشتىما بېگى لەشكەرلىرى تۇرۇپ ئىلگىرىلەپ، تۇرۇپ چېكىنىپ، كېكىردەك لەشكەرلىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشىۋەردى. بىراق، كېكىردەك لەشكەرلىرى بۇنداق ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئۇرۇشتىن قاتتىق ھالسىرىغانلىقى ئۈچۈن چېكىنىدى. خەيۋەن① دېڭىزىدا نۇرغۇنلىغان لەشكەرلەر گاھى پىنھانە، گاھى ئاشكارا بەتلىنىپ تۇردى. بۇ جەڭنىڭ ۋاقتى بەكمۇ سوزۇلدى. ئەلمىساقتىن بېرى ئادەم پەرزەنتى مۇنداق شىددەتلىك ھەم ئۇزۇنغا سوزۇلغان بىرەر جەڭنى ئەسلا كۆرۈپ باققىنى يوق ئىدى.

كېكىردەك لەشكەرلىرى ئۇبدان دەم ئېلىپ، ئۆزلىرىنى رۇسلىۋالغاندىن كېيىن تۇيۇقسىزلا شۇنداق شىددەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ شوچا ئىشتىما بېگىنى يەسىر ئەيلىۋەتتى. چۈنكى، كېكىردەك لەشكەرلىرى كۈچلۈك ئىنتىزام، پولاتتەك چىڭ ئىتتىپاقلاشقان لەشكىرىي كۈچكە، مول بىلىم ۋە ئۇ-

---

① خەيۋەن — چوڭ چىنە.

رۇش قىلىش تەجرىبىسىگە ئىگە قوماندانلارغا ئىگە ئىدى.

ئاندىن كېيىن بۇ جەڭنىڭ سىپى چوۋات مۇنەججىمگە يېتىپ كەلدى. چوۋات مۇنەججىم مۇراجىئەت قىلدىكى: «ھەي يار - بۇرادەرلەر، شۇنچە زەبەردەس قوشۇن تەشكىللىگەن شوچا ئىشتىما بىگىمۇ نابۇت بولدى. مەن يىغىلا كېسەلدىن ساقايغان، تولۇق ماغدۇرۇمغا كېلەلمىدىم. ئەگەردە كېكىردەك لەشكەرلىرى يېتىپ كېلىپ، ماڭا ئازار بېرىدىغان بولسا، ئۇستىخانلىرىم رىزە - رىزە بولۇپ كېتىدۇ».

توغاچ يوسۇل: «بىز ئىككىمىز ئاغىنە ئىدۇق، بارنى تەڭ يېگەنىدۇق، تونۇر قەلئەسىدە بىللە تاۋلانغانىدۇق. ماڭا بەردىڭ كۆپ بىلىم، ساڭا سادىق ئاق دىلىم. ئەگەر خەۋپ كەلسە ساڭا، ئىتەرگىل دەرمەھەل ماڭا. سېنىڭ يۈكۈڭنى مەن كۆتۈرەي، كەلسە رەقىبىڭ ھامان ئۆلتۈرەي. ئاۋۋال مەن ئۆتەي سەپنىڭ ئالدىغا، يوشۇرماي ئۆزۈمنى دالدىغا» دېيىدى، چوۋات مۇنەججىم توغاچ يوسۇلنىڭ ئاستىغا چۈشۈپ، تىزلىپ تۇردى. كېكىردەك لەشكەرلىرى شىددەت بىلەن يېتىپ كېلىپ، بىردەمدىلا توغاچ يوسۇلنى يەسىر ئەيلىۋەتتى. چوۋات مۇنەججىم توغاچ يوسۇلنىڭ ئاستىدا ساق - سالامەت قوغدىلىپ قالدى.

شۇنداق قىلىپ، كېكىردەك لەشكەرلىرى تائام لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئەسىر ئېلىپ ھەيدەشتۇرۇپ، ئۇستىخان دەرۋازىسىدىن ئۆتكۈزۈپ، قورساق زىندانىغا بەند قىلدى.

ئاچ كۆزلۈكنىڭ ئاقىۋىتى

بۇرۇنقى زاماندا ناھايىتى ئاچ كۆز بىر ئاخۇنۇم ئۆتكەندىكەن، ئۇ تالىپلىرى بىلەن توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلارغا بارغاندا، نازۇ نېمەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزى يەۋېتىدىكەن - دە، ئاندىن تالىپلارغا قاراپ:

— مەن يېسەم سىلەر يېگەنگە ئوخشاش، — دەيدىكەن.

بىر كۈنى ئاخۇنۇم تالىپلارنى ساياھەتكە باشلاپ چىقىپتۇ. كۈن ناھايىتى ئىسسىق بولغاچقا، دەرياغا چۆمۈلۈۋالاي دەپ، كىيىملىرىنى يېشىپ چۆمۈلۈپتۇ. تالىپلار ئاخۇنۇمنىڭ چۆمۈلۈپ بولۇشىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. تۇيۇقسىز دەرياغا كەلكۈن كېلىپ ئاخۇنۇمنى ئېقىتىپ كېتىپتۇ. ئاخۇنۇم تالىپلارغا قاراپ:

— مېنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭلار! مېنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭلار! — دەپ، جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىراپتۇ. تالىپلار:

— ئاخۇنۇم، بىز ئامان قالساق، سىلى ئامان قالغانغا ئوخشاش، — دەپ ئولتۇرۇۋېرىپتۇ. ئاخۇنۇم ئېقىپ كېتىپتۇ.

بۇقىز قايسى سۆزى بىلەن ئاتا-بالىغا يارىدى

بار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، بەزىدە ئاچ بولسا، بەزىدە توق ئىكەن، بەزىلىرى جۈپ بولسا، بەزىلىرى تاق ئىكەن. شۇنداق زامانلارنىڭ بىرىدە، بىر يۇرتتا بىر كىشى بولغانىكەن، ئۇ كىشىنىڭ مەمەتنىياز دېگەن بىر ئوغلى بار ئىكەن. كۈنلەر ئۆتۈپ، يىللار ئۆتۈپ ئوغۇل چوڭ بولغانچە، مەمەتنىياز دېگەن بۇ ئىسىم مەتنىيازغا ئۆزگىرىپتۇ. قىش ئۆتۈپ ئەتىياز كەپ-تۇ، كېيىن ياز ئۆتۈپتۇ، كۈز تۈگەپتۇ، قىشمۇ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەپتۇ. كىشىلەر تۈنجى ياغقان قارنىڭ شەرپىگە ئۆز-لىرىنىڭ قائىدە - يوسۇنى بويىچە كاتتا زىياپەتلەرنى راسلاپ، قارلىق ئويۇنى ئويناپتۇ، كىشىلەرنىڭ دىلى شاد - خۇراملىق-تىن يايراپتۇ، ئۆي - ئۆيلەردە تويلار قايناپتۇ، يۇرت - جاما-ئەت توي ئويناپ هارماپتۇ، ئويىنغانچە تويغا قانماپتۇ، مەتنى-يازمۇ ھەممە تويدىن قالماپتۇ. شۇنداق كۈنلەردە مەتنىيازمۇ بالاغەتكە يېتىپ چوپچوڭ يىگىت بولۇپ قاپتۇ. ئوغۇل «جۆي-لۈمەك» بوپتۇ، دادىسى بالىسىنى «ئۆيلىمەك» بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ، دادىسى ئەل - يۇرت ئارىسىدىن ئۆزىگە يارىغۇدەك بىر كېلىن تېپىش ئۈچۈن ئوغلىنى يېتىلەپ مەھەللىمۇمە-ھەللە ئايلانماق بوپتۇ. ئوغۇل بۇنىڭغا ماقۇل بوپتۇ. ئۇلار ئاي-لىنىشنى باشلىۋېتىپتۇ، كاللىسىدىكى بارلىق خىياللارنى

تاشلىۋېتىپتۇ، ئۆيلەرنىڭ ئالدىغا بىرمۇبىر كېلىۋېرىپتۇ. دادىسى ھەربىر قىزى بار ئۆينىڭ ئالدىغا كەلگەندە بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ - جارقىراپ، ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈپ ئوغلىغا كايىپتۇ، گۇناھلارنى قويۇپتۇ. بۇ ۋاراڭ - چۇرۇڭلارنى ئاڭلىغان قىزلار ئۆيلىرىدىن يۈگۈرۈشۈپ چىقىپتۇ، ئىشىك ئالدىدىكى بولغان ئىشنى كۆرۈپتۇ، بىردەم ھەيرانلىقتا تۇرۇپتۇ، ئاندىن ئەقلى لال بولغان ھالدا:

— ۋاي ئاتا، ئوغۇللىرىغا نېمانچىلا كايىيلا، ئاچچىقلىرىنى بېسىۋالسىلا، — دەپتۇ. ھېلىقى كىشى:

— مەن نېمە قىل دېسەم شۇنى قىلىدۇ، — دەپ دادلاپتۇ. قىزلار كۆڭلىدە، قانداق ساراڭ ئادەم بۇ، دەپ ئويلاپ:

— دېگەنلىرىنى قىلسا، يەنە نېمە كايىش؟ شۇنداقمۇ بولامدۇ ئىش؟ — دەپتۇ.

بۇ كىشى قىزنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ، كۆڭلىدە، ھە، بۇ قىز يارىمايدىكەن، دەپتۇ - دە، باشقا بىر كىشىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا ئوغلىنى يېتىلەپ بېرىپ يەنە بايىقىدەكلا كايىپتۇ، ئۇ ھويلىدىنمۇ قىزلار چىقىپ بايىقىدەكلا سوراپتۇ ۋە ئۇ كىشىنىڭ بەرگەن جاۋابىغا بايىقى قىزلار بەرگەن جاۋابنى بېرىپتۇ. ئوغۇلنىڭ دادىسى ئۇلارنىمۇ يارىمايدىكەن دەپ، ئۇ يەردىنمۇ كېتىپتۇ. ئۇلار مەھەللىنى قويماي ئارىلاپتۇ، لېكىن ھېچقايسى قىزنىڭ جاۋابى يارىماپتۇ. ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ياققۇدەك قىز تېپىشتىن ئۈمىدى ئۈزۈلۈپتۇ، ئارزۇيىغا يېتەلمىگەنلىكتىن كۆڭلى بۇزۇلۇپتۇ، ئەمدى قانداق قىلىش ھەققىدە تولا ئويلاپ بېشى قېتىپتۇ، شۇ خىياللار بىلەن نۇرغۇن يەرلەردىن ئۆتۈپتۇ، مەھەللىدىن خېلى يىراق جايلارغىمۇ كېتىپتۇ. ئۇلار شۇ مېڭىش بىلەن كېتىپ بېرىپ ئالدىغا شۇنداق بىر قارىسا، ئېتىز بېشىدا يالغۇز بىر ئۆي كۆرۈنۈپتۇ. ئۇلارنىڭ ئۈمىد

شامى كۆڭلىدە ۋاللىدە يېنىپتۇ، قانداقلا بولسۇن شۇ ئۆيگە بېرىپ بېقىش نىيىتىگە كېلىپتۇ. ئۇلار بىردەمدە ئۇ ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپتۇ، بۇرۇنقىدەك ئوغلىنىڭ ئۈستىدىن دادىسى قاتتىق كايىشقا باشلاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئۆيدىن بىر قىز چىقىپ:

— ئەسسالام، ئاتا، ئوغۇللىرى نېمە گۇناھ قىلدى، نېمانچە كايىيلا؟ — دەپ سوراپتۇ. دادىسى قىزنىڭ سالىمىغا جاۋاب بېرىپ:

— قارىمامسىز، قىزىم، بۇ بالا مەن نېمە دېسەم شۇنى قىلىدۇ، — دەپ دادلاپتۇ.

قىز بۇ گەپنى ئاڭلاپ بىردەم ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن، دەپتۇ:

— توغرا، ئوغۇللىرى ئەيىبلىك ئىكەن، ئەلۋەتتە كايىشقا تېگىشلىك ئىكەن. شۇنداق بولسىمۇ، ئۆيگە بېرىپ نەسىھەت قىلسىلا بولاتتىغۇ، كوچىدا بۇنداق قىلىش سەت ئەمەسمۇ، ئىش دېگەننى ھەمىشە سىلى دېگەندەك قىلماي، ئەلۋەتتە... قىلىشى كېرەك. شۇنداق ئەمەسمۇ، ئاتا!

— رەھمەت، قىزىم، يارايسىز، — دەپتۇ ھېلىقى كىشى.

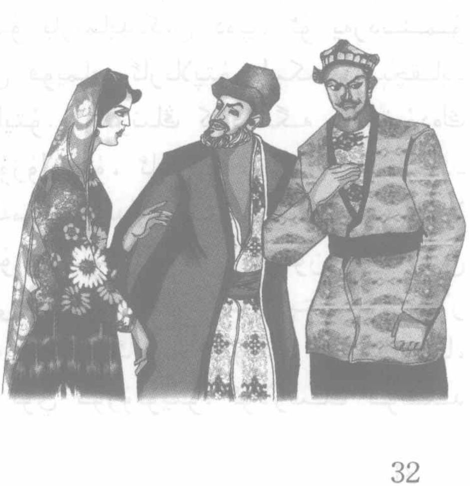

شۇنىڭ بىلەن ئۇ قىز ھېلىقى كىشىنىڭ سىنىقىدىن ئۆتۈپ كېلىنلىككە ياراپتۇ.

بۇ قىزنىڭ قايسى سۆزى بىلەن ئاتا - بالىغا يارىغانلىقىنى دەپ بېرەلەمسىز؟

بوقىز كىمگە تەئەللۇق

بار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ، توق ئىكەن، بۇ-رۇنقى زاماندا ياسىن ئاخۇن ئىسىملىك بىر دېھقان ئۆتكەنىد-كەن. بۇ دېھقاننىڭ ئۈچ ئوغلى بولۇپ، چوڭ ئوغلىنىڭ ئىس-مى ئاۋۇت، ئوتتۇرانچى ئوغلىنىڭ ئىسمى داۋۇت، كەنجى ئوغ-لىنىڭ ئىسمى ساۋۇت ئىكەن. ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. بۇ ئوغۇللارنىڭ بۇرۇتلىرى خەت تارتىپ، ئۆيلىنىدىغان ۋاقىت بولۇپ قاپتۇ. بىر كۈنى ياسىن ئاخۇن قوشنىسى سادىر ئا-خۇننى چاقىرىپ:

— مەن ئوغۇللىرىم بىلەن توي توغرۇلۇق يۈزتۇرا سۆز-لىشىشنى ئەپسىز كۆردۈم، شۇڭا ئۆزلىرى ئوغۇللىرىم بىلەن ئايرىم - ئايرىم پاراڭلىشىپ، كىمنىڭ كىمگە كۆڭلى بارلىد-قىنى ئۇقۇپ باقسىلا، شۇنىڭغا قاراپ ئەلچى ئەۋەتسەك، — دەپتۇ. سادىر ئاخۇن ياسىن ئاخۇننىڭ دېگىنى بويىچە ئاۋۇت بىلەن كۆرۈشۈپتۇ.

— كىمنى ئالغۇڭىز بار؟ — دەپ سوراپتۇ سادىر ئاخۇن ئاۋۇتتىن.

— مېنىڭ ئۆستەڭنىڭ ئۇ قېتىدىكى نىزامىدىن ئاخۇن-نىڭ قىزى پاتەمخاننى ئالغۇم بار، مېنى شۇنىڭ بىلەن بىر ئۆيلۈك قىلىپ قويسا، دادامدىن مىڭ مەرتە خۇش بولاتتىم، —

دەپتۇ ئاۋۇت.

سادىر ئاخۇن ئاۋۇت بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن داۋۇت بىلەن كۆرۈشۈپتۇ.

— داۋۇت بالام، سىز كىم بىلەن توي قىلىشنى خالايسىز؟ — دەپ سوراپتۇ سادىر ئاخۇن. داۋۇت:

— دادام مېنى مۇرادىغا يەتسۇن دېسە، نىزامىدىن ئاخۇننىڭ قىزى پاتەمخاننى ماڭا ئېلىپ بەرسە ئىكەن، — دەپتۇ.

سادىر ئاخۇن ئۇ يەردىن چىقىپ ساۋۇتنى ئىزدەپ تېپىپ:

— سىز ئۆيلەنگۇدەك بولۇپ قالدىڭىز، كۆڭلىڭىز كىمنى خالايدۇ؟ — دەپ سورىغانىكەن، ئۇ:

— ئالسام، نىزامىدىن ئاخۇننىڭ قىزى پاتەمخاننى ئالىمەن، بولمىسا، ئۆمۈر بويى خوتۇن ئالمايمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

سادىر ئاخۇن بۇ ئۈچ ئوغۇلنىڭ ئەھۋالىنى ياسىن ئاخۇنغا مەلۇم قىپتۇ. ياسىن ئاخۇن بۇ ئىشتىن ھەيران بولۇپ، بېشىنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قېتىپتۇ. ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ، ئوغۇللىرىنىڭ بىرىنى بولسىمۇ مۇرادىغا يەتكۈزەي دېگەن قارارغا كېلىپ، نىساخان دېگەن قوشنىسىنى پاتەمخاننىڭ يېنىغا ئەۋەتىپتۇ. پاتەمخان مەقسەتنى چۈشەنگەندىن كېيىن:

— ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كارامەتلىرىنى كۆرسەتسۇن. مەن شۇنىڭغا قاراپ بىرىنى تاللايمەن، — دەپتۇ.

نىساخان پاتەمخاننىڭ گېپىنى ئېقتىماي - تېمىتماي ياسىن ئاخۇنغا ۋە ئۈچ ئوغۇلغا يەتكۈزۈپتۇ. ئۈچ ئوغۇل مەسلىھەتلىشىپ، قايسىمىز كارامەتلىك بولساق، پاتەمخان شۇنىڭغا نېسىپ بولسۇن، دەپ پۈتۈشۈپتۇ. ئۈچ ئوغۇل ئۆزلىرىنى سىناش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. ئۇلار مېڭىپ - مېڭىپ،

قىرىق كۈندىن كېيىن بىر كاتتا شەھەرگە بېرىپ قاپتۇ. ئۇلار قىرىق قېچىرغا يۈكلەپ كەلگەن مەشۇت يىپلىرىنى ۋە قېچىرلىرىنى سېتىپ پۇلنى تەڭ بۆلۈشۈپتۇ، ئۈچ ئايدىن كېيىن ئۇچرىشىدىغان سارايىنى مۇقىملىشۋېلىپ، ھەربىرى ئۆزى خالىغان كوچىغا كىرىپ كېتىپتۇ.

بىز ئەمدى گەپنى ئاۋۇتتىن باشلايلى:

ئاۋۇت مېڭىپ – مېڭىپ، چوڭ، ئاۋات بىر بازارغا چىقىپ قاپتۇ. ھەر خىل تاۋار – دۇردۇن، گەزمال، خام، چەكمەنلەرنىڭ نەرخ – ھاۋاسىنى سۈرۈشتۈرگەندىن كېيىن، ئالدى – ساتتى بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ، ئىككى ئاي ئىچىدە پۇلى نەچچە ئون ھەسسە كۆپىيىپتۇ. ئۇ خۇشال بولۇپ، پاتەمخاننىڭ كۆڭلىگە ياققۇدەك بىرنەرسە تېپىش ئۈچۈن دۇكان – ياپىلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، بىر دوقمۇشقا كېلىپ قارىسا، بىر ئاقساقال بوۋاي ئۆردەك – غازلار ئۈزۈپ يۈرگەن كۆلنىڭ نۇسخىسى چۈشۈرۈلگەن چىرايلىق بىر گىلەمنى يېيىپ ئول-

تۇرغۇدەك. ئاۋۇت بۇ گىلەمگە قىزىقىپ:
— نەچچە پۇلغا ساتىلا؟ — دەپ سوراپتۇ. بوۋاي:
— ئون مىڭ تىللاغا ساتىمەن، — دەپتۇ. ئاۋۇت:
— نېمانچە قىممەت؟ ئون مىڭ تىللا دېگەنگە مىڭ پارچە گىلەم كېلىدۇ، — دەپتۇ. بوۋاي:
— بۇ ئادەتتىكى گىلەم ئەمەس، ئۇچار گىلەم، ئاڭلىغانمۇسىز؟ — دەپ سوراپتۇ. ئاۋۇت:
— ئاڭلىغان، ئەمما كۆرمىگەن، — دەپتۇ. بوۋاي ئاۋۇتنى گىلەمدە ئولتۇرغۇزۇپ: «ئۇچۇڭ، گىلىمىم !» دېگەنىكەن، گىلەم ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ ئۇچۇشقا باشلاپتۇ. بوۋاينىڭ ئېيتىشىچە، بۇ گىلەمدە ئولتۇرۇپ بىر يىللىق يىراقتىكى جايغا بىردەمدىلا بارغىلى بولىدىكەن. ئاۋۇتنىڭ تەلىپى بىلەن بوۋاي گىلەمنى يەرگە چۈشۈرۈپتۇ. ئاۋۇت بۇ گىلەمنى ئون مىڭ تىللاغا سېتىۋاپتۇ.
بىز ئەمدى گەپنى داۋۇتتىن ئاڭلايلى:
داۋۇت كىرگەن كوچا يېمەك - ئىچمەك بازىرى ئىكەن. ئۇ كوچىنىڭ ئايىغىدىن بىر دۇكانلىق يەر سېتىۋېلىپ، ناھايىتى چوڭ بىر دۇكان ئېچىپ، كەچ يېتىپ، سەھەر تۇرۇپ، ھەر كۈنى نەچچە مىڭ خېرىدارنى ئۇزىتىپتۇ. ئىككى ئايدىن كېيىن پۇلنىڭ ھېسابىنى ئالالمىغۇدەك دەرىجىدە باي بولۇپ كېتىپتۇ. داۋۇت ئەمدى، پاتەمخاننىڭ كۆڭلىگە يارىغۇدەك بىرنەرسە تاپاي، دەپ، بازارنى ئايلىنىشقا باشلاپتۇ. بىر يەرگە بارسا، بىر موماينىڭ بىر تال ئالمىنى كىشىلەرگە كۆرسىتىپ:
— بۇ ئالمىنى ھەرقانداق كېسەل كىشى يېسە، دەرھال ساقىيىدۇ، — دەۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپتۇ ۋە ئالمىنىڭ باھاسىنى

سوراپتۇ. موماي:

— ئون مىڭ تىللادىن بىر پۇل كەم ساتمايمەن، — دەپ-تۇ ۋە ئالمىنى داۋۇتقا بىر پۇرتىپ قويغانىكەن، داۋۇت شۇ هامان تاغنى بىر بارمىقى بىلەن كۆتۈرگۈدەك كۈچ - قۇدرەت-كە تولۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن داۋۇت ئون مىڭ تىللا بېرىپ ئال-مىنى ئاپتۇ.

ئەمدى بىز گەپنى ساۋۇتتىن ئاڭلايلى:

ساۋۇت كىرگەن كوچا زىننەت بۇيۇملىرى بازىرى ئىكەن. ئۇ هەر خىل زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنى ئېلىپ - سېتىپ، شۇ شەهەردىكى ئەڭ كاتتا بايلارنىڭ بىرى بولۇپ قاپتۇ. شۇ-نىڭ بىلەن ساۋۇت پاتەمخاننى هەيران قالدۇرغۇدەك بىرنەرسە ئېلىش ئۈچۈن بازارنى هەر كۈنى ئايلىنىشقا باشلاپتۇ. بىر كۈنى بىر جۇۋان ساۋۇتنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— غوجام، بۇ ئەينەكنى ئېلىۋېلىڭ، — دەپ، ئادەمنىڭ كۆزىدىن چوڭراق بىر ئەينەكنى كۆرسىتىپتۇ. ساۋۇت باها-سىنى سوراپتۇ. جۇۋان:

— ئون مىڭ تىللاغا ساتىمەن، — دەپتۇ. ساۋۇت هەيرانلىقتىن پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ:

— يائاللا، نېمانچە قىممەت؟ — دەپتۇ. جۇۋان ئەينەكنىڭ خاسىيىتىنى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن:

— ئىشەنمىسىڭىز، ئۆزىڭىز كۆرۈپ بېقىڭ، — دەپتۇ. ساۋۇت ئەينەككە شۇنداق قارىغانىكەن، قەلەم قاشلىق، سۇمبۇل چاچلىق، ئاي دېسە ئاغزى بار، كۈن دېسە كۆزى بار، گۈزەل-لىكتە تەڭدىشى يوق پاتەمخاننى كۆرۈپ هوشىدىن كەتكىلى تاس قاپتۇ. مىڭ تەسلىكتە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، ئەينەكنى سې-تىۋاپتۇ، ئىككى ئاكىسى بىلەن ئۇچرىشىدىغان سارايغا كېلىپ ئاكىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپتۇ. ئاۋۇت بىلەن داۋۇت گىلەم

بىلەن ئالمىنىڭ خاسىيىتىنى سۆزلىگەندىن كېيىن، ساۋۇت:
— ماۋۇ ئەينەككە قاراپ بېقىڭلار، — دەپتۇ. ئۇچ ئوغۇل ئەينەككە بىللە قارىغانىكەن، پاتەمخاننىڭ جان تالىشىپ سەكراتتا ياتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئاۋۇت:
— ئۇچار گىلەمگە ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ يېنىغا دەرھال بارايلى ! — دەپتۇ. ئۇچ ئوغۇل گىلەمگە ئولتۇرۇپتۇ. ئاۋۇت:
«ئۇچۇڭ، گىلىمىم ! » دەپتۇ. ئۇچار گىلەم ئاسمانغا كۆ-تۈرۈلۈپ ئۇچۇپ، بىردەمدىلا پاتەمخاننىڭ هويلىسىغا چۈشۈپ-تۇ، ئوغۇللار يۈگۈرگىنىچە پاتەمخاننىڭ يېنىغا كىرىپتۇ. سا-ۋۇت يانچۇقىدىن ئالمىنى ئېلىپ پۇراتقانىكەن، پاتەمخان شۇ هامان كېسەلدىن ساقىيىپ ئورنىدىن قوپۇپتۇ. پاتەمخان ئۆزى-نىڭ ساقىيىپ كېتىشىدە ئۇچ ئوغۇلنىڭ ئوخشاش تۆهپىسى بارلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن، تەڭلىكتە قېلىپ:
— مېنىڭ كىمگە تېگىشىمنى ئۆزۈڭلار بەلگىلەڭلار، — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاكا - ئۇكىلار ئوتتۇرىسىدا جېدەل باشلىنىپتۇ. ئاۋۇت:
— گىلەمدە ئولتۇرغۇزۇپ دەل ۋاقتىدا ئەكەلمىگەن بول-سام، ئالمىنى پۇراتقىلى بولامتى؟ — دەپتۇ. داۋۇت:
— ئالمىنى پۇراتمىغان بولسام، پاتەمخان كېسەلدىن سا-قىيالمايتتى، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. ساۋۇت:
— مېنىڭ ئەينىكىمدە پاتەمخاننىڭ كېسەل ئىكەنلىكى كۆرۈنمىگەن بولسا، گىلەم بىلەن ئالمىنىڭ خاسىيىتى جارى بولمايتتى، شۇڭا پاتەمخاننى مەن ئېلىشىم كېرەك ! — دەپ تۇرۇۋاپتۇ.
ئويلاپ بېقىڭ، پاتەمخاننى كىم ئۆز ئەمرىگە ئېلىشى كېرەك؟

شۇنداقمۇ جاۋاب بولامدۇ

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، يەتتە تاغنىڭ نېرىسىدا، ئاۋات يۇرتلارنىڭ بىرىدە، كىچىكمۇ ئەمەس، چوڭمۇ ئەمەس، ئەمما نامى شۇ يۇرتقا پۇر كەتكەن بىر توي بولغانىمىش. توي ئۆزد-ىنىڭ نازۇنېمەتلىرىنىڭ مولمۇقى بىلەن ھەم ئەتىگەندىن تا كەچكىچە توختىماي چېلىنغان داقا - دۇمباقلىرىنىڭ ھەيۋد-تى بىلەن يۇرتقا پۇر كەتمەستىن، بەلكى تويدىكى بارلىق قىز - يىگىتنىڭ ئەقلىنى لال قىلغان ئاجايىپ بىر ئىش بىلەن نامى پۇر كەتكەنىمىش.

توي راسا قىزىۋاتقان چاغدا تويغا كەلگەن يىگىتلەردىن بىرى بىردەم ئۇياققا، بىردەم بۇياققا، بىردەم ئىشىككە قاراپ تەقەززالىق بىلەن تىت - تىت بولۇپ ئولتۇرغانىمىش. ئەسلد-ە بۇ تويغا يىگىتنىڭ جاندىن ئەزىز مەشۇقى كەلمەكچىكەنى-مىش، بىراق يىگىت شۇنچە كۈتسىمۇ قىز كېلەلمەپتۇ. ئاخىر يىگىتنىڭ سەۋر قاچىسى چېقىلىپ، تولا تەلمۈرۈپ كۆزلىرى ئېچىشىپ، ئاچچىقىدا ئەقلى كېسىلىپ زادى بولالماي قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يىگىت سىڭلىسىنى چاقىرتىپتۇ ۋە كىشىلەر-دىن يوشۇرۇن ھالدا:

— ئۇكام، ئالدىنقى كۈنى ساڭا مېغىز بەرگەن قىزنى چاقىرىپ كەلگىن، — دەپ ئەۋەتىپتۇ.

قىزچاق خېلىدىن كېيىن يالغۇز قايتىپ كەپتۇ. يىگىت سىڭلىسىنى يالغۇز كۆرۈپ، ئۆزىنى باسالمىغان ھالدا باشـ قىلارنىڭ يېنىدىلا:

— ئۇكام، سەن چاقىرىپ كەلمەكچى بولغان ئادەم قېنى، نېمىشقا كەلمىدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

قىزچاق ئاكىسىنىڭ سورىغان سوئالىغا دەرھاللا مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

بېرىۋىدىم قىچقارغىلى،
يوق ئىكەن، كېلەي دېدى.
كەلسىمۇ كېلەر ئىدى،
كېلىپ قېلىپ، كېلەلمىدى.

يىگىت قىزنىڭ جاۋابىنى دەرھال چۈشىنىۋاپتۇ، بىراق بۇ جاۋابنىڭ مەنىسىنى ئەتراپتا تۇرغانلارنىڭ ھېچقايسىسى چۈشىنەلمەپتۇ، ئۆزئارا بەس ـ مۇنازىرە قىلىشىپتۇ، يىگىتـ تىن سورىشىپتۇ. يىگىت ئۇلارغا زادى ئېيتالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن توي بارا ـ بارا بەس ـ مۇنازىرىگە ئايلىنىپ كېتىپتۇ. بۇ ئىش شۇ ھامان مەھەللىگە تارقىلىپتۇ، ئۇ گەپلەر شۇ قىزنىڭ قۇلىقىغىمۇ يېتىپتۇ. بۇ ئىش قىزنىڭ كۆلكىسىنى قىستاپتۇ، بىراق قىزمۇ ھېچكىمگە تىنماپتۇ. شۇنداق قىـ لىپ، بۇ جاۋاب كىشىلەرگە بىر سىر بولۇپ قاپتۇ. بۇ ئىش بىلەن تويىنىڭ نامىمۇ پۇر كېتىپتۇ، تا ھازىرغىچە كىشىلەر بۇ ئىشنى سۆزلىشىدىكەن، ئەمما قىزنىڭ جاۋابىنى ھېچكىم چۈشىنەلمەپتۇ. قېنى، سىز بۇ جاۋابنىڭ مەنىسىنى ئېيتىپ بېرەلەمسىز؟

قىزنى كىمگە بەرسە مۇۋاپىق

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، قۇم چىچەكلىگەندە، تۆگىنىڭ قۇيرۇقى يەرگە تەگكەندە، پاقا بالداقتا سەكرىگەندە، تۈلكىۋاي قاپقانغا دەسسىگەندە، كۆرۈنگەن تاغنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى يۇرتنىڭ ئاۋات شەھىرىدە ئابلاباي ئىسىملىك بىر كىشى ئۆت-كەنىكەن. ئۇ كىشى خۇدانىڭ ئۇچ يۈز ئاتمىش كۈنىنى ئالا قويماي سودا - سېتىق بىلەن ئۆتكۈزىدىكەن. ئابلابايىنىڭ دۇن-يالىقتا بىرلا قىزى بولۇپ، ئايالى قىزى تۇغۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغانىكەن. ئابلاباي قىزىنى خۇددى كەپتەر باچكىسىنى ئاسرىغاندەك ئاسرايدىكەن، قىزى نىمە دېسە شۇنى بەجا كەلتۈرۈپ بېرىدىكەن. ئايلار ئۆتۈپ، يىللار ئۆتۈپ، قىز سەككىز ياشقا كىرىپتۇ. ئابلاباي قىزىنىڭ ئەقىل - پاراسەت، ئەدەپ - ئەخلاق جەھەتتە ياخشى ئۆسۈپ يېتىلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنى يېقىن ئەتراپتىكى مەدرىسىگە ئاپىرىپ ئوقۇشقا بېرىپتۇ. مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى ئابلابايىنىڭ يېقىن-لىرىدىن ئىكەن. مۇدەررىس ئابلابايغا بالىنى ياخشى تەربىيە-لەيدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بېرىپ يولغا ساپتۇ. ئابلاباي بولسا، سودا - سېتىق بىلەن كۈننى ئۆتكۈزۈپتۇ. قىز ئەتى-گەن تۇرۇپ مەدرىسىگە بېرىپ كەچتە قايتىپ كېلىدىكەن. ئا-تا - بالىنىڭ تۇرمۇشى شۇ يوسۇندا داۋاملىشىپتۇ. ھەش -

پەش دىگۇچە ئارىدىن ئۈچ يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئابلابايىنىڭ
سودىسى ئېقىپ، شەھەردە سانىغۇدەك بايلاردىن بولۇپ قاپتۇ.
قىزنىڭ بوي ـ تۇرقى ئۆسۈپ، ھۆسنىگە تولۇپتۇ، ئىلىم ـ
ھېكمەتتە كامالەتكە يېتىپتۇ. ئابلابايدا ھەرەمگە بېرىپ ھاجى
بولۇپ كېلىش ئارزۇسى تۇغۇلۇپتۇ، بۇ ئارزۇسىنى دوست ـ
بۇرادەرلىرىگە ئېيتقانىكەن، ئۇلار قوللاپ ياخشى مەسلىھەتلەرنى
بېرىپتۇ. ئابلاباي سەپەر تەييارلىقىنى قىلىپ، ھەممىنى تەخ قى-
لىپ قويۇپتۇ ۋە بىر كۈنى كەچتە قىزىنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ:
— قىزىم، سىز ئاپىڭىز رەھمەتلىكتىن كىچىك قالغاند-
دىڭىز، مەن سىزگە ھەم ئاتا، ھەم ئانا بولۇپ ھېچكىمنىڭ
قولىغا قاراتماي چوڭ قىلدىم. ئىنشائاللا، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ
شۇنداق بولغۇسى. ماڭا كۈندىن ـ كۈنگە قېرىلىق يېتىپ،
پۇتۇمدىن ماغدۇر قېچىۋاتىدۇ. تىرىكلىكىمدە ھەرەمگە بېرىپ
ھەج قىلىپ كەلسەم، دەيدىغان بىر ئارزۇيۇم بار ئىدى. مال ـ
بىسات، بايلىقىمىز ئۆمرىمىزگە يېتىپ ئاشىدۇ، شۇڭا مۇشۇ
ۋاقىتتا خۇدا يولىدا بېرىپ كېلىۋالساممىكىن، سىزنىڭچە
قانداق؟ — دەپتۇ. قىز ئۆزىنىڭ باشقىچە ئويدا ئەمەسلىكىد-
نى، دادىسىنىڭ ساق ـ سالامەت قايتىپ كېلىشىنى تىلەيدى-
غانلىقىنى ئېيتىپتۇ.
— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ ئابلاباي، — مۇشۇ ئۆي، مال ـ
مۈلۈك ھەممىسى سىزگە قالدى. مەن كەلگۈچە خاتىرجەم يەپ ـ
ئىچىپ، خەج ـ خىراج قىلىپ تۇرۇڭ. سىزنى بىر ئاللاغا،
ئاندىن قالسا ئۇستازىڭىزغا تاپشۇرىمەن. ئۇ ئىلىم ـ مەرىپەت-
لىك، قائىدە ـ يوسۇنلۇق مۆتىۋەر، ئۇنى مېنىڭ ئورنۇمدا
كۆرەرسىز.
قىز ھەممە گەپ ـ سۆزلەرگە ماقۇللۇق بىلدۈرۈپتۇ. ئە-
تىسى ئابلاباي قىزى بىلەن مەدرىسىگە بىللە بېرىپ، مۇدەر-

رىسكە قىزىنى تاپشۇرۇپ، ئاتا ئورنىدا مۇئامىلە قىلىشىنى تا-پىلاپ، نۇرغۇن سوۋغا - سالاملارنى ھەديە قىپتۇ. ئاخىردا ئابلاباي مۇدەررىسنى چەتكە تارتىپ تۇرۇپ:

— بۇرادىرىم، نەچچە ۋاقىتتىنىڭ مابەينىدە قىزىمنىڭ دى-لىغا كۆپلىگەن ھېكمەتلەرنى سالدىلا، مەن سىلىدىن مىڭ مەرتە رازى. ئەمدى مەن يىراق سەپەرگە مېڭىش ئالدىدا تۇ-رۇۋاتىمەن، قىزىم بولسا بارغانچە چوڭ بولۇۋاتىدۇ. خۇدا ساق - سالامەت قايتىپ كەلگىلى نېسىپ قىلار، لېكىن «جان بار يەردە قازا بار» دېگەن گەپ بار. ئەگەر مەن سالامەت قايتىپ كېلەلمەي قالسام ياكى كېلىش ۋاقتىم بەك ئۇزىراپ كېتىپ قالسا، قىزىمغا مېنىڭ ئورنۇمدا ئاتىدارچىلىق قىلىپ قويارلا، ئۆزلىرى مۇۋاپىق دېگەن بىرىگە ياتلىق قىلىپ قويسىلا. «ئايال كىشى ئەردە ياخشى، ئەردە بولمىسا يەردە ياخشى» دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ! — دەپتۇ. مۇدەررىس ئابلابايىنىڭ دېگەنلى-رىنى ماقۇل كۆرۈپ، خاتىرجەم سەپەرگە مېڭىشنى ئېيتىپتۇ.

ئابلاباي خۇدانىڭ قۇتلۇق بىر كۈنىگە توغرىلاپ، قىزى ۋە بارلىق ئەل - جامائەت بىلەن خوشلىشىپ ھەرەمگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ يول يۈرۈپتۇ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپ-تۇ، تاغ - دەريا، دەشت - چۆللەرنى بېسىپ، كۆزلىگەن قە-رەلدە ھەرەمگە كېلىپ ھەج رەسمىيىتىنى ئۆتەپتۇ. ئابلاباي قارىسا، ھەرەمدە سودا - سېتىق قىلىدىغان ئادەم ئىنتايىن ئاز ئىكەن، پۇلنى ئۆز يۇرتىدىكىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق تاپقىلى بولىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، بىر مەزگىل يۇرتىغا قايتماي تىجارەت قىلىش قارارىغا كەپتۇ، شۇ يوسۇندا ئېلىپ - سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىپتۇ، دېگەندەك ئۆز يۇرتىدا نەچچە يىلدا تاپىدىغان پۇلنى نەچچە ئايغا قالماي تېپىپ بوپتۇ. كۈن، ئاينىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئابلابايىنىڭ ھەرەمدە تۇرغىنىغا

ئۈچ يىل بوپتۇ، تاپقان پۇلىمۇ ھەددى ـ ھېسابسىز كۆپىيىپ-
تۇ. ئۇ ئەمدى قايتىش پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى پەم-
لەپ، تاپقان مال ـ دۇنيا، پۇللىرىنى تۆگىگە ئارتىپ ئۆز يۇرتىغا
قاراپ يولغا چىقىپتۇ، بىرنەشتا قايسى يول بىلەن ماڭغان بولسا،
يېنىشتىمۇ شۇ يول بىلەن مېڭىپتۇ، سەپەر جەريانىدا نۇرغۇن
جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى تارتىپتۇ. ئۆز يۇرتىغا يېتىپ كېلىشكە
بىر ئاي قالغاندا، ئابلاباي يول ئۈستىدىكى بىر دەڭگە چۈ-
شۈپتۇ، ئات ـ ئۇلاغ، مال ـ سەرەمجانلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ،
ئەمدى چاي ـ پاي ئىچەي دەپ ئولتۇرسا، يېنىغا ئون يەتتە ـ ئون
سەككىز ياشلار چامىسىدىكى بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان بىر
يىگىت كېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار ئۆزئارا ئۇ يەر ـ بۇ يەرنىڭ
گېپىنى قىلىشىپ، ئاخىر ئۆزلىرىنىڭ بىر شەھەردىن ئىكەن-
لىكىنى بىلىشىپتۇ. ئابلاباي يىگىتتىن:
ـــ نېمە سەۋەب بىلەن يۇرتتىن ئايرىلىپ بۇ يەرگە كې-
لىپ قالدىڭ، ئوغلۇم؟ ـــ دەپ سوراپتۇ. يىگىت:
ـــ مەن ئەسلىدە ئاتا ـ ئانامدىن نۇرغۇن مال ـ مۈلۈك
بىلەن يالغۇز قالغاندىم، تۆت ـ بەش يىل مابەينىدە ھەۋەس-
نىڭ كەينىگە كىرىپ، ياخشى ـ يامانىنى پەرق ئەتمەي، ئەسكى
باللار بىلەن ئارىلىشىپ قېلىپ، نۇرغۇن مال ـ دۇنيانى
سورۇپ تۈگەتتىم. يېقىنلار نەسىھەت قىلدى، لېكىن قۇلى-
قىمغا كىرمىدى. كۈنلەر ئۆتۈپ ھالىم بارغانچە خارابلىشىپ
كەتتى، ئاخىردا ماڭا تەئەللۇق بىر تۈگۈنچە قالدى، ئويلاپ
باقسام ئۇنى خەجلەپ تۈگەتسەم، ھەممىدىن ئايرىلغۇدەكمەن،
ھوشۇمنى يىغىپ، ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلارغا كۆپ پۇشايمان
قىلدىم، تۈگۈنچىنى يېشىپ قارىسام، نەچچە تال زىخچە ئالتۇن
ئىكەن، ئۇنى يۇرۇشتۇرۇپ تىجارەت قىلىپ زىياننىڭ ئورنىنى
تولدۇرۇۋېلىش ئويىدا خەقلەردىن ئۆتۈشسام، ھەرەمدە پۇلنى

جىق تاپقىلى بولىدىكەن، بىر كېچىسى ھېچكىمگە بىلىندۇر-
مەي ھەرەمگە قاراپ يولغا چىقتىم، بۇ دەڭگە بىر كېچە -
كۈندۈزلۈك يول قالغاندا قاراقچىلارغا يولۇقۇپ ھەممىنى تارت-
قۇزۇپ قويدۇم، ئاخىر مۇشۇ دەڭگە ئۇلىشىپ كېلىۋالدىم.
ئەمدى يا ئالدىمغا مېڭىشنى، يا كەينىمگە يېنىشنى بىلمەي-
مەن، — دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپتۇ.
يىگىتنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلىغان ئابلابايىنىڭ ئۇ-
نىڭغا ئىچى ئاغرىپ، ئۇنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ ئەكېتىشنى
ئويلاپتۇ ۋە:
— ئوغلۇم، سەن كۆپ جاپا چېكىپسەن، ھازىرچە سەن
يۇرتقا قايتىپ كەتكىن. ئەگەر سەن بۇ مەسلىھەتىمنى مۇۋاپىق
دەپ قارىساڭ، مەن سېنى ئالغاچ كېتەي، قانداق؟ — دەپتۇ.
بۇ مەسلىھەت يىگىتكە ياغدەك يېقىپتۇ. ئابلاباي ئۇ يەردە
بىر كېچە قونۇپ، ئەتىسى تاڭ سۈزۈلگەن ھامان يىگىتنى ئە-
گەشتۈرۈپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار ئوبدان سەپەرداش بولۇپ يول
يۈرۈپتۇ، يول بويى يىگىت ئابلابايىنىڭ ئىشلىرىغا شۇ دەرىجد-
دە ياردەملىشىپتۇكى، ئابلاباي بىر ئايلىق سەپەرنى بىر كۈندە
تۈگەتكەندەك ھېس
قىپتۇ ھەمدە يىگىت-
نى چىن قەلبىدىن
ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ.
ئابلاباي ئۆز كۆڭلىد-
دە، بۇ بالا ناھايىتى
سەممىي، ئاق كۆ-
ڭۈل، قولىدىن ئىش
كېلىدىغان بالا ئىد-
كەن. شۇ تاپتا ئۇنىڭ

بىشىغا كۆن چۈشۈپتۇ. مەن ئۇنى ئۆزۈمگە بالا قىلىۋېلىپ
ياخشى يولغا باشلاپ قويسام، خۇدا ئالدىدىمۇ ئىككىنچى نۆۋەت
ھەرەمگە بارغانغا باراۋەر بولمامدۇ، دەپ ئويلاپ:

— ئوغلۇم، سەن ماڭا يول بويى ياخشى ھەمراھ بولۇپ
ئىشلىرىمغا ياردەملەشتىڭ، سەن بولمىغان بولساڭ، يالغۇزچە-
لىقتا سەپەر ئازابىنى يەتكۈدەك تارتقان بولاتتىم. مەن سېنى
كۆڭلۈمدە ئۆز ئوغلۇمدەك ھېس قىلىۋاتىمەن. ماقۇل كۆر-
سەڭ، مەن سېنى ئوغۇل قىلىۋالسام ھەمدە كېيىنكى ئىشلى-
رىڭنى ئۆزۈم ئورۇنلاشتۇرسام، قانداق؟ — دەپتۇ. يىگىت
بولسا، مىڭ مەرتە رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، مېنىڭ ئەقىل - پاراسەت، ئەدەپ -
ئەخلاقتا يېتىشكەن بىر قىزىم بار، شۇ قىزىمنى ساڭا بې-
رىشنى لايىق كۆرۈۋاتىمەن. ئەگەر چىقىشقۇدەك بولساڭلار،
مەن سىلەرنىڭ تويۇڭلارنى لايىقىدا قىلىپ، ئۆي تۇتۇپ بېرى-
مەن، — دەپتۇ ئابلاباي. يىگىت بۇ سۆزلەرگە ئىنتايىن خۇ-
شاللىق بىلەن ماقۇللۇق بىلدۈرۈپتۇ. ئابلاباي بولسا، يىگىتكە
قىزىنى چوقۇم بېرىش توغرىسىدا ۋەدە بېرىپتۇ. ئۇلار بىر
ئايلىق سەپەرنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئاخىر ئۆز يۇرتىغا ساق -
سالامەت يېتىپ كەپتۇ.

ئۇلار تۇرۇپ تۇرسۇن، ئەمدى گەپنى قىزى ۋە ئۇستازىدىن
ئاڭلايلى:

ئابلاباي قىزىنى ئۇستازىغا تاپشۇرۇپ ھەجگە كەتكەندىن
كېيىن، قىز بىلەن ئۇستازى خۇددى ئاتا - بالىلاردەك ئۆتۈپ-
تۇ. ئۇستازى بولسا، قىزغا كۆپ تەرەپتىن بىلىم ئۆگىتىپتۇ.
قىزنىڭ داڭقى شەھەرنى بىر ئاپتۇ. قىزنىڭ ھۆسن - جا-
مالدا، ئەقىل - پاراسەتتە تەڭداشسىز چوڭ بولغانلىقىنى ئاڭ-
لىغان شەھەر كاتتىلىرىنىڭ بەگزادىلىرى قىزغا ئەلچى كىر-

گۈزۈپتۇ. ئۇستاز بولسا، ئەلچىلەرنى ھەر خىل باھانە ـ سەـ ۋەبلەر بىلەن قايتۇرۇپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قىز چوڭ بوپتۇ. ئۇستاز ئابلابايدىن ھېچقانداق خەۋەر ئالالمىغاندىن كېـ يىن قىزنى ياتلىق قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئۇنى شەھەردە داڭقى بار بىر سودىگەرنىڭ ئوغلىغا بېرىشكە قوشۇ- لۇپتۇ. ئىككى تەرەپ توي تەييارلىقىغا تۇتۇش قىپتۇ. شۇ ئەسنادا ئابلا باي بۇ شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ ھەمدە ئۆيگىمۇ بارماستىن، يىگىتنى باشلاپ ئۇدۇل قىز ۋە ئۇستازنىڭ ئۆيىـ گە بېرىپتۇ. ئاتا ـ بالا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ، ئامانلىق سورىشىپتۇ.

ئابلاباي باشلاپ كەلگەن يىگىت قىزنى بىر كۆرۈپلا ئاشىـ قى بىقارار بوپتۇ. ئابلاباي قىزنىڭ ئۇستازى بىلەن پاراڭلىـ شىپ بېشىدىن كەچۈرگەنلىرىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ، ئاخىردا باشلاپ كەلگەن يىگىتنى تونۇشتۇرۇپ، يولدا ئىنتايىن ياخشى ھەمراھ بولۇپ كەلگەنلىكىنى، ئۆزىگە ئوغۇل قىلىپ، قىزىنى ئۇنىڭغا بېرىشكە ۋەدە قىلغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. قىزنىڭ ئۇسـ تازى بولسا غەمگە پېتىپ، ئابلاباي كەتكەندىن كېيىن قىزنى ئاسراپ تەربىيىلىگەنلىكى، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قىزنىڭ چوڭ بولۇپ قالغانلىقى، نۇرغۇن ئەلچىلەرنىڭ كەلگەنلىكى، ئۈچ يىلغىچە ئابلابايىنىڭ دېرىكىنى ئالالماي ئاخىر قىزنى بىر سودىگەرنىڭ ئوغلىغا ياتلىق قىلىشقا پۈتۈشۈپ توي تەييارلىقى قىلىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارغا باش قېـ تىنچىلىقى چۈشۈپتۇ. ئۇلار ئويلاپ ـ ئويلاپ، قانداق قىلىشـ نىڭ ئامالىنى تاپالماپتۇ، بىر ـ بىرىگە يا ئۇنداق، يا بۇنداق بولسۇن، دېيىشەلمەپتۇ.

ئۇلار غەمدىن خالاس بولۇش ئۈچۈن، قىزنى ئىككى يىـ گىتتىن قايسىبىرىگە بېرىش كېرەك؟

قىزنىڭ چارىسى

پادىشاھ ۋەزىرلىرىنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن پات ـ پات ھەر خىل چارىلەرنى قوللىنىپ بىرەر ئىشنى قىلدۇرۇپ باقىدىكەن، چۈنكى پادىشاھ ۋەزىرلىرىنىڭ ئەقىللىق، تەدبىرلىك، ماھارەتلىك بولۇشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىدىكەن. بىراق، ۋەزىرلەر دائىم پادىشاھنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقالمايدىكەن، ئىشلارنى يا ئۇنداق، يا مۇنداق بۇزۇپ قويۇپ، پادىشاھنىڭ غەزىپىگە قالىدىكەن. بۇنىڭدىن پادىشاھنىڭ كۆڭلى تولىمۇ يېرىم ئىكەن. شۇنداق قىلىپ، كۈنلەر ئۆتىۋېرىپتۇ، ئۆمۈر ئاز ـ ئازدىن كېتىۋېرىپتۇ، پادىشاھمۇ قېرىشقا باشلاپتۇ. پادىشاھنىڭ ئوغلى چوڭىيىپ، پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرىدىغان ۋاقتى بولۇپ قاپتۇ. پادىشاھ ئوغلى تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن ۋەزىرلەر توغرا مەسلىھەت ۋە تەدبىر كۆرسىتىپ بېرەلمەي، تەختنى ۋەيران قىلىۋېتىشتىن تولىمۇ ئەنسىرەيدىكەن، بۇلارنى ئويلىسا بەكمۇ بېشى قاتىدىكەن.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلارمۇ ئۆتۈپتۇ. پادىشاھ يەنە ۋەزىرلىرىنى سىناپ باقماقچى بولۇپ، بىر ۋەزىرىگە:

— ساڭا بىر ۋەزىپە بار، ئەتىلىككە سەن ئىككى مىڭ قوينى بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ، كەچتە ساتقان پۇل بىلەن قويلارنى قايتۇرۇپ كېلىسەن. ئېسىڭدە بولسۇنكى، قويدىن

بىرىمۇ كەم بولمىسۇن، — دەپتۇ.

ۋەزىر نائىلاج ماقۇل بوپتۇ، لېكىن كۆڭلىدە، قوينى ساتسام، ئىككى مىڭ تۇياق قوينى ساق تاپشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس، ئەگەر ئىككى مىڭ تۇياق قوينى ساق ياندۇرۇپ كەلسەم، قوي ساتقان پۇل يوق بولىدۇ، دەپ تازا بېشى قېتىپتۇ، بىرەر مۇۋاپىق چارە تاپالماي گاڭگىراپتۇ، ئۆيگە گويا ئۆزۈن يىل كېسەل تارتقان كىشىدەك سولغۇن قايتىپ كەپتۇ، بېشى ئايلانغاندەك بولۇپ دۈم چۈشۈپ يېتىپتۇ، خېلى ئۆزۈنغىچە ئۈندىمەپتۇ. دادىسىنىڭ بىر قىسما بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەن قىزى دادىسىدىن ئەھۋال سوراپتۇ:

— دادا، نېمە بولدىلا، تاۋىلىرى يوقمۇ؟ باشلىرىغا بىرەر مۇشكۈلات كەلدىمۇ؟

ۋەزىر ھەسرەتلەنگەن ھالدا پادىشاھنىڭ بەرگەن پەرمانىنى قىزىغا بىر - بىرلەپ دەپ بېرىپتۇ. قىزى دادىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىردەم ئويلىنىپ تۇرۇپ دادىسىغا بىر چارە كۆرسىتىپتۇ. ۋەزىر پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى قىزىنىڭ كۆرسەتكەن چارىسى بويىچە ئورۇنداپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرنىڭ ۋەزىپىنى ئورۇندىغانلىقىغا بارىكاللا ئېيتىپتۇ، ئەمما بۇ ئىشلارنى ئۆزى قىلغانلىقىغا ئىشەنمەپتۇ، كۆڭلىدە، چوقۇم بىرى ئەقىل كۆرسەتتى، دەپ ئويلاپتۇ، ۋەزىردىن كىمنىڭ ئەقىل كۆرسەتكەنلىكىنى سوراپتۇ. ۋەزىر قىزىنىڭ ئەقىل كۆرسەتكەنلىكىنى راستچىللىق بىلەن دەپ بېرىپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرنىڭ قىزىغا بارىكاللا ئېيتىپتۇ، كۆڭلىدە بۇ قىزنى ئوغلىغا ئېلىپ بېرىشنى لايىق كۆرۈپتۇ.

قېنى، قىزنىڭ دادىسىغا قانداق ئەقىل كۆرسەتكەنلىكىنى كىم ئېيتىپ بېرەلەيدۇ؟

ماچىنىڭ ئەقلى

بۇرۇن بىر باي ئۆتكەنىكەن. ئۇ تولىمۇ بېخىل، قۇۋ
بولغاچقا، ئەل ئىچىدە ياخشى نامى ئەمەس، يامان نامى پۇر
كەتكەنىكەن. ئۇ بېخىللىقتىن مالايلىرى تۇرماق، ئۆزىنىڭ
قورسىقىغا يېيىشكىمۇ كۆڭلى قىيمايدىكەن، كىشىلەردىن
قەرز ئالسا، قەرزنى قايتۇرۇپ بېرىش ئۇخلاپ چۈشىگىمۇ
كىرمەيدىكەن، كىشىلەردە ئېلىشى بار بولسا، كېچىسى جۆيلۈپ
ئۇخلىيالماي، شۇ كىشىنىڭ ئىشىكىنى قېقىپ ئارام بەرمەي-
دىكەن. شۇڭا، بىر نۆۋەت ئۇ باينىڭ دامىغا چۈشكەن كىشى-
لەر ئىككىنچى قېتىم ئۇنىڭ بىلەن ھېچبىر ئالغۇ - بەرگۈ
قىلىشمايدىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ باي قاقتى -
سوقتىلىق بىلەن قىلىدىغان تاپاۋىتى كۈندىن - كۈنگە ئازى-
يىپ، تىت - تىت بولۇپ ئولتۇرالماي، ئۆز مالايلىرىنى قاق-
تى - سوقتى قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ھەپتىلەر ئۆتۈپتۇ، كۈز كېتىپ، قارا
قىش كىرىشى بىلەن باي ئۆز كۆڭلىگە پۈككەن غەرەزنى ئە-
مەلگە ئاشۇرۇشنىڭ يولىنى ئىزدەشكە باشلاپتۇ، لېكىن نەچچە
كۈنلەرگىچە مۇۋاپىق چارە تاپالماي تىت - تىت بولۇپ، ئۇي-
قۇسى كەلمەي جۇدەپ كېتىپتۇ، ئاخىر ھەر قىشلىقى مالايلى-
رىنىڭ قىشتىن چىقىۋېلىشى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىدىغان جۇۋى-

دىن پايدىلىنىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن باي غە-رىزىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىككى جۇۋا تىكتۈرۈپتۇ. ئۇ، سەمەت، ئەمەت، مەمەت قاتارلىق ياۋاش، كۆپ ئىش كۆر-مىگەن مالايلىرىنى ئالدىغا چاقىرىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئىككى جۇۋىنى تاشلاپ:

— سىلەرگە شاپائىتىم كېلىپ، قىشنى خاتىرجەم ئۆت-كۈزۈۋېلىشىڭلار ئۈچۈن جۇۋا قىلىپ بەردىم، — دەپتۇ مۇ-غەمبەرلىك بىلەن. بۇنى ئاڭلىغان مالايلار، باينىڭ راستتىنلا ئۆچكە يېغى ئېرىپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ، جۇۋىلارنى ئاپتۇ. قارىسا، بىر جۇۋا كەم ئىكەن. ئۇلار بۇنىڭدىن ھەيران بولۇپ، بىر بايغا قارىسا، بىر ئۆزئارا قارىشىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە تۇرۇپ قاپتۇ. بۇ چاغدا باي مۇغەمبەرلىك بى-لەن كۈلۈپ:

— ھا - ھا - ھا... جۇۋا كەممىكەن؟ — دەپتۇ كۆزىنى پارقىرىتىپ تۇرۇپ، — سىلەرچە بولسا، بىرىڭلارغا بىردىن بولسا بولاتتى، بىراق سىلەر مېنىڭ ئەمرىمگە بويسۇنۇشۇڭلار كېرەك، ئەگەر بويۇن تولغىساڭلار، ھەيدىۋېتىمەن، قارا قىشتا توڭلاپ ئۆلسەڭلارمۇ كارىم يوق، — دەپتۇ. مالايلار باي-نىڭ قولىدىن ھەرقانداق يامانلىقنىڭ كېلىدىغانلىقىنى بىل-گەچكە، ھېچقانداق قارشىلىق قىلماي، قىشتىن ساق - سالا-مەت ئۆتۈۋېلىشنى ئويلاپ:

— خوش، باي ئاكا، دېگەنلىرىدەك بولسۇن، — دەپ، باينىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپتۇ. باي ئۆز مالايلىرىنىڭ ئىتائەتمەنلىكىدىن مەمنۇن بولۇپ، مىيىقىدا كۈلۈپ:

— سىلەر مۇشۇنداق ئىتائەتمەن بولغاچقا، جۇۋىنى سى-لەرگە ئېلىپ بەردىم. قاراڭلار، بۇ جۇۋىلارنى كىيىشتە مۇنداق بىر شەرت بار. ئەگەر مېنىڭ شەرتىمنى ئورۇندىيالىساڭلار،

جۇۋنى سىلەرگە بىكارغا بېرىۋېتىمەن، ئورۇندىيالمىساڭلار، ھەربىرىڭلار بىر جۇۋىنىڭ ئورنىغا ئىككى جۇۋا قەرزدار بولىسىلەر، — دەپتۇ. مالايلار بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ قاپتۇ. مالايلىرىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرگەن باي:

— بۇ ئىككى جۇۋنى سىلەر ئۇچىڭلار بىر ئاي ئىچىدە يىگىرمە كۇندىن كىيىسىلەر. بىر جۇۋىنىڭ ئىچىگە ئىككى ئادەم كىرىۋېلىشقا، ئىككى جۇۋنى قوشۇپ بىر ئادەم كىيىۋېلىشقا بولمايدۇ. مۇشۇ شەرتنى ئورۇندىيالىساڭلار، جۇۋا سىلەرنىڭ، بولمىسا، ھەربىرىڭلار ئىككى جۇۋنى تۆلىمەي قۇتۇلىمەن دەپ، خام خىيال قىلىشماڭلار ! — دەپتۇ.

مالايلار باينىڭ ۋەھىمىسىدىن قورقۇپ، باي قويغان شەرتنىڭ تېگى - تەكتىنى ئويلاپ كۆرمەيلا غەم - ئەندىشىگە پېتىپتۇ. چۇنكى ئۇلار، بىر تەرەپتىن، باينىڭ شەرتىنى ئورۇندىيالماي قېلىشتىن قورقسا، يەنە بىر تەرەپتىن، قارا قىشتا ئۆي - ماكانسىز قېلىشتىن قورقۇپتۇ. ئاخىر: «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان» دەپ ئويلاپ، جۇۋىلارنى قولتۇقلىغىنىچە باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ، روھى چۇشكەن، چىرايلىرى سولغۇن ھالدا باينىڭ ئالدىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ، باينىڭ ئاق كۆڭۆل، ئەقىللىق، زېرەك مالچىسىغا ئۇچراپ قاپتۇ. مالچى ئۆز ھەمراھلىرىنىڭ پەرىشان ھالىنى كۆرۆپ، سۇكۇت قىلىپ تۇرۇشقا كۆڭلى قىيماي، ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھالىڭلار پېتىر تۇرىدۇ، بېشىڭلارغا كۇن چۇشكەن ئوخشايدۇ، — دەپ ئەھۋال سوراپتۇ. مالايلار كۆزلىرىنى سەبىي بالىلاردەك مۆلدۇرلىتىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىلاجسىز قالغان بىچارە قىياپىتىنى ئىپادىلەپ، لام - جىم دىمەي تۇرۇشۇپتۇ. ئۆز ھەمراھلىرىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرگەن مالچىنىڭ باغرى

پۇچىلىنىپ، تىنچ تۇرالماي، تاقەتسىزلىنىپ:

— گەپ قىلساڭلارچۇ، بامەسلىھەت ئىش قىلمايمىزمۇ، — دەپ تىت - تىت بولۇپ كېتىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن مالايلار مالچىنىڭ ئۆزلىرىگە ھېسداشلىق قىلىپ، ياردەم بەرمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، باي بىلەن ئۆزلىرى ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. مالچى بىرھازا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ تۇرغاندىن كېيىن:

— سىلەر جۇۋىلارنى خاتىرجەم كىيىڭلار. باينىڭ سىلەرگە كولىغان ئورىسىغا ئۆزىنى چۈشۈرەيلى، — دەپتۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى مالايلارغا چۈشەندۈرۈپتۇ.

مالايلار مالچىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە ئاپىرىن ئېيتىشىپ، مالچىنىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى بويىچە خۇشاللىق بىلەن جۇۋىنى كىيىشكە باشلاپتۇ.

ئاي توشقاندا، باي مالايلىرىنى ئالدىغا چاقىرتىپ، كۆرەڭلىگەن ھالدا:

— قانداق، شەرتنى ئورۇندىيالىدىڭلارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. بۇ سوئالغا مالايلارنىڭ ئۈچىلىسى تەڭلا:

— ئورۇندىدۇق، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. مالايلارنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغان باينىڭ قۇيقا تۈكلىرى تىك تۇرۇپ، كۆزلىرى چاناقلىرىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك پارقىراپ كېتىپتۇ. باي ئاغزىدىن كۆپۈكلىرىنى چاچرىتىپ، زەردە بىلەن:

— قېنى، قانداق ئورۇندىدىڭلار؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ. سەمەت بىر قەدەم ئالدىغا چىقىپ، مالچىنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە ھەممىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ.

ئۆزىنى ئەقىللىق ساناپ، شۇنچە ۋاقىتنى سەرپ قىلىپ تاپقان چارىسىنىڭ مالايلارنىڭ ئالدىدا كارغا كەلمەي، جۇۋىسىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىغا چىدىمىغان باي:

— مېنىڭ جۇۋام... — دەپ كەينىگە ئۆرۈلۈپ كېتىپتۇ. مالايلار ئىككى جۇۋىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن مالايلار بىر - بىرى بىلەن ھەمدەمدە بولۇپ، ئىتتىپاقلىشىپ، باينىڭ ھەرقانداق ھىيلە - مىكىر، قۇۋلۇقلىرىنى يېڭىپ، تىنچ - خاتىرجەم ياشاپتۇ.

قېنى، ئويلاپ كۆرۈڭلار، مالچى ئۇلارغا قانداق ئەقىل ئۆگەتكەن؟

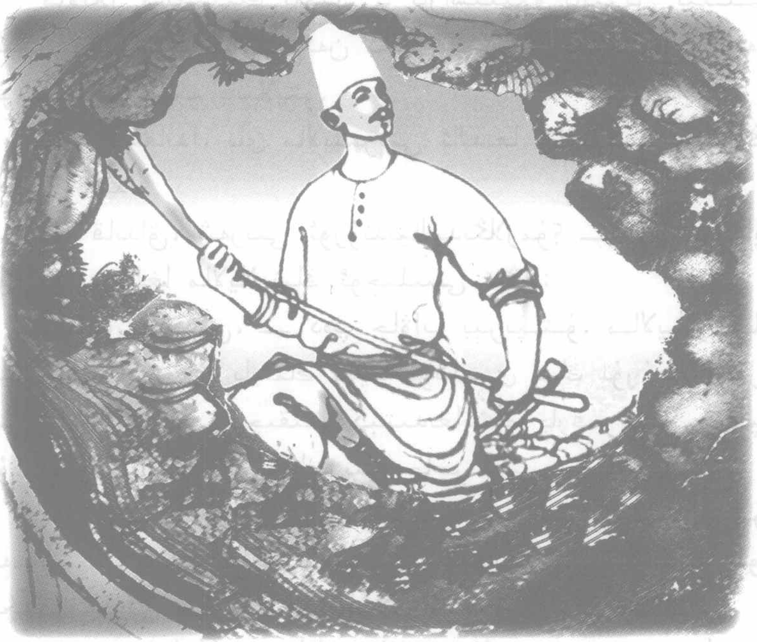

پادىشاھ ۋە شاھماتچى

شاھمات ئويناش ئەۋج ئالغان بىر زامانلاردا، بىر ئەلدە نۇرغۇنلىغان داڭدار شاھماتچىلار بولغانىكەن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا داۋاملىق شاھمات مۇسابىقىسى بولۇپ تۇرىدىكەن. شۇ دۆلەتنىڭ پادىشاھى شاھمات ئويناشنى بىلمىسىمۇ، شاھماتچىلارغا كۆڭۈل بۆلىدىكەن، ئۇلارنى پات - پات مۇكاپاتلاش ئىشلىرىنىمۇ ئېلىپ بارىدىكەن.

شۇ شاھماتچىلارنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى داڭدار بىر شاھماتچى بولغانىكەن، ئۇنىڭ داڭقى شۇ دۆلەتتە بىر ئىكەن، نامىنى ھەممە ئادەم بىلىدىكەن، يىراق - يېقىن دۆلەتلەردىن شاھمات ئويناش ئۈچۈن ئۇنى ئىزدەپ كېلىدىكەن، ئەمما ئۇتتۇرۇپ قويۇپ، ئەل - يۇرت ئالدىدا يۈزى چۈشۈپ قايتىپ كېتىدىكەن. ئۇ شاھماتتا دائىم ئۇتۇۋالغاچقا، پادىشاھتىن پات - پات ئىنئام ئېلىشنى كۈتىدىكەن. پادىشاھمۇ شاھماتچىنىڭ كۆڭلىگە يارىشا ئىنئام بېرىپ تۇرىدىكەن.

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ۋە يېقىن - يىراقتىكى دۆلەتلەر بويىچە شاھمات مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلمەكچى بوپتۇ. شاھماتچىلار مۇسابىقە تەييارلىقىنى قىلىشىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي شاھمات مۇسابىقىسىمۇ باشلىنىپتۇ. شاھماتچىلار مۇسابىقىگە بەس - بەس بىلەن چۈشۈپتۇ.

بۇ قېتىمقى مۇسابىقە راسا قىزىپتۇ، ئەل ـ جامائەت توپ ـ توپ بولۇپ يىغىلىپتۇ، ماھىرلار جان ـ جەھلى بىلەن ئېلىشىپتۇ. مۇسابىقە مۇشۇنداق قاينام ـ تاشقىنلىق بىلەن ئۇدا ئون ئۈچ كۈن داۋاملىشىپتۇ. ئون تۆتىنچى كۈنى مۇسابىقىنىڭ نەتىجىسى ئېلان قىلىنىپتۇ. ھېلىقى داڭلىق شاھماتچى يەنىلا بىرىنچى بوپتۇ. ئۇ دۆلەتكە شەرەپ كەلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن پادىشاھ ئۇنى راسا بىر مۇكاپاتلىماقچى بولۇپ يېنىغا چاقىرىپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭغا:

— بۇ قېتىم شاھماتتا ئۇتۇپ چىقىپ مەملىكەتكە زور شان ـ شەرەپ كەلتۈردۈڭ، سېنىڭ بۇ ئەجرىڭ ئۈچۈن سېنى مۇكاپاتلىماقچى. بۇ قېتىم سەن مېنىڭ نېمە بىلەن مۇكاپاتلىنىشىمنى خالايسەن؟ — دەپتۇ. شاھماتچى سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، شاھمات تاختىسىنىڭ ئاتمىش تۆت كاتەكچىسىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— بىرىنچى كاتەكچىگە بىر تال، ئىككىنچى كاتەكچىگە ئىككى تال، ئۈچىنچى كاتەكچىگە تۆت تال، تۆتىنچى كاتەكچىگە سەككىز تال... دىن نىسبەتلەشتۈرۈپ بۇغداي بەرسىلە، رازى بولىمەن، — دەپتۇ. شاھماتچىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان پادىشاھ مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈپ:

— بەشىنچى كاتەكچىگە ئون ئالتە تال بېرىمەن، كېيىنكىلىرىگىمۇ شۇ نىسبەت بويىچە بىر ھەسسىدىن ئاشۇرۇپ بېرىمەن، شۇنداقمۇ؟ — دەپتۇ.

شاھماتچى «شۇنداق» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

پادىشاھ شاھماتچىنىڭ گېپىگە ئېرەن قىلماي، بۇ چاغلىقلا ئىش ئىكەنغۇ، دەپ قاراپ، شاھماتچىغا شۇ بويىچە بۇغداي بېرىشنى ۋەزىرگە تاپىلاپتۇ. ۋەزىر خەزىنىدار بىلەن بۇنى ھېسابلاپ كۆرۈپ، پادىشاھقا:

— ئەگەر شۇ بويىچە ھېسابلىساق، پۈتۈن مەملىكەتتىكى بۇغدايمۇ بۇ سانغا يەتمەيدىكەن، — دەپتۇ. پادىشاھ ھەيران قاپتۇ، ئەمما دېگەن گېپىدىن يېنىۋېلىشقا يۈزى چىدىماپتۇ.

قېنى، كىم ھېسابلاپ باقىدۇ، پادىشاھ شاھماتچىغا قانچىلىك بۇغداي بېرىشكە تېگىشلىك ئىكەن؟

مىڭ تەڭگە پۇل

ئۆتكەن زاماندا بىر سودىگەر بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بى-
رىدە ئۇ ئىككى ھەمراھى بىلەن ياقا يۇرتلارغا قاراپ سودا
ئىشلىرى بىلەن يۈرۈپ كېتىپتۇ. ئۇلار خېلى يوللارنى بې-
سىپ، تاغ - داۋانلاردىن ئېشىپ، بىر شەھەرگە كېلىپ بىر
سارايغا چۈشۈپتۇ. ئۇلار بۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرغاندىن
كېيىن، يەنە باشقا يەرگە بېرىشقا تەرەددۇت قىپتۇ. ئۇلار مې-
ڭىش ئالدىدا ئۆزلىرى چۈشكەن سارايىنىڭ ئىگىسىگە مىڭ
تەڭگە پۇلنى بېرىپ، قايتىشىدا ئالىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ ۋە
پۇلنى ئۈچى تەڭ كەلگەندىن كېيىن ئاندىن بېرىش ھەققىدە
سارايۋەن بىلەن خەت - توختام قىلىشىپتۇ. سارايۋەن پۇلنى
ئېلىپ قاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، سودىگەرلەر خاتىرجەم يولغا
چىقىپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ، ئۇلار خېلى كۆپ
جايلارنى ئايلىنىپ ھېلىقى سارايغا قايتىپ كەپتۇ، ياتاققا ئو-
رۇنلىشىپ، يۈز - كۆزلىرىنى يۇيۇپ تاماق يېيىشكە ئولتۇ-
رۇپتۇ. تاماق يېيىلىۋاتقاندا، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرى پۇرسەت-
نى غەنىيمەت بىلىپ، غىپپىدە چىقىپ سارايۋەننىڭ ئۆيىگە
كىرىپتۇ - دە، سارايۋەنگە:

— بىز ئۈچەيلەن تولۇق كەلدۇق، بۈگۈن پۇلنى ئېلىپ
قايتىپ كەتمەكچىمىز، پۇلنى بېرىۋەتسىڭىز، — دەپتۇ.

سارايۋەن ئىشەنگۈسى كەلمەي ئۇلار چۈشكەن ھۇجرىغا قاراپ بېقىپتۇ، قارىسا، راست دېگەندەك ئۆيدە ئىككى سودىگەر تاماق يەۋاتقانىكەن. سارايۋەن سودىگەرنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ پۇلنى بېرىۋېتىپتۇ. پۇلنى ئالغان سودىگەر ئىككىسىنىڭ تاماق يەۋاتقان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ غىپپىدە تىكىۋېتىپتۇ. ئاردىن خېلى ۋاقىت ئۆتۈپتۇ. ئىككى سودىگەر تاماقلىرىنى يەپ بولۇپ ئۈچىنچى سودىگەرنى خېلى ساقلاپتۇ، ئەمما ئۇ كەلمەپتۇ. ئاخىر ئۇلار سارايۋەننىڭ قېشىغا كىرىپتۇ، پۇلنى ئېلىپ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. بۇ ئىككى سودىگەرنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان سارايۋەن داڭقېتىپ تۇرۇپ قاپتۇ، نېمە ئىشلارنىڭ بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماپتۇ، ھېلىلا سودىگەرگە پۇلنى بەرگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. ئەمما، ئىككى سودىگەر پۇلنى ئالمىغانلىقىنى دەپتۇ. بۇلار خېلى تالاش - تارتىش قىپتۇ، ئاخىر سارايۋەن ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپتۇ. ئىككى سودىگەر بۇرۇنقى كېلىشىمنى كۆرسىتىپ، پۇلنى تۆلەپ بېرىشكە قىستاپتۇ. سارايۋەن ئۆزىنىڭ زىيان تارتىدىغانلىقىنى ئويلاپ بەكمۇ ئازابلىنىپتۇ، ئاھ ئۇرۇپتۇ، چارە ئىزدەپتۇ، ئامال تاپالماپتۇ، كەچ بولغاندا غەمكىن، سالپىيىپ ئۆيگە قايتىپتۇ. بوۋىسىنىڭ پەرىشانلىقىنى كۆرگەن كىچىك نەۋرە قىزى بوۋىسىدىن نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ. بوۋاي خورسىنغان ھالدا:

— ئەي قىزىم، نېمە ئىش بولاتتى، بېشىمغا كۈن چۈشتى، بىر كاززاپ مېنى ئالداپ كەتتى. ئەمدى مەن مىڭ تەڭگە زىيان تارتىدىغان بولدۇم، قېرىغاندا بۇ ئىش ماڭا ئېغىر كېلىۋاتىدۇ، بېشىم قاتتى. بۇنىڭغا نېمە چارە؟ ! قولىدا ئىسپات خەت تۇرسا، ئامال قىلىش مۇمكىنمۇ؟ — دەپتۇ. قىز:

— نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى مەن بىلىپ باقسام بولارمۇ؟

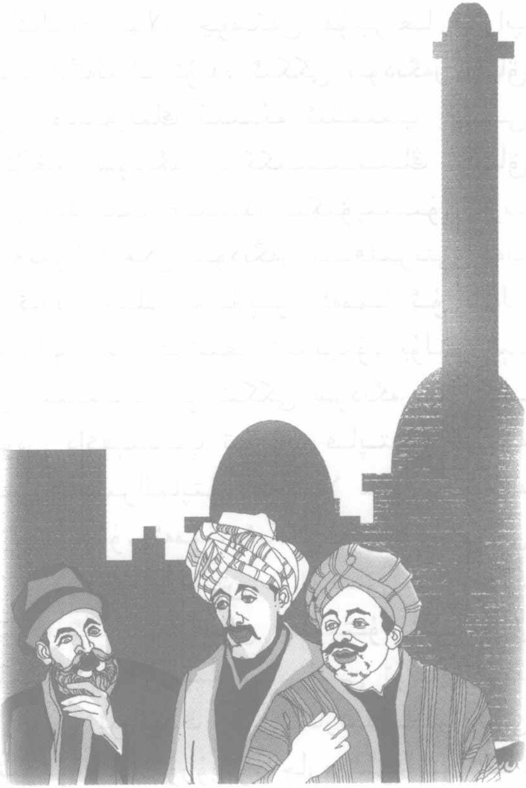

سىزنى كاززاپ قانداق ئالداپ كەتتى؟ — دەپتۇ.

سارايۋەن بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى نەۋرە قىزىغا دەپ بېرىپتۇ. قىز بوۋىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ:

— غەم قىلماڭ، بوۋا، بۇ ئاسان ئىشكەنغۇ، سىز مۇنداق... مۇنداق... قىلىڭ، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ. قىزنىڭ جاۋابى سارايۋەننى شادلاندۇرۇپتۇ، كۆڭلىدىن غەم تۇمانلىرى تارقىلىپتۇ، دىلى نەۋرە قىزىدىن سۆيۈنۈپتۇ، كېچىنى خاتىرجەم ئۇيقۇ بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ.

ئەتىسى سارايۋەن ئىككى سودىگەرگە نەۋرە قىزىنىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى بويىچە جاۋاب بېرىپتۇ. سارايۋەننىڭ گېپىنى ئاڭلىغان ئىككى سودىگەر تىلى تۇتۇلۇپ غىڭ قىلالماپتۇ، باشلىرى ساڭگىلاپ ئۆز يوللىرىغا راۋان بوپتۇ.

سارايۋەننىڭ چېچەن نەۋرىسى ئۇنىڭغا قانداق ئەقىل كۆرسەتتى، دەپ بىرەلەمسىز؟

قەيەردە مېڭىش توغرا

ئۆتكەن زاماندا مەلۇم بىر يېزىدا بىر ئىمام ئۆتكەنىكەن. ئۇ ئانچە دۆت بولمىسىمۇ، دىگەندەك ئەقىللىقلاردىنمۇ ئەمەس ئىكەن، ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشىنىڭ توغرا - خاتالىقىغا ھۆ-كۈم قىلالمايدىكەن، شۇنداق بولغاچقا، باشقىلار تەرىپىدىن دائىم كۈلكىگە قالىدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىمام جامائەتنى باشلاپ تويغا بېرىشقا توغرا كېلىپ قاپتۇ. ئىمام ئۆزىنى جا-مائەتنىڭ ئاتىسى دەپ قارىغاچقا، توپنىڭ ئالدىدا مېڭىپتۇ، بىراق ئۇيلىمىغان يەردىن، بىرى:

— مولىكا، سىلى سەركىدەكلا توپنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋاپ-لىغۇ، بۇ نېمە قىلغانلىرى، ئەدەپ - قائىدىنى ئۇنتۇپ قالدى-لىمۇ؟ — دەپتۇ.

ئىمام قاتتىق خىجالەت بولۇپ، ئاستا - ئاستا توپنىڭ ئارقىسىدا قېلىشقا باشلاپتۇ، بۇ ئىشقا قارىتا كۆڭلىدە نارازى-لىقى بولسىمۇ، بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي توپنىڭ ئارقىسى-دىن مېڭىۋېرىپتۇ. ئەمما، ئىمامنىڭ توپنىڭ ئارقىسىدا مې-ڭىشى جامائەتكە ياقماپتۇ، جامائەت ئۆز ئىمامىنىڭ ئۆزلىرىنى باشلاپ مېڭىشىنى خالايدىكەن. ئىمامنىڭ ئارقىدا قالغانلىقىغا نارازى بولغان جامائەتتىن بىرى، ئىمامغا:

— مولىكا، سىلىگە نېمە بولدى، پۈتى كۆيگەن توخۇدەك

مېڭىپ جامائەتكە يېتىشەلمەيلىغۇ؟ — دەپ تەنە قىپتۇ. ئىمام چاندۇرماستىن ئاستا توپىنىڭ ئىچىگە كىرىۋاپتۇ. ئىمام شۇ قاتاردا بىردەم مېڭىپتۇ، كۆڭلىدە، ئەمدى ماڭغان ئورنۇم بول-غان ئوخشايدۇ، دەپ خېلى خاتىرجەم بوپتۇ. ئەمما، ئىمامنىڭ توپىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ماڭغانلىقىنى كۆرگەن بىرى، ئىمامغا:

— موللىكا، يۈرەكلىرى قۇشقاچنىڭ يۈرىكىدەك نېمانچە كىچىك، قورقۇنچاقلىق قىلىپ توپىنىڭ ئىچىگە كىرىۋاپلىغۇ، بۇ نېمە قىلغانلىرى؟ — دەپتۇ. ئىمام خىجالەتچىلىكتە يەرگە كىرىپ كەتكىلى تاس قاپتۇ، كۆڭلى پاراكەندە بوپتۇ، ئۆزىنىڭ جامائەتنىڭ ئالدىدا توغرا ئىش قىلالماي گەپكە قالغانلىقىدىن نومۇس قىپتۇ.

ئەمدى ئىمام يولنى خاتا ماڭماسلىق ئۈچۈن كۆڭلىدە مۇۋاپىق بىر چارە تېپىشنى نىيەت قىپتۇ. خېلى ئۇزۇن باش قاتۇرۇپتۇ، ئەمما مۇۋاپىق بىر ئامال تاپالماپتۇ، تولا ئويلاپ، بېشىنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قېتىپتۇ، خىياللار تېنىگە تاش بولۇپ پېتىپتۇ، ئەمما ئۇ توي بولغان ئۆينىڭ ئالدىغا كەل-گۈچە زادى قەيەردە مېڭىشى لازىملىقىنى تاپالماپتۇ.

ئىمام زادى قەيەردە ماڭسا توغرا بولاتتى، ئېيتىپ بېرە-لەمسىز؟

قىز ئوغۇلنىڭ نېمىسى بولىدۇ

ئۆتكەن زاماندا بىر سودىگەرنىڭ ئاقىل ئىسىملىك بىر ئوغلى بولغانىكەن. سودىگەر ئوغلىنى جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرىدىكەن. ئاقىلمۇ ناھايىتى شوخ، ئەقىل - پاراسەتلىك چوڭ بولۇشقا باشلاپتۇ. سودىگەر ئوغلىدىن خۇش بولۇپ، ئۇنىڭغا بىر ئارغىماق سېتىۋېلىپ مىنىشكە بېرىپتۇ. ئاقىل دادىسىنىڭ شاپائىتىدىن ئىنتايىن خۇش بولۇپ، يىراق - يېقىنغا ئات چاپتۇرۇپ ئوينايدىغان بوپتۇ.

كۈنلەر، ئايلار ئۆتۈپ، ئاقىل ئون تۆت ياشقا كىرىپتۇ. ئۇنىڭ زېھنى كۈندىن - كۈنگە ئۆتكۈرلىشىپتۇ، دادىسىنىڭ سودا ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ، ئېلىم - بېرىمدە دادىسىغا مەسلىھەت بەرگۈدەك ھالەتكە يېتىپتۇ. سودىگەر ئوغلىنىڭ ئۆزىگە ياراملىق يانتاياق بولغۇدەك ھالەتكە كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، شەھەرنىڭ ئاۋات رەستىلىرىنىڭ بىرىدە دۇكان ئېچىپتۇ. ئاقىل كۈندە چۈشتە ئېتىغا مىنىپ، دادىسىغا ئۆيىدىن تاماق توشۇيدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاقىل ئادىتى بويىچە دادىسىغا ئاپىسى راسلاپ بەرگەن چۈشلۈك تاماقنى ئاپىرىش ئۈچۈن جابدۇنۇپتۇ. شۇ ئەسنادا ئۆيىگە ئوينىغىلى كەلگەن بىر قىز ئاقىل بىلەن شەھەرگە بىرگە بارىمەن دەپ غەلۋە قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاقىل ئۇ قىزنى ئېتىنىڭ كەينىگە مىندۇ-

رۇپ يولغا چىقىپتۇ. قىز ئاتتىن چۈشۈپ كېتىشتىن قورقۇپ ئاقىلغا مەھكەم يېپىشىۋاپتۇ. ئاقىل بولسا ئېتىنى چاپتۇرغىنىنچە يول يۈرۈپتۇ. ئۇ زاماندا ئەر ـ ئاياللار ھەرگىز كوچىغا بىرگە چىقىپ قول تۇتۇشۇپ ماڭالمايدىكەن. ئاقىل ئېتىنى شۇ چاپتۇرغىنىچە شەھەر قوۋۇقىغا يېقىنلاپ كەپتۇ. يىراقتىن ئات ئۈستىدە بىر ئوغۇل بىلەن بىر قىزنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرغان قوۋۇق قاراۋۇلى ئۇلارنىڭ يولىنى توسۇپ، ئاتنىڭ باشۋېغىدىن تۇتۇپ ئاتنى چەتكە تارتىپتۇ. ئاقىل قاراۋۇل گەپ ئېچىپ بولغۇچە:

— ھەي تاغا، سىز نېمىشقا بىكاردىن ـ بىكار يولۇمنى توسىسىز، زادى مېنىڭ گۇناھىم نېمە؟ — دەپتۇ. قاراۋۇل:

— ھەي شۇمتەك، سەن نېمە گۇناھىڭنىڭ بارلىقىنى بىلىشتە يوق، ماڭا سوئال قويۇۋاتامسىنا؟ بۇ قىزنى نېمە ئۈچۈن ئېتىڭنىڭ ئارقىسىغا مىنگەشتۈردۈڭ؟ — دەپتۇ. ئاقىل چاققانلىق بىلەن:

— جېنىمنىڭ جانانىسى، يۈرىكىمنىڭ سەدپارىسى، بۇ خېنىمنىڭ ھاماچىسى مېنىڭ ئاپامنىڭ قېينانىسى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇ جاۋابنى ھەرقانچە ئويلاپمۇ چۈشىنەلمىگەن قاراۋۇل ئاقىل بىلەن قىزنى قويۇپ بېرىپتۇ. ئۇلار ئېتىغا يەنە مىنگىشىپ شەھەر ئارىلاپ كېتىۋاتسا، بىر ئايغاقچى كېلىپ ئۇلارنى تۇتۇۋاپتۇ. ئاقىل ئايغاقچىغا كۆپ يالۇۋۇرۇپ چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، ئايغاقچى قازىخانىغا ئاپىرىمەن دەپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاقىل بىلەن قىز ئاخىر ئۇنىڭغا ئەگىشىپ قازىخانىغا مېڭىپتۇ. ئايغاقچى قازىخانىنىڭ ئالدىغا كەلگەندىن كېيىن قىزغا ئاتنى تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ئاقىلنى قازىنىڭ ئالدىغا باشلاپ كىرىپتۇ. قازى نېمە ئىش بولغانلىقىنى سورىغانىكەن، ئايغاقچى بولغان ئەھۋالنى بايان قىپتۇ. ئاندىن قازى ئاقىلدىن:

— ئىسمىڭ كىم؟ — دەپ سوراپتۇ. ئاقىل:

— ئىسمىم ئاقىل، ھۆرمەتلىك قازى ئاخۇنۇم، — دەپ جاۋاب قايتۇرۇپتۇ. قازى:

— ئىسمىڭغۇ ئاقىل ئىكەن، بۇ شەھەرنىڭ قائىدە-نىزامىنى بىلمەمسەن؟ — دەپ كايىپتۇ. ئاقىل تەمكىنلىك بىلەن:

— جېنىمنىڭ جانانىسى، يۈرىكىمنىڭ سەدپارىسى، بۇ خېنىمنىڭ ھامماچىسى مېنىڭ ئاپامنىڭ قېينانىسى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. قازى شۇنچە ئويلىسىمۇ بۇ سۆزنىڭ مەنىسىنى ھېچ چۈشىنەلمەي:

— ھەي بالا، سۆزۈڭنى ھېچ چۈشىنەلمىدىم. ماڭا بۇ سۆزلەرنى چۈشەندۈرۈپ قويساڭ، گۇناھىڭدىن كېچەمەن، — دەپتۇ.

ئاقىل سۆزىنى قازىغا بىرمۇبىر چۈشەندۈرۈپ قويۇپتۇ. قازى بولسا ئاقىلنىڭ چېچەنلىكىگە ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭ گۇناھىدىن كېچىپتۇ ھەمدە بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق قىلماسلىقىنى تاپىلاپ، قايتىشقا ئىجازەت بېرىپتۇ. ئاقىل قازىخانا ئالدىدا ساقلاپ تۇرغان قىزنى ئېلىپ، دادىسىنىڭ دۇكىنىغا راۋان بوپتۇ.

قىز ئاقىلنىڭ قانداق تۇغقىنى بولىدۇ، ئىككى مىنۇت ئىچىدە تېپىپ چىقالامسىز؟

مۇغەمبەر تۈلكە

بوۋايلارنىڭ ئېيتىشىچە، مەھەللىمىزگە يېقىن ئورماندا، هايۋانلار ئارىسىدا ئادەمنى ئويلاندۇرىدىغان بىر ئىش بولغان-مىش. ئۇ ئىشنىڭ راست بولغانلىقىنى ياكى بولمىغانلىقىنى هېچكىم بىلمەيدىكەن، ئەمما بۇ ئىش هازىرغىچە سورۇنلاردا دائىم تىلغا ئېلىنىپ تۇرىدىكەن. سىز بۇنىڭ قانداق ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىشنى خالامسىز؟ ئۇنداقتا مەن سىزگە بۇنى ئېيتىپ بېرەي:

بىر كۈنى تۈلكە ئوزۇق ئىزدەپ كېتىپ بېرىپ، ئېيىققا ئۇچراپ قاپتۇ. ئېيىقنىڭ قولىدا تۆت باش سەۋزە بار ئىكەن. بۇنى كۆرگەن تۈلكە ئېيىقنىڭ قولىدىكى سەۋزىگە قىزىقىپ قاپتۇ، بۇنى قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈرۈش كويىدا چارە ئىزدەپتۇ، ئەمما مۇۋاپىق بىر چارە تاپالماپتۇ. ئاخىر مۇغەمبەر تۈلكە ئېيىققا قاراپ:

— ئېيىق ئاداش، مەندىمۇ ئىككى باش سەۋزە بار، هەممىسىنى قوشۇپ شورپا قىلىپ ئىچمەيلىمۇ؟ — دەپتۇ. تۈلكىنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان ئېيىق قىلچە ئويلانمايلا دەرهال ماقۇل بوپتۇ.

ئېيىقنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغان تۈلكە ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولۇپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار شورپىنى تەي-

يارلاشقا كىرىشىپتۇ. بىرھازادىن كېيىن شورپىمۇ تەييار بوپۇ-
تۇ. ئۇلار شورپىنى تازا مەززە قىلىپ ئىچەي دەپ تۇرۇشىغا،
نەدىندۇر بىر يەردىن بىر قاقىر ئۇچۇپ كەپتۇ ـ دە، ئېيىق
بىلەن تۈلكىگە مۇراجىئەت قىلىپ:

— شورپاڭلارنى مەنمۇ بىللە ئىچەي، ئالتە دانە بېلىقىم
بار، ئۇلارنى سىلەرگە بەرسەم، قانداق؟ — دەپتۇ.

قاقىرنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان تۈلكە بىلەن ئېيىق شۆلگەيـ
لىرىنى ئېقىتىپ، دەرھال ماقۇل بولۇشۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ،

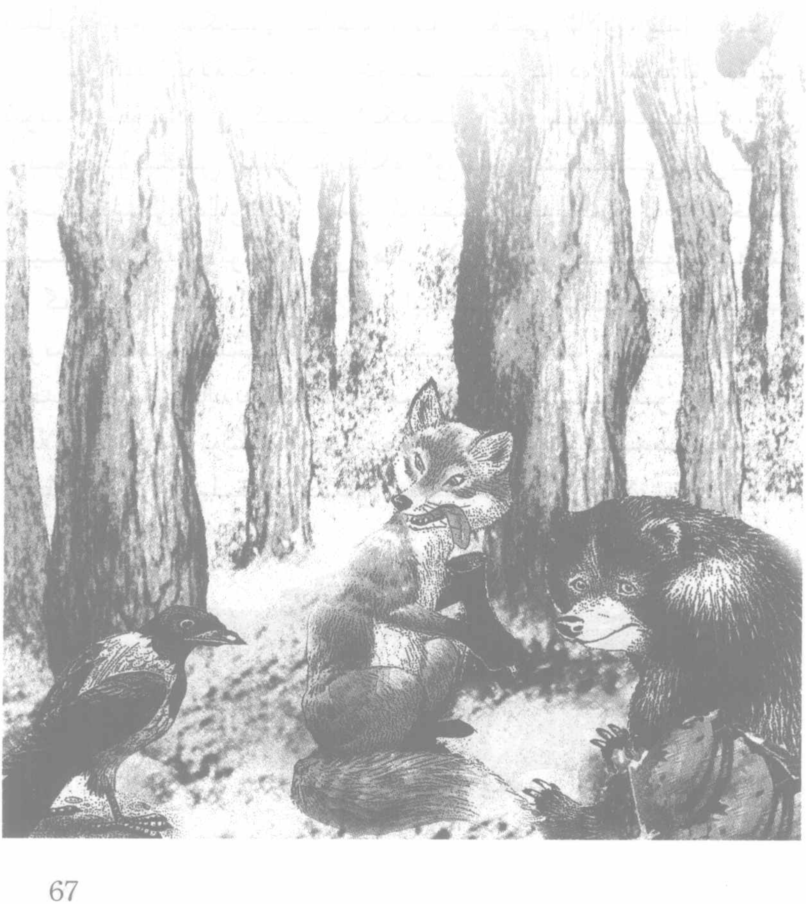

ئۇلار شورپىنى ئۈچ قاچىغا تەڭمۇتەڭ بۆلۈشۈپتۇ، ھەربىرى بىر قاچىدىن ئىچىپتۇ، قورساقلىرىنى ئازراق بولسىمۇ ئەس- تەرلىشىپتۇ. بىردەمدىن كېيىن قاقىر بېلىقلارنى ئۇلارغا بې- رىپ خوشلىشىپ، يەنە ئوزۇق ئىزدەپ ئۆز يولىغا راۋان بوپ- تۇ. قاقىر كەتكەندىن كېيىن، تۈلكە بىلەن ئېيىق قاقىر بەرگەن بېلىقلارنى بۆلۈشۈۋېلىش نىيىتىگە كەپتۇ. ئېيىق ئالدى بىلەن:

— تۈلكە بۇرادەر، مېنىڭ سەۋزەم تۆت باش، سېنىڭ سەۋزەڭ ئىككى باش بولغاندىكىن، بېلىقنىمۇ شۇنداق بۆلۈ- شەيلى، سەن ئىككىنى ئالغىن، مەن تۆتنى ئالاي، — دەپتۇ.

بۇ گەپ تۈلكىگە راسا خۇشيېقىپتۇ - دە، شۇنداق بۆلۈ- شۈپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككىسى ئۆز يوللىرىغا راۋان بوپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ تۈلكە ئورمان ئىچىنى ئارىلاپ، ئۇچرىغانلىكى ھايۋانغا: «مەن ئېيىقنى ئالدىدىم» دەپ ماختى- نىپتۇ. بۇ گەپ ئورماندىكى ھايۋانلارغا پۇر كېتىپتۇ، ھەتتا بۇ گەپ بارا - بارا يېقىن ئەتراپتىكى مەھەللىلەرگىمۇ يېتىپ بېرىپ، ھەممە كىشى بىلىپ كېتىپتۇ، ئەمما تۈلكىنىڭ ئې- يىقنى قانداق ئالدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلەلمەپتۇ. قېنى، ئويلاپ بېقىڭ، تۈلكە نېمە ئۈچۈن ئېيىقنى ئالدىدىم، دەيدۇ. ئەسلىي ئۇلار بېلىقنى قانداق بۆلۈشسە توغرا بولاتتى؟

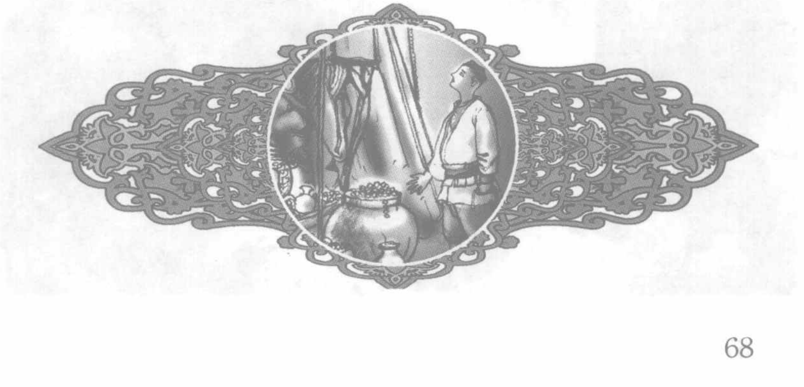

ئۆتۈنچى يىگىتنىڭ جاۋابى

قەدىمكى زاماندا، ئۈچ تاغنىڭ نېرىسىدا، ئۈچ دەريانىڭ بېرىسىدا ئاپئاق خان ئىسىملىك بىر سەلتەنەتلىك پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. بۇ پادىشاھ ئەقىل ـ پاراسەتتە قابىل، يۇرت سوراشتا ئادىل ئىكەن. شەھەردىكى سەكسەن ياشتىن سەككىز ياشقىچە خەلق ئاپئاق خان پادىشاھنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي تەرىپلىشىدىكەن. ئەمما، پادىشاھنىڭ سەلتەنەت تەختىگە ھۆسن قوشىدىغان بىرلا نەرسىسى — پەرزەنتى يوق ئىكەن.

ئاپئاق خان پادىشاھ ئۆز پۇشتىدىن بىرمۇ بالا بولمىغانلىقتىن، چەكسىز ھەسرەت چېكىپ، كېچە ـ كۈندۈز خۇداغا سېغىنىپ نالە ـ پەرياد قىلىدىكەن، يېتىم ـ يېسىر، غېرىب ـ غۇرۋالارنىڭ بېشىدىن تەڭگە چېچىپ نەزىر قىلىدىكەن. لې- كىن، شۇنچە قىلسىمۇ ئاپئاق خان پادىشاھنىڭ تەلىپى ئىجا- بەت بولماپتۇ. ئۇنىڭ ھەسرىتى كۈندىن ـ كۈنگە ئېشىپتۇ، كۈنلەر، ئايلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن پۇت ـ قولىدىن ماغدۇر قېچىپتۇ. ئاپئاق خان ئۆلۈم ئەلچىسىنىڭ ئۆزىگە يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى خىيال قىلىپ، كۆزى ئوچۇق ۋاقتىدا شاھ- لىق سەلتەنىتىنى پاراسەتلىك، ئەلسۆيەر، ھەققانىيەتچى بىرى- گە ئۆتۈنۈپ بېرىش ئويىغا كەپتۇ. پادىشاھ بىر كۈنى ۋەزىر ـ ۋۇزرا، مەسلىھەتچىلىرىنى يىغىپ ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى

ئۇلار بىلەن كېڭەشىپتۇ. باشقىلار پادىشاھنىڭ مەسلىھەتىگە قوشۇلۇپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ پادىشاھ، — بۈگۈندىن قالدۇرماي، پۈتۈن شەھەر تەۋەسىگە مېنىڭ پەرمانىمنى يەتكۈزۈڭلار! سەكسەن ياشتىن سەككىز ياشقىچە بولغان ھەممە ئادەم ئوردا ئالدىغا يىغىلسۇن، ئاشۇ چاغدا شاھلىقىمنى كىمگە ئۆتۈنۈپ بېرىشىمنى جاكارلايمەن.

ئاپئاق خان پادىشاھنىڭ قول ئاستىدىكى ئاتارمەن ـ چاپارمەنلەر شۇ كۈنى تەرەپ ـ تەرەپكە يۈگۈرۈپ پەرماننى يەتكۈزۈپتۇ. ئەتىسى ئوردا ئالدى ئادەملەرگە لىق تولۇپتۇ. پادىشاھ ئوردا پەشتىقىغا چىقىپ، پۈتۈن خەلققە سالام قىلغاندىن كېيىن:

— ئى ئەزىز خەلقىم، مېنىڭ سىلەرنى ئاۋارە قىلىپ بۇ يەرگە يىغىپ كەلگەنلىكىمنى كەچۈرگەيسىلەر! مەن سىلەرگە بۈگۈن بىر مۇھىم ئىشنى جاكارلايمەن، ئۇ بولسىمۇ ئۈچ كۈن ئىچىدە شاھلىق تەختىمنى باشقا بىرىگە ئۆتۈنۈپ بېرىش. بۇنىڭ ئۈچۈن مېنىڭ بىرلا شەرتىم بار، كىمدەكىم ئاشۇ شەرتىنى ئورۇندىيالىسا، شۇ شاھلىق سەلتەنەتتە ئولتۇرىدۇ. بۇنداق قىلىشىم سىلەر ئۈچۈن. دۆلەت باشقۇرۇش ئۈچۈن ئادالەتنى دوست تۇتقان، يۈرەكلىك، ۋىجدانلىق ھەمدە ئەقىل ـ پاراسەتلىك كىشى لازىمدۇر. شەرتىم شۇكى، قانداق ئادەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىزنىڭ بۇ ئەلدە بىر ئورۇندا ئولتۇرۇپ ماڭا ئۆزىنىڭ دېگىنىنى بەجا كەلتۈرۈشكە پەرمان چۈشۈرەلەيدىغان ئەزىمەت بارمۇ، يوق؟ — دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئادەملەر توپىدىن جاۋاب كۈتۈپتۇ.

توپ ئارىسىدىكىلەردىن بىرمۇ ئادەم چىقىپ بۇ سوئالغا يا ئۇنداق، يا بۇنداق دەپ جاۋاب بېرەلمەپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئاپئاق خان پادىشاھ:

— بوپتۇ، ئۇنداق بولسا ئۈچ كۈن مۆھلەت ئىچىدە بۇ سوئالىمغا جاۋاب بەرمەكچى بولغان كىشىگە ئوردامنىڭ ئىشىكى ئوچۇق، — دەپ، خەلقنى تارقىلىشقا ئىجازەت بېرىپتۇ.

ئۇلار تارقىلىپ تۇرسۇن، ئەمدى گەپنى باشقا ياقتىن ئاڭلايلى:

شاھنىڭ ئوردا ئالدىغا يىغىلىش توغرىسىدىكى پەرمانىدىن، ئوتتۇن ئەكېلىش ئۈچۈن جاڭگالغا كېتىپ خەۋەردار بولالمىغان تۇل خوتۇننىڭ تۇردى ئىسىملىك ئوغلى ئېشىكىنى ھەيدەپ ئوتتۇن ساتقىلى شەھەرگە كىرىپ قاردىغۇدەك بولسا، كىشىلەر تەرەپ - تەرەپكە توپ - توپ بولۇپ كېتىۋاتقۇدەك ھەمدە بىر ئىش توغرىسىدا مۇنازىرە قىلىشىۋاتقۇدەك. تۇردى نېمە ئەھۋال بولغانلىقىنى تازا ئاڭقىرالماي ئوتۇننى سېتىپ، ئېشىكنى قىيپاش مىنىپ ئۆيىگە قايتىپتۇ، يولدا بىر كىشى ئۇچراپتۇ. تۇردى بۇ ئادەمگە سالام قىلىپ،

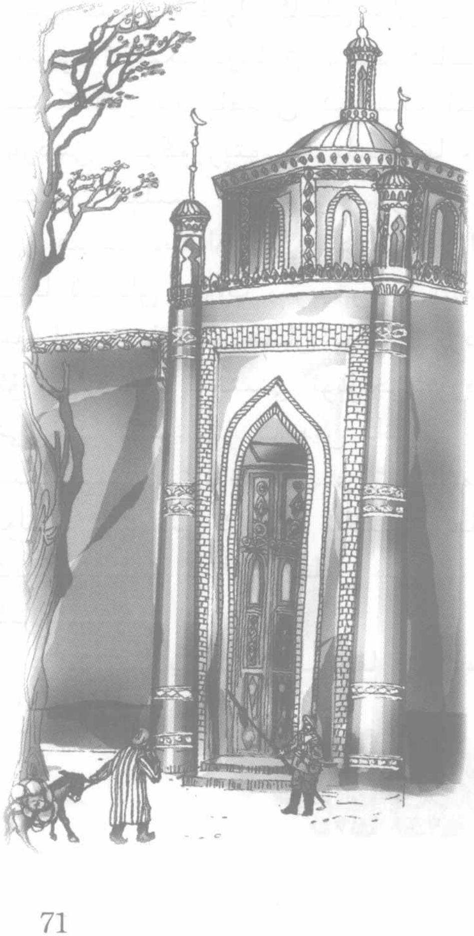

بۇگۈن شەھەردە نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ. ئۇ ئادەم پادىشاھنىڭ شەرتىنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بېرىپتۇ. تۇردى ھېلىقى ئادەمگە رەھمەت ئېيتىپ، ئۆيىگە قايتىپ ئەھۋالنى ئانىسىغا ئېيتىپتۇ ھەمدە ئۆزىنىڭ پادىشاھنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئانىسىدىن ئىجازەت سوراپتۇ. ئانىسى ئوغلىدىن ئەنسىرەپ بېرىشقا قوشۇلماپتۇ، ئەمما تۇردى پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىش نىيىتىدىن يانماي، ئىككىنچى كۈنى تاڭ سەھەردە ئانىسىغا ئوتۇنغا ماڭدىم دەپ قويۇپ، ئېشىكىنى مىنىپ ئۇدۇل ئايئاق خان پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا بېرىپتۇ، ئىشىكباقارغا ئۆزىنىڭ كېلىش مەقسىتىنى ئېيتىپتۇ. ئىشىكباقار پادىشاھتىن كىرىشكە ئىجازەت سوراپ چىقىپ تۇردىنى كىرگۈزۈپتۇ. ئۇ پادىشاھقا چوڭقۇر تەزىم قىلغاندىن كېيىن، كېلىش سەۋەبىنى سۆزلەپتۇ. پادىشاھ سوئالنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلاپ، تۇردىدىن جاۋاب كۈتۈپتۇ. تۇردى سوئالغا شۇنداق جاۋاب بېرىپتۇكى، پادىشاھ ئۇنىڭ ئەقلىگە ھەيران بوپتۇ. شۇ ھامان پۈتۈن ئوردا ئەمەلدارلىرىنى يىغىپ، ئۆزىنىڭ تاجۇ تەختىنى ئوتۇنچى تۇردىغا ئۆتۈنۈپ بەرگەنلىكىنى جاكارلاپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ پادىشاھ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قېلىپ، ئۇزاققا بارماي ئۇ ئالەمگە سەپەر قىپتۇ. تۇردى بولسا، ئانىسىنى ئوردىغا ئەكېلىپ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئاپتۇ، يۇرتنى ئادالەت بىلەن سوراپ، خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىپتۇ.

ئوتۇنچى يىگىت پادىشاھقا نېمىدەپ جاۋاب بەردى؟

ئۈچ تۆگە

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، تېخى كىشىلەر نام قويمىغان بىر يۇرتتا شۇنداق بىر ئىشلارمۇ بولغانىكەنمىش. بۇ ئىشلار كىشىلەرنىڭ ئەقلىنى لال قىلغانمىش، بۇ ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىگە بىر باي سەۋەبچى بولغانىكەنمىش. بۇ باي ھېسابسىز مال - دۇنياسى بىلەن شۇ يۇرتتا كاتتا ئىكەن، ئەمما ھەددىدىن زىيادە تويماس، پىخسىقلىقى بىلەن يۇرت - جامائەت ئالدىدا نەزەردىن ساقىت ئىكەن. ئۇنىڭ كىشىلەردە ئېلىشى بولسا ھەر باب بىلەن ئالىدىكەن، ئەمما كىشىلەرگە بېرىدىغان چاغدا: «تۆگىنىڭ قۇيرۇقى يەرگە يەتكەندە ئالىسەن» دەيدىكەن. مۇشۇ يوسۇندا كۈنلەرنى قوغلىشىپ ئايلار ئۆتۈپتۇ، باشقىلارنىڭ بايدىكى ھەققى ھەسسىلەپ ئېشىپتۇ، كىشىلەرنىڭ غەزىپىمۇ پاراقلاپ قايناپ تېشىپتۇ. بۇ ئىشلار ئاخىر بېرىپ ھەممىگە قادىر ئۇلۇغ ئاللا ئىگەمنىڭ سەمىگە يېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مېھرىبان ئاللا ئىگەم يۇرتتىكى بەندىلىرىنىڭ ئۆچىنى ئېلىپ بېرىش، ئۇلارنى ئازابتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن بايغا شۇنداق بىر بالانى بېرىپتۇ: بايىنىڭ تۆگىلىرى ئىچىدىن ئۈچ تۆگە يامان خۇيلۇق بولۇپ ئۆزگىرىپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرى توقۇم يەيدىكەن، بىرى تۆگە يەيدىكەن، بىرى ئادەم يەيدىكەن. بۇ ئۈچ تۆگە بايىنىڭ نۇرغۇن مال - مۈلكىگە زىيان ساپتۇ،

تۆگىلىرى كۈندىن - كۈنگە ئازلاشقا باشلاپتۇ، مالايلىرى خىزمەتلىرىنى تاشلاپتۇ، ھەتتا بىر بالىسىنىمۇ تۆگە يەپ كېتىپتۇ. بۇ بالايىئاپەت باينىڭ بېشىنى قاتۇرۇپتۇ، زىيانىنىڭ دەردىدە رەڭگىرويى سارغىيىپ، ئورۇقلاپ گېلىدىن غىزا ئۆتمەس بولۇپ قاپتۇ. ئاخىر باي تۆگىلەرنى ئۆلتۈرۈشكە كۆڭلى ئۇنىماي، زىيانغا تېخى چىدىماي، ئۈچ تۆگىنى بىر يولىلا ئاپىرىپ سېتىۋېتىش قارارىغا كەپتۇ، ئەمما تۆگىلەرنى ساق - سالامەت بازارغا ئاپىرىپ ساتقۇدەك بىر ئامالنى قىلالماپتۇ. مۇنداق تىزىپ يېتىلىسە ئادەم ئۆلىدۇ، ئۇنداق تىزىپ يېتىلىسە تۆگە ئۆلىدۇ، قانداق قىلىش كېرەك؟ ھېچ بىلەلمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن باي پۈتۈن يۇرتقا جاكار چىقىرىپتۇ. نۇرغۇن كىشىلەر تۆگىنى بازارغا ئاپىرىشىپ بەرمەكچى بولۇپ كەپتۇ، ئەمما ھېچقايسىسى مۇۋاپىق بىر چارە تاپالماپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان بىر تۆگىچى بوۋاي باينىڭ ئۆيىگە دەرھال يېتىپ كېلىپ:

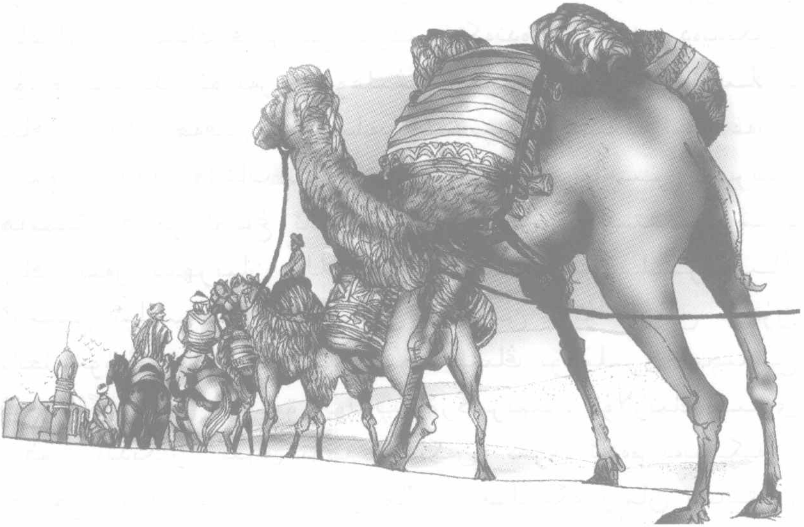

— ئەگەر مەن بۇ تۆگىلەرنى شەھەرگە ىىخەتەر ئاپىرىپ سېتىپ كەلسەم، نېمە بېرىسەن؟ — دەپتۇ.

ئۈچ تۆگىنى يېتىلەپ بېرىپ سېتىشقا كۆزى يەتمىگەن ئەخمەق باي ئاخىر بىر تۆگىنى بوۋايغا بېرىشكە ماقۇل بوپتۇ. تۆگىچى بوۋاي ئەل - جامائەتنىڭ ئالدىدا باي بىلەن خەت - توختام قىلىشىپ، ھېلىقى تۆگىلەرنى بىر - بىرىگە چېتىپ، شەھەرگە خېيىمخەتەرسىز ئەكىرىپتۇ، ئىككى تۆگىسىنى سېتىپ پۇلىنى بايغا بېرىپ، بىر تۆگىنى مىنىپ يولغا راۋان بوپتۇ. باي لېۋىنى چىشلىگىنىچە ئولتۇرۇپ قاپتۇ.

تېپىڭلارچۇ، تۆگىچى بوۋاي قانداق ئامال بىلەن تۆگىلەرنى بىر - بىرىگە چېتىپ بازارغا ئەكىرەلىدى؟

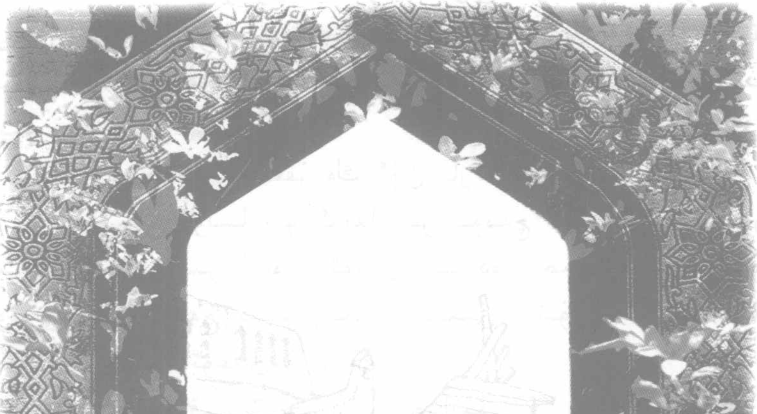

ئوغرى بىلەن قاراقچى

بۇرۇنقى زاماندا بىر شەھەردە بىر ئوغرى ۋە بىر قاراقچى بار ئىكەن، ئىككىسىنىڭ خوتۇنى بىر ئىكەن. بۇ سىرنى بۇ خوتۇندىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدىكەن. بىر كۈنى ئوغرى ئۆيىگە كېلىپ، خوتۇنىغا:

— پادىشاھ: «ئوغرى ـ قاراقچىلارنى دارغا ئېسىڭلار» دەپ يارلىق چۈشۈرۈپتۇ. يىمەكلىك تەييارلاپ بەرسەڭ، باشقا يۇرتقا بېرىپ جاھان تىنچىغۇچە بىر مەزگىل تۇرۇپ كېلەي، — دەپتۇ. خوتۇنى:

— بىر كۆمەچ چىققۇدەك ئۇن بار، — دەپتۇ. ئوغرى:

— ئۇنداق بولسا شۇ ئۇندا بىر كۆمەچ كۆمگىن، مەن سىرتقا چىقىپ بىر خەۋەر ئۇقاي، — دەپ چىقىپ كېتىپتۇ. خوتۇنى بىر كۆمەچ پىشۇرۇپ، يېرىمىنى يوشۇرۇپ داستىخانغا يۆگەپ قويۇپتۇ. ئوغرى كىرىپ:

— يېرىمى قېنى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئۆزۈم يېدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ۋە يېرىم كۆمەچ بىلەن ئوغرىنى يولغا سېپتۇ. ئارقىدىن قاراقچى كىرىپتۇ ۋە ئۇمۇ ئوغرى دېگەن گەپلەرنى دەپ، خوتۇنىدىن:

— بىرنەرسەڭ بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. خوتۇنى:

— بىر كۆمەچ پىشۇرۇۋىدىم، يېرىمىنى ئۆزۈم يېدىم،

يېرىمى بار، — دەپ، يېرىم كۆمەچنى قاراقچىغا بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قاراقچىمۇ يولىغا راۋان بوپتۇ.

ئۇلار ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ بىر تەرەپكە مېڭىپتۇ، ئالدىدا چىققىنىغا ئارقىدا چىققىنى يېتىشىۋېلىپ، ھال - ئەھۋال سورىشىپ، ئىككىسى بىر - بىرىگە ھەمراھ بولۇپ يول يۈرۈپتۇ، بىر سۇ بويىغا كەلگەندە بىرنەرسە يەيلى دەپ ئولتۇرۇپ، ھەر ئىككىسى ئۆزلىرىنىڭ كۆمەچلىرىنى چىقىرىشىپتۇ ۋە بىر - بىرىنىڭ قولىغا قارىشىپ ھەيران قاپتۇ ھەمدە يېرىمدىن كۆمەچنى بىر - بىرىگە جۈپلەپ كۆرسە، بىر كۆمەچ ئىكەنلىكى مەلۇم بوپتۇ. بۇلارنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپتۇ. ئوغرى:

— ھەي قاراقچى، سېنىڭ ئۆيۈڭ قەيەردە؟ — دەپ سوراپتۇ. قاراقچى:

— ئۆيۈم شەھەردىكى ئوي مەھەللىدە. خوتۇنۇمنىڭ ئىسمى ئايشەمخان، — دەپتۇ.

— بەس ! — دەپتۇ ئوغرى، — خۇنپەر، ئۇ مېنىڭ ئۆيۈم، ئۇ مېنىڭ خوتۇنۇم، يالغان ئېيتىۋاتىسەن !

شۇنداق قىلىپ، ئىككىسى ناھايىتى قاتتىق جېدەللىشىپتۇ. ئاخىر ئىككىسى ھېرىپ ھالىدىن كەتكەندىن كېيىن: «ئىككىمىزنى ياراشتۇرىدىغان ھېچكىم يوق، شۇ ئۆيگە بېرىپ بىر تەرەپ قىلايلى» دېيىشىپ، يولدىن يېنىپ ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ، قارىسا، ئۆيدە ئايشەمخان ئولتۇرغۇدەك. ئىككىسى خوتۇنىدىن سوراپتۇ:

— سەن قايسىمىزنىڭ خوتۇنى؟

ئۇ خوتۇن:

— مەن ھەر ئىككىڭلارنىڭ خوتۇنى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئۇلار:

— بىر خوتۇن بىرلا ۋاقىتتا ئىككى ئەرگە تەگكەن نەدە بار؟ ! — دەپتۇ. خوتۇن جاۋاب بېرىپ:

— بىرىڭلار قاراقچى، بىرىڭلار ئوغرى، بىر - بىرىڭلاردىن ھېچ پەرقىڭلار يوق. شۇ سەۋەبتىن ئىككىڭلارنى بىر ئادەم دەپ ھېسابلىدىم، — دەپتۇ. ئوغرى بىلەن قاراقچى:

— ئەمدى بۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ. بۇگۇندىن باشلاپ بىرىمىزگە تەۋە بولىسەن، قايسىمىزنى تاللاش ئۆزۈڭنىڭ ئىختىيارى، — دەپتۇ. خوتۇن:

— ئۇنداق بولسا، ئىككىڭلار ھۇنەر كۆرسىتىڭلار، قايسىڭلار ھۇنەردە ئۇستۇن بولساڭلار، شۇنىڭغا خوتۇن بولىمەن، — دەپتۇ. ئوغرى:

— ئۇنداق بولسا، ئالدى بىلەن مەن ھۇنىرىمنى كۆرسىتەي، — دەپ ئايشەمخاننى قاراقچى بىلەن بازارغا ئاچىقىپتۇ. ئۇلار ئايلىنىپ بىر يەرگە كەلسە، تۇماقچى بىر تۇماقنى يەتتە تەڭگىگە سېتىپتۇ ۋە پۇلنى ئېلىپ قويىنىغا ساپتۇ. ئوغرى پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، تۇماقچىغا بىر سۇركىلىپلا ئۇنىڭ قوينىدىكى پۇلنى ئېلىۋېلىپ، ئورنىغا بىر تاشنى سېلىپ قويۇپتۇ. تۇماقچى بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن قوينىدىكى پۇلنى ئېلىپ قاراپ، پۇلنىڭ تاشقا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، تۇماق ئالغان كىشى جادۇگەر ئىكەن، ماڭا پۇل بەرمەي تاش بېرىپتۇ، دەپ، سودا قىلىشقان كىشىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ بېرىپتۇ. ئوغرىمۇ تۇماقچىنىڭ كەينىدىن بېرىپ بىر سۇركىلىپلا تاشنى ئېلىۋېلىپ، پۇلنى تۇماقچىنىڭ قوينىغا سېلىپ قويۇپتۇ. تۇماقچى بۇنى بىلمەي تۇماق ئالغان كىشىنى تۇتۇۋېلىپ:

— سەن جادۇگەر ئىكەنسەن، ماڭا پۇل بەرمەي تاش بېرىپسەن، — دەپ قوينىغا قولىنى سېلىپ تۇگۇچنى ئالغان-

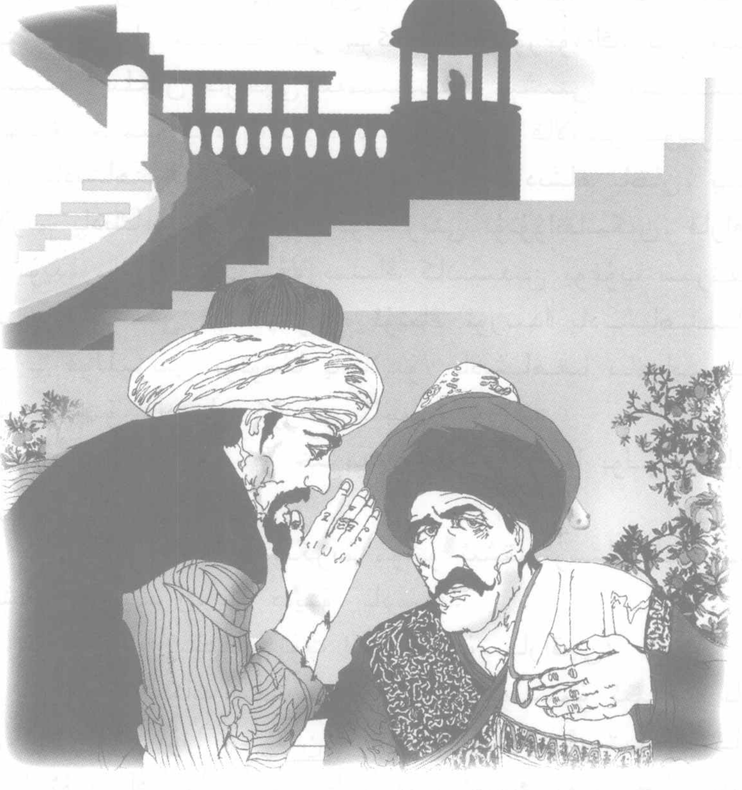

كەن، قويندىكى تاش بولماي، پۇل بولۇپ چىقىپتۇ. كۆرگەن-
لەر تۇماقچىنى مەسخىرە قىلىشىپتۇ. تۇماقچى خىجالەتچىلىك-
تە قايتىپ يولىغا راۋان بوپتۇ. ئوغرى تۇماقچىغا ئەگىشىپ
يەنە پۇلنى ئېلىۋېلىپ، تاشنى ئۇنىڭ قوينىغا سېلىپ قويۇپ-
تۇ. تۇماقچى يىراققا بېرىپ قوينىدىن پۇلنى چىقىرىپ قارى-
سا پۇل ئەمەس، تاش چىققان، تۇماقچى ھەيران قاپتۇ. شۇنىڭ
بىلەن ئوغرى، قاراقچى ۋە ئۇلارنىڭ خوتۇنى ئۆيىگە قايتىپ كەپ-
تۇ ھەم ئوغرىغا ئاپىرىن ئوقۇشۇپتۇ. كەچ بولغاندا، قاراقچى:
— ئەمدى مېنىڭ ھۇنىرىمنى كۆرۈپ بېقىڭلار، — دەپ،

ئوغرى بىلەن خوتۇننى ئۇدۇل پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا باشلاپ كەپتۇ. قارىسا، جىسەكچىلەر مۈگدەپ ئولتۇرغۇدەك. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن قاراقچى ھەممىسىنىڭ بېشىنى كېسىپتۇ، خوتۇنغا خىمىر يۇغۇرۇشنى، ئوغرىغا ئوت قالاشنى بۇيرۇپ، ئۆزى پادىشاھنىڭ يېنىغا كىرىپ قارىسا، پادىشاھ ياتقان، بىر مۇلازىم پادىشاھنىڭ پۇت - قوللىرىنى تۇتۇۋاتقانىكەن. قاراقچى تۇيدۇرماي كېلىپ مۇلازىمنىڭ كانىيىدىن بوغۇپ سىرتقا ئاچىقىپ بېشىنى كېسىپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئورنىدا پادىشاھنىڭ پۇت - قوللىرىنى تۇتۇشقا باشلاپتۇ، پادىشاھقا ناھايىتى خۇشيېقىپتۇ. پادىشاھ كۆزىنى ئاچماي تۇرۇپ:

— ئەي مۇلازىم، بۇ خىزمەتكە خېلى ئۇستا بولۇپ قاپسەن، — دەپتۇ. قاراقچى:

— مېنىڭ ئوي - پىكرىم مۇشۇ ئىشقا ئۇستا بولۇشتا، پادىشاھ ئالىيلىرى، — دەپتۇ. پادىشاھ:

— ھېكايە ئېيتقاچ تۇت ! — دەپتۇ. قاراقچى:

— مەن ھېكايە بىلمەيمەن، شۇنداق بولسىمۇ ئېيتىپ باقاي، — دەپ، ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەنلىرىنى ئېيتىپتۇ، ئاخىردا ئۆزىنىڭ مۇلازىمنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ ئورنىغا پادىشاھنىڭ پۇت - قوللىرىنى تۇتۇپ ئولتۇرغانلىقىنى دەپتۇ. شۇ ئەسنادا پادىشاھ شېرىن ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. قاراقچى بولسا، شاھنىڭ تاجىنى ئېلىپ ئوردىدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

ئوغرى بىلەن ئايشەمخان قاراقچىغا ئاپىرىن ئوقۇشۇپتۇ، ئەمما ھەر ئىككىسى بىر - بىرىگە تەن بېرىشمەي، ئايشەمخاننى تالىشىپ يەنە جېدەللىشىپتۇ.

قېنى ئېيتىڭا، بۇلاردىن قايسىسى «ھۈنەر» دە ئۇستىكەن؟ ئايشەمخان قايسىسىغا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك؟

گۆھەرنى قانداق قىلىش كېرەك

بۇرۇنقى زاماندا، بىزگە يېقىنمۇ ئەمەس، يىراقمۇ ئەمەس بىر شەھەردە، ھال - كۈنى ئوتتۇراھال تۆمۈر ئاخۇن ئىسىملىك بىر كىشى ئۆتكەنىكەن. ئۇ ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرى بىلەن تىنىمسىز مەشغۇل بولۇپ، ھالال ئىشلەپ، ھالال يەپ، ئۆز كۈنلىرىنى شۈكۈر - قانائەت بىلەن ئۆتكۈزىدىكەن. تۆمۈر ئاخۇننىڭ ئايالى بولسا چۆچۈرىدەك ئۈچ ئوغلىنى بېقىش ھەلەكچىلىكىدە ئىكەن. ئوغۇللار كۈندىن - كۈنگە چوڭىيىپ كۆزگە كۆرۈنۈپ قاپتۇ. ئەمما، بالىلارنىڭ ئاپىسىغا كېسەللىك يېپىشىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ. تۆمۈر ئاخۇننىڭ كۆرسەتمىگەن داخان، تېۋىپى، ئىچكۈزمىگەن دورىسى قالماپتۇ، لېكىن ئايالىغا ھېچقانداق سەۋەب كار قىلماپتۇ. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئايالىنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ، بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالىشىپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن ۋە ئۈچ ئوغۇل ئىنتايىن قايغۇرۇپتۇ. تۆمۈر ئاخۇننىڭ ئۈستىدىكى يۈك ئېغىرلىشىپ، ئېتىز - ئېرىق ۋە ئۆي ئىشلىرى ئۇنىڭغا قاراشلىق بولۇپ قاپتۇ. ئۇ كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ، بالىلارغا ھەم ئانا، ھەم دادا بولۇپ يەتتە - سەككىز يىلنى جاپالىق ئۆتكۈزۈپتۇ. بالىلارنىڭ ئالدى ئون يەتتە ياشقا كىرىپ رەسمىي كارغا كەپتۇ. ئۇلار ئۆز لايىقىدا تۆمۈر ئاخۇنغا ھەمدەم بولۇپ، دادىسىنىڭ زىممىسىدىكى يۈكنى يەڭگىللىتىپتۇ. دادا بالىلار بىلەن

مەسلىھەتلىشىپ، تاشلاندۇق يەرلەرنى ئېچىپ، زىرائەت تېرىپ مول ھوسۇل ئاپتۇ. شۇ يوسۇندا ئۈچ - تۆت يىل ئۆتۈپتۇ، بالىلارمۇ قۇرامىغا يېتىپتۇ. ئۇ چوڭ ئىككى ئوغلىنى ئارقا - ئارقىدىن ئۆيلەپ قويۇپتۇ، ئايرىم ئۆي تۇتۇپ بېرىپتۇ، ئۆزى كەنجى ئوغلى بىلەن قېلىپ، يەنە ئېتىز - ئېرىق ئىشىنى داۋام قىپتۇ. بىر يىلى ئەتىيازلىقى تۆمۈر ئاخۇن ئوسا قىلغان يەرلەرنى ھەيدەۋېتىپ بىر قارلىغاچنىڭ ئېتىزلىقتا پالاقلاپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ دەرھال قوشنى تاشلاپ، قارلىغاچنىڭ يېنىغا بېرىپتۇ، قارىسا، قارلىغاچنىڭ قاناتلىرى يۇلۇپ تاشلانغانىكەن. تۆمۈر ئاخۇن قارلىغاچقا رەھمى كېلىپ، ئۇنى قوينىغا سېلىپ كەچ كىرگەندە ئۆيىگە ئەكېلىپ، دان، سۇ بېرىپ، سېۋەتكە سولاپ بىر كېچە بېقىپتۇ، ئەتىسى ئۆيىنىڭ پېشايۋىنىغا بىر ئۇۋا ياساپ بېرىپتۇ، ئاندىن ئوغلىغا قارلى-غاچنى ياخشى بېقىشنى تاپىلاپتۇ. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قارلىغاچنىڭ قاناتلىرى ئۆسۈپ يېتىلىپتۇ، ئۇياق - بۇياقلار-غا ئۇچۇپ دانلايدىغان، تاڭ سەھەردە مۇڭلۇق ئۇنلەيدىغان بوپ-تۇ. بىر كۈنى قارلىغاچ ئاسمانغا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلىپ كۆز-دىن غايىب بوپتۇ. كەنجى ئوغۇل قارلىغاچنىڭ ئەمدى قايتىپ كەلمەيدىغانلىقىنى ئويلاپ مۇڭلىنىپتۇ. تۆمۈرئاخۇن بولسا، جانىۋار ساق - سالامەت قولدىن چىقىپ، ئۆز ئەركىنلىكىنى تاپتى، دەپ ئويلاپتۇ. بارا - بارا قارلىغاچ بۇ ئائىلىنىڭ ئې-سىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىپتۇ. كۈن، ئاي ئۆتۈپ كۈز كەلگەندە، تۆمۈرئاخۇن كەنجى ئوغلىنى ئۆيلەپ قويۇش تەييارلىقىنى قى-لىپ، بىر دېھقاننىڭ ئەدەپ - قائىدىلىك، ئىشقا پىشقان قى-زى بىلەن ئوغلىنىڭ تويىنى قىلىپ قويۇپتۇ. كېلىن ياخشى مىجەزلىك بولۇپ چىقىپتۇ، ئاتا - بالىنىڭ ئاش - تامىقىنى ۋاقتىدا ئېتىپ، ھويلا - ئارامنى پاكىز تۇتۇپتۇ. ئۇلار بىر

ئائىلىدە خۇشال ـ خۇراملىق بىلەن قىشنى ئۆتكۈزۈپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن ئۆزىنىڭ زىممىسىدىكى ئېغىر ۋەزىپىنىڭ تۈگەپ، يېنىكلىشىپ قالغانلىقىنى ھېس قىپتۇ. ئالدىنقى ئىككى ئوغۇللىرىمۇ ئۆز ئىشلىرىغا پۇختا بولۇپ ئوبدان ئۆي تۇتۇۋاپتۇ. ئۇلارنىڭ بىر ـ ئىككىدىن بالىسى بوپتۇ.

ياندۇرقى يىلى ئەتىياز مەزگىلى يېتىپ كەپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن بولسا، يەرلىرىنى بالدۇر ئوسا قىلىپ، زىرائەت تېرىشقا تۇتۇش قىپتۇ. بىر كۈنى سەھەردە قوش ھەيدەۋاتسا، بىر قارلىغاچ ئاسماندىن ئوقتەك شۇڭغۇپ ئېتىزلىققا چۈشۈپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن، نېمە ئىش بولغاندۇ، دەپ زەن سېلىپ قارىسا، بىر قارلىغاچ پارقىراق بىرنەرسىنى چىشلەپ تۆمۈر ئاخۇن تەرەپكە يورغىلاپ كەپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن بولسا، بۇنىڭ چوقۇم ئۆتكەن يىلى مۇشۇ ئېتىزلىقتا ئۇچراپ ئۆيگە ئاپىرىپ باققان قارلىغاچ ئىكەنلىكىنى پەرەز قىپتۇ. قارلىغاچ تۆمۈر ئاخۇننىڭ يېنىغا كېلىپ تۇمشۇقىدىكى پارقىراق نەرسىنى يەرگە تاشلاپ، زۇۋانغا كىرىپ:

— ئەي ئاق كۆڭۈل، مېھرى ـ شەپقەتلىك دېھقان، سەن مېنى تونۇدۇڭمۇ؟ مەن ئۆتكەن يىلى مۇشۇ مەزگىلدە، مۇشۇ ئېتىزلىقتا سېنىڭ شەپقىتىڭگە ئېرىشكەن قارلىغاچ بولىمەن. مەن شۇ چاغدا بىر نابابىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ، جېنىم نابۇت بولغىلى تاس قالغانىدى. سەن ماڭا ئۇنتۇلغۇسىز ياخشىلىق قىلدىڭ، مېنى ئۆيۈڭگە ئاپىرىپ باقتىڭ، مەن سېنىڭ بۇ قىلغان ياخشىلىقىڭنى قانداق قايتۇرارمەن، دېگەن خىيال بىلەن ساڭا دېمەي ئۆيۈڭدىن ۋاقىتسىز ئايرىلدىم. مەن ئەسلىدە ئالەمدىكى پۈتۈن قارلىغاچلار پادىشاھىنىڭ ئارزۇلۇق بالىسى بولىمەن. مېنىڭ ماكانىم بۇ يەردىن نەچچە ئاي ئۇچسا يەتكىلى بولىدىغان يەردە. مەن ئۆيۈڭدىن ئۇچۇپ چىقىپ شاھ

دادامنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۆيىمىزدە نەچچە ئەۋلاد ساقلاپ كېـ
لىۋاتقان بىر دانە گۆھەرنى ساڭا ئەكەلدىم. بۇ مېنىڭ ساڭا
قىلغان ئازراق رەھمىتىم، قوبۇل قىلغايسەن! — دەپتۇ.

تۆمۈر ئاخۇن گۆھەرنى قولىغا ئېلىپ ھاڭ ـ تاڭ قاپتۇ.
گۆھەر شۇ دەرىجىدە ئېسىل بولۇپ، ئۇنىڭدىن ھەر خىل رەڭـ
لەر جۇلالىنىپ تۇرىدىكەن. تۆمۈر ئاخۇن:

— ھەي قارلىغاچ، مەن سېنى قانداقتۇر بىرنەرسە تەمە
قىلىپ قۇتۇلدۇرغان ئەمەس ئىدىم، سەن كايىپ، كۆپ جاپا ـ
مۇشەققەتلەرنى تارتىپ بۇ گۆھەرنى ماڭا ئەكەپسەن، ھەممىـ
تىڭگە مىڭ مەرتە رەھمەت، خۇدا سېنى ئۆز پاناھىدا ساقلىـ
سۇن! — دەپ قارلىغاچقا دۇئا قىپتۇ. قارلىغاچ:

— بۇ گۆھەرنىڭ خاسىيىتى شۇكى، بۇنى ساقلىغان ئاـ
دەمنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن، تېنى ساغلام بولىدۇ، ئىشلىرىغا بەرىـ
كەت، بەخت ـ سائادەت يار بولىدۇ. سەن بۇ گۆھەرنى ئەۋلادـ
مۇئەۋلاد ساقلىغايسەن، بۇنى ھەرگىز ساتما، چاقما، يېنىڭدىن
ئايرىما، — دەپ تاپىلاپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن بۇ گەپلەرنى كۆڭلىـ
گە مەھكەم پۈكۈپتۇ. قارلىغاچ تۆمۈر ئاخۇن بىلەن خوشلىشىپ
ئاسمانغا ئۆرلەپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ.

تۆمۈر ئاخۇن گۆھەرنى قوينىغا ئاۋايلاپ سېلىپ، خۇشلۇـ
قىدا، بىر كۈن كەچكىچە ھەيدەپ بولىدىغان يەرنى پېشىنغا
قالماي ئاغدۇرۇپ ئۆيىگە يېنىپ كەپتۇ. ئۆزىنىڭ خۇشاللىقىـ
دىن ئوغۇللىرىنىمۇ تەڭ بەھرىمەن قىلىش نىيىتىگە كېلىپ،
باللارنى تېپىپ كېلىشكە كېلىنىنى ماڭغۇزاي دەپ تۇرۇپ
ئويلاپ قاپتۇ: «ھازىر بۇ بىر دانە گۆھەرنى باللارغا كۆرسەتـ
سەم، ساق بېشىمغا پىت سېلىۋالىمەنمۇ، قانداق؟ ئۇلار بۇنىڭـ
دىن تەڭ بەھرىمەن بولۇش ئويىدا بولسىغۇ ناھايىتى ياخشى،
ئەگەر نىيىتى بۇزۇلۇپ ئۇنىڭغا يالغۇز ئىگە بولۇشنى ئويلاپ،

بىر ـ بىرى بىلەن دۈشمەنلىشىپ قالسا، ھېچبولمىغاندا ئارازلىق تۇغۇلسا، ئۇ چاغدا بۇ خاسىيەتلىك گۆھەر يامانلىقـ نىڭ ئۇرۇقى بولىدۇ، خالاس. ئەڭ ياخشىسى، بۇنى ھازىرچە ھېچقانداق ئىنس ـ جىنغا تىنماي ساقلاش لازىم.»

تۆمۈر ئاخۇن ئوغۇللىرىنى ماقۇل كۆرۈپ، كۈنلىرىنى ئاۋۋالقىدەك ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ، گۆھەرنى بولسا كېچە ـ كۈنـ دۈز يېنىدىن ئايرىماي ساقلاپتۇ، بارغانچە ئوغۇللىرىنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ تاپقان ـ تەرگىنى كۆپىيىپ، قىلغان ـ ئەتكەنلىرى ئوڭۇشلۇق بولۇپ، بەخت ـ سائادىتى ئېشىپتۇ. كۈنلەر ئايلارـ نى قوغلاپ، ئايلار يىللارنى قوغلاپ ئارىدىن نەچچە ئون يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ. تۆمۈر ئاخۇنغا قېرىلىق يېتىپتۇ. ئۈچ ئوغۇل بولسا، شەھەردە نامى چىققان سودىگەرلەردىن بولۇپ قاپتۇ، توختىماي كارۋان ماڭغۇزۇپ، بارمىغان داڭلىق شەھەرلەر قالـ ماپتۇ. ئۇلار دادىسىغا ياخشى قاراپ، ئۆزلىرىنىڭ ئوغۇللۇق بۇرچىنى يەتكۈزۈپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ بىر كۈنى كېچىسى بوۋاي شېرىن ئۇيقۇدا بىر چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە مۇنداق بىر ئىش كۆرۈپتۇ: بىر ئەتىياز مەزگىلى ئىمىش، بوۋاي ئادىتى بويىچە يەر ھەيدەۋاتقۇدەكمىش، بىر چاغدا گۆھەرنى سوۋغات قىلىپ كەتكەن قارلىغاچ يەنە بوۋاينىڭ يېنىغا ئۇچۇپ كەپتۇمىش ۋە بوۋاينىڭ ئوڭ مۈرىسىگە قونۇپ تۇرۇپ، زۇۋانغا كىرىپ:

«ئەي دېھقان، مەن ساڭا ھەدىيە قىلغان گۆھەرنىڭ خاسىـ يىتى بىلەن مۇشۇ چاغقىچە ئاغرىق ـ سىلاق، بالا ـ قازادىن خالىي بولۇپ، ئوبدان ياشىدىڭ، بارلىق مۇراد ـ مەقسىتىڭ ھاسىل بولدى، گۆھەرنىمۇ ئىنتايىن ئەزىزلەپ ساقلىدىڭ. ئەمدى بەس، ئۆلۈم نۆۋىتى ساڭا كېلىپ قالدى. بۇ يىل تۇپـ توغرا يۈز ياشقا كىرىپسەن، ئۇنىڭدىن ئارتۇق ياشىساڭ، ئۆـ زۈڭگە ئۆزۈڭ يۈك بولىسەن. ئاخىرەتنىڭ تەييارلىقىنى قىلـ

غىن، خەير ـ خوش» دەپ، پۇررىدە ئۇچۇپ كۆزدىن غايىب بوپتۇمىش. تۆمۈر بوۋاي قارلىغاچنى ئاسماندىن ئىزدەيمەن دەپ كۆزىنى شۇنداق ئاچقانىكەن، كۆرگىنى چۈش بولۇپ چىقىپتۇ. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ، خۇداغا شۇ ـ كۇر ـ قانائەت ئېيتىپتۇ، ئويلىسا، ئۆزى بىلەن تەخىتۇشلاردىن بىرىمۇ قالمىغان، شۇنىڭ بىلەن كۆرگەن چۈشىگە ئىشىنىپ، جان ۋەسۋەسىسىگە چۈشۈپتۇ ھەم تاڭ ئېتىش بىلەن تەڭ ئو ـ غۇللىرىنى چاقىرىپ ئەتراپىغا يىغىپ:

— باللىرىم، سىلەرنى يىغىشىمنىڭ سەۋەبى مۇنداق: مەن بولسام پۈت ـ قولۇمدىن ماغدۇر قېچىپ، قېرىپ كەت ـ تىم، ئەتىمۇ، ئۆگۈنمۇ بۇنىسى نامەلۇم، لېكىن پانىي ئالەمدىن باقىي ئالەمگە يېنىش نۆۋىتى كېلىپ قالدى. سىلەر بولساڭلار ئۆي ـ ئوچاقلىق، بالا ـ چاقىلىق بولۇپ، ھەرقايىسى تەرەپ ـ لەردىن بىھاجەتلىك پەللىسىگە يەتتىڭلار، مۇشۇ ئاغزىمدىن زۇۋان قاچمىغان پەيتتە سىلەرگە ۋەسىيەت قىلىش قارارىغا كەلدىم. ۋەسىيىتىمنىڭ بىرىنچىسى، مېنىڭ كۆزۈم يۇمۇلغاند ـ دىن كېيىن، مەن باردىكىدەك ئۆم ـ ئىتتىپاق بولۇپ، بىر ـ بىرىڭلارغا پۇت ـ قول بولۇپ ئۆتسەڭلار، بىر ـ بىرىڭلارنىڭ گېپىنى ئېلىپ، كېڭەش بىلەن ئىش قىلساڭلار. ئىككىنچىد ـ سى، سىلەرگە نەچچە ئون يىل مابەينىدە سىر تۇتۇپ كەلگەن بىر ئىشنى ئېيتماقچىمەن، ئۇ بولسىمۇ، بىر قارلىغاچنى ئۆ ـ لۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ قويۇش سەۋەبلىك بىر خاسىيەتلىك گۆ ـ ھەرگە ئىگە بولغانىدىم، بۇ بىر قوۋمىنىڭ بەخت ـ سائادىتى مۇشۇ گۆھەردىن نېسىپ بولغانىدى، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق بولغۇسى. ئەمدى بۇ گۆھەرنى سىلەرگە مىراس قالدۇ ـ رۇش پەيتى يېتىپ كەلدى، لېكىن گۆھەر بىر، سىلەر بول ـ ساڭلار ئۈچ، بۇنى بىرىڭلارغا بېرىپ، ئىككىڭلارنى قارىتىپ

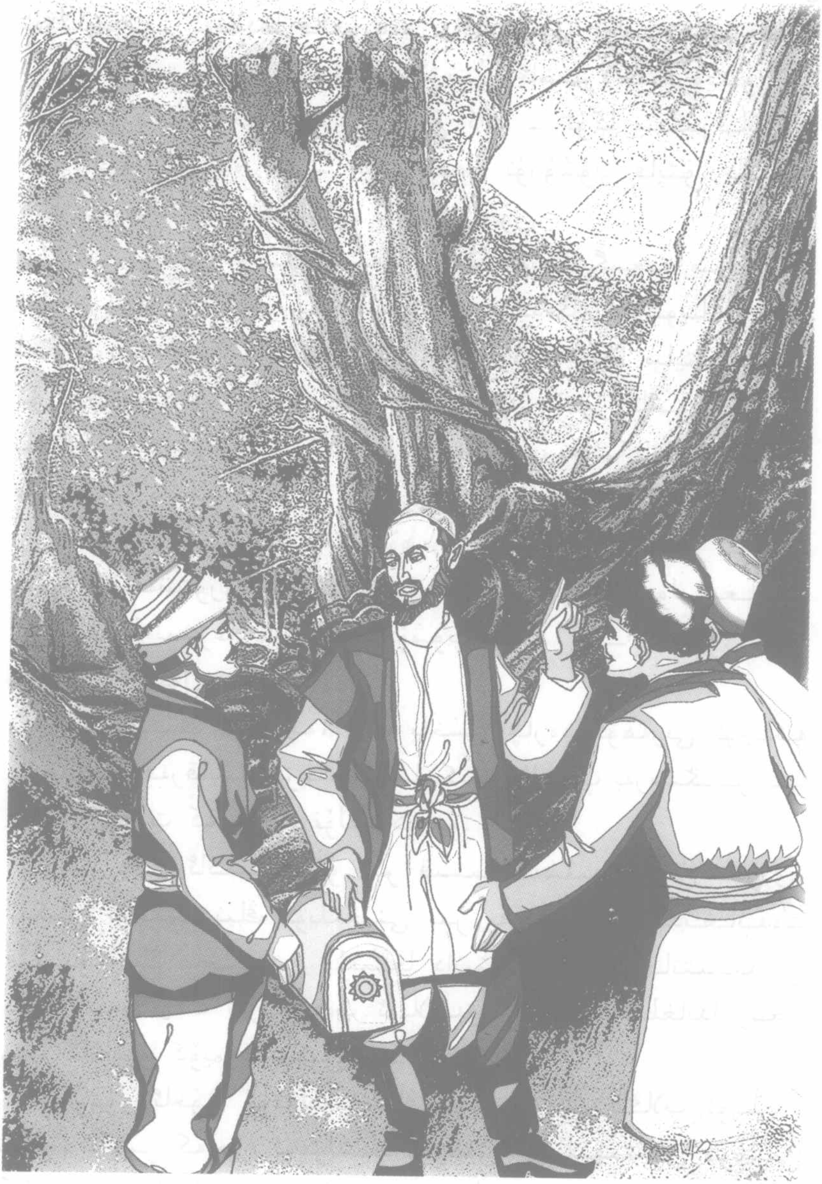

قويسام ياخشى بولمايدۇ. شۇڭا، قانداق قىلغاندا گۆھەرنى ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا قالدۇرۇپ ساقلىغىلى بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆرسەڭلار، — دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپتۇ. بۇ ئىشتىن ئەمدى خەۋەر تاپقان ئۈچ ئاكا ـ ئۇكا تېخىمۇ قاش ۋە ھەيرانلىق ئىچىدە لام ـ جىم دېمەي تۇرۇشۇپ قاپتۇ. بالىلار-نىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرگەن تۆمۈر ئاخۇن:

— ئۇنداق بولسا، سىلەرگە ئەتە ئەتىگەنگىچە مۆھلەت بېرەي، ھەرقايسىڭلار بۇ ئىشنى ئۆز ئالدىڭلارغا ئويلاپ كې-لىڭلار، — دەپ، بالىلارنى ئۆز ئۆيلىرىگە يولغا ساپتۇ. بىر كۈن ئۆتۈپ، ئەتىسى بالىلار يىغىلىپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن ئۇلار-نىڭ قانداق قارارغا كېلىشكەنلىكىنى سورىغانىكەن، چوڭ ئو-غۇل گەپ باشلاپ:

— دادا، مېنىڭچە، بۇ گۆھەرنى سېتىپ پۇلىنى ئۈچە-مىزگە ئۈلەشتۇرۇپ بەرگىنىڭىز تۈزۈك، ئۇنداق بولمىغاندا، بىزنىڭ ئارىمىزغا ئارازلىق چۈشۈپ قالىدۇ، — دەپتۇ. ئوت-تۇرانچى ئوغۇل:

— مېنىڭ ئويۇمچە، ئەڭ ياخشى چارە، گۆھەرنى ئۈچكە پارچىلاپ، ھەرقايسىمىزغا تېگىشلىكىنى ئايرىپ بەرسىڭىز، — دەپتۇ. نۆۋەت كەنجى ئوغۇلغا كەپتۇ. ئۇ:

— دادا، ئاكىلىرىممۇ بىر قىسىم مەسلىھەتلەرنى بەردى، لېكىن ئۈچىمىزنىڭ ئويلىغىنى بىر يەردىن چىقمايدىغاندەك قىلىدۇ. ئەڭ ياخشىسى، بۇنىڭغا دانىشمەن يۇرت كاتتىسىدىن بىرى مەسلىھەت بەرسە دەپ ئويلايمەن. شۇنداق قىلغاندا زىخ-مۇ، كاۋاپمۇ كۆيمەسمىكىن، — دەپتۇ.

تۆمۈر ئاخۇن ئوغۇللىرىنىڭ دېگەنلىرىنى ئاڭلاپ ئويلى-نىپ، ئاخىر كەنجى ئوغۇلنىڭ بەرگەن مەسلىھەتىنى مۇۋاپىق كۆرۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كەنجى ئوغۇلنى بۇ شەھەردە دانىش-

مەنلىكتە شان ـ شۆھرىتى بار ئۇلۇغ بىر مۆتىۋەرنى چاقىرىپ كېلىشكە ئەۋەتىپتۇ. ھايال بولماي مۆتىۋەر يېتىپ كەپتۇ. ئۇلار ئۆزئارا سالام ـ سەھەت قىلىشقاندىن كېيىن داستىخان راسلىنىپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن بولسا، خاسىيەتلىك گۆھەرنىڭ ئۆز قولىغا چۈشۈپ ھازىرغا قەدەر ساقلىنىپ كېلىش جەريانىنى بىرمۇبىر سۆزلەپتۇ ھەم ئەڭ ئاخىردا ئۈچ ئوغۇل ئۈنىڭدىن قانداق قىلغاندا تەڭ بەھرىمەن بولىدىغانلىقى توغرىسىدا مەسلىھەت سوراپتۇ. مۆتىۋەر كىشى بولسا، بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ئۈچ ئوغۇلغا ئىنتايىن باب كېلىدىغان دانا مەسلىھەت بېرىپتۇ. مۆتىۋەرنىڭ مەسلىھەتىگە ھەممەيلەن رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈشۈپتۇ. مۆتىۋەر كىشى:

— ئۇنداق بولسا، ئۈچىڭلار مۇشۇ پۈتۈشكەن مەسلىھەتنىڭ بۇزۇلۇپ كەتمەسلىكىگە قەسەم قىلىڭلار، — دەپتۇ. ئۈچ ئوغۇل ئاللانى تىلغا ئېلىپ قەسەم قىپتۇ. تۆمۈر ئاخۇن مۆتىۋەرگە رازىمەنلىك بىلدۈرۈپ، سوۋغا ـ سالام بىلەن يولغا ساپتۇ.

تۆمۈر ئاخۇن ھەپتە ئۆتمەي كېچىلىك ئۇيقۇسىدىن ئويغانماي ئۇ دۇنياغا سەپەر قىپتۇ. ئۈچ ئوغۇل بولسا، دادىسىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى ئوبدان بىر تەرەپ قىپتۇ. ئۇلار مۆتىۋەر بەرگەن مەسلىھەتكە ئەمەل قىلىپ، كېيىنكى ئەۋلادلىرىغىمۇ ئاشۇ مەسلىھەت بويىچە ۋەسىيەت قالدۇرۇپتۇ. خاسىيەتلىك گۆھەر ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا مىراس بولۇپ، ئۇلارغا بەخت ـ سائادەت ئاتا قىپتۇ. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، خاسىيەتلىك گۆھەر ھازىرغىچە تۆمۈر ئاخۇننىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ قولىدا ساقلاقلىق بولۇپ، ئۇلارغا ھەممە ئىشتا ئۈستۈنلۈك ئاتا قىلىپ بېرىۋاتقانمىش.

قېنى، ئويلاپ بېقىڭا، مۆتىۋەر كىشى قانداق مەسلىھەت بەرگەن؟

تۇردى ماقۇلنىڭ قىزلىرى

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، ياقا يۇرتلارنىڭ بىرىدە تۇردى ئىسىملىك بىر كىشى ئۆتكەنىكەن. ئۇ شۇنداق ئاق كۆڭۈل، ساددا ئىكەنكى، كىچىك بالا ئىشقا بۇيرۇسىمۇ ياق دېمەيدىكەن، شۇڭلاشقا باشقىلار ئۇنىڭ ئىسمىنى «ماقۇل» دېگەن لەقەم بىلەن قوشۇپ چاقىرىدىكەن.

تۇردى ماقۇلنىڭ ئانىسىدىن كىچىك قېلىپ، كەپتەر باچكىسىنى ئاسرىغاندەك بېقىپ چوڭ قىلغان بىر قىزى بار ئىكەن. بۇ قىز ئاتىسىنىڭ ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىغا ياردەملەشكەچ ئاش - تاماق ئېتىپ، ئۆينىڭ چوڭ - كىچىك ئىشلىرىنى قىلىدىكەن. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قىز بويىغا يېتىپ، ھۆسن - لاتاپەتتە تولۇپ يېتىلىپتۇ. قىزنىڭ ياۋاش، ئاق كۆڭۈل، چېۋەرلىكى ئۇنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشقانىكەن. نۇرغۇن يىگىتلەر قىزغا ئاشىق بولۇپ، مەھەللە ئارىلاپ ناخشا ئېيتىدىغان بولۇپ قاپتۇ. تۇردى ماقۇل ئۆز ئىشىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە يۈرۈۋېرىپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى تۇردى ماقۇل نامازشامدىن قايتىپ ئۆيگە كىرسە، ھويلىدىكى ئۈزۈم بارىڭى ئاستىدا بىر ئايال بىلەن بىر ئەر ئولتۇرغۇدەك. ئۇلار تۇردى ماقۇل بىلەن سالام - سەھەت قىلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ. تۇردى ماقۇل ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان ساپتۇ، ئۇلار بىر پىيالىدىن

چاي ئىچىشىپتۇ. ئارىلىقتا ئەر كىشى گەپ باشلاپ:

— تۇرداخۇن، بىز يۇقىرىقى مەھەللىدىن، ئۆزلىرى بىلەن بىر ئىش ئۇستىدە مەسلىھەتلەشكىلى كېلىۋىدۇق. ئۆزلىرىگە مەقسىتىمىز ئايان بولسۇنكى، ئىنىمىزنىڭ ئوغلىنى ئۆزلىرىگە ئوغۇل قىلىپ بېرىش ئويىدىمىز. قارىساق، قىزلىرىمۇ بويىغا يېتىپ قاپتۇ. ئۆزلىرى قانداق قارايلىكىن؟ بىزمۇ يامان ئادەملەردىن ئەمەس، — دەپ، ئۆز جەمەتىنىڭ تەرىپىنى قىلىشقا باشلاپتۇ. تۇردى ماقۇل ئۇ كىشىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ بولۇپ، ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا:

— سىلىدەك كۆپنى كۆرگەن بىر ئادەم ئالايىتەن كەلسى-
لە، مەن قانداقمۇ ئۇنداق - مۇنداق دەي. بوپتۇ، قىزىمنى سى-
لەرگە كېلىنلىككە بېرەي، — دەپتۇ.

شۇ ئەسنادا ئايال كىشى يېنىدىكى داستىخاننى ئالدىغا تار-
تىپ ئېچىپ، توققۇز نان بىلەن بىر كىيىملىك رەختنى تۇردى
ماقۇلنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. تۇردى ماقۇل ئۇنى رەھمەت دەپ
ئاپتۇ. ئۇلار ئۆزئارا پاراڭلىشىپ، توي كۈننى پۈتۈشۈپتۇ.
مېھمانلار قايتىپتۇ. ئەتىسى كەچتە تۇردى ماقۇل نامازدىن يې-
نىپ ئۆيگە كىرسە، يەنە بىر ئەر بىلەن بىر ئايال ئولتۇرغۇ-
دەك. ئۇلار قىزغىن سالاملىشىپتۇ. داستىخان ئۇستىدە ئەركى-
شى سۆز باشلاپ:

— تۇرداخۇن، بىر ئىش بىلەن سىلىنىڭ قاشلىرىغا كەل-
دۇق. بىز بىلىشمەيدىغان ئادەملەر ئەمەس، شۇڭا گەپنى ئوچۇق
دېيىشەيلى. قىزلىرىمۇ چوڭ بولۇپ قالدى، ئوغلىمىزمۇ
شۇنداق. ئىككىسىنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويساق، دېگەن نىيەت-
تىمىز. ئۆزلىرى بۇ ئىشقا قانداق قارايلىكىن؟ بىز سىلىنىڭ
ماقۇل دەيدىغانلىقلىرىغا ئىشىنىپ كەلدۇق، — دەپتۇ. تۇردى
ماقۇل بىرئاز تېڭىرقاپ قاپتۇ ھەمدە ئاغزىغا باشقا گەپ كەل-
مەي:

— سىلەر دېگەندەك، مەن قانداقمۇ ماقۇل دېمەي، بالا
چوڭ بولغاندا ئۆيلىمەك، ئەرگە بەرمەك بىز ئاتا - ئانىلارنىڭ
پەرزى، — دەپ گەپنى تۈگىتىپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، توينى كېلەر ئاينىڭ ئاخىرقى يەكشەنبە
كۈنىگە توغرىلىساق، قانداق؟ — دەپتۇ ھېلىقى كىشى. تۇردى
ماقۇل ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا ماقۇل دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. مېھ-
مانلار پۈتۈشكىنى بويىچە قايتىپتۇ. ئەتىسى، ئۆگۈنى يەنە ئەل-

چىلەر كەپتۇ. تۇردى ماقۇل بولسا ئۇلارغىمۇ قىزنى بېرىش توغرىسىدا ۋەدە قىلىپ يولغا ساپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىر قىزغا تۆت يەردىن ئەلچى كەپتۇ، ئۇمۇ ھەممىسىگە ماقۇل دەپتۇ. بۇ ئەھۋالنى ئۇققان قىز دادىسىنىڭ ياۋاش، ساددا، ھەممە ئادەمنىڭ سۆزىنى يەرالمايدىغان كۆڭۈلچەكلىكىنى ئويلاپ غەمگە پېتىپتۇ. پۇتۇشكەن توي كۈنى يېقىنلاپ كەپتۇ. تۇردى ماقۇل بولسا، قىزىنىڭ نىكاھ ئىشىدا قاملاشمىغان ئىش قىلىپ قويغانلىقىنى، ئاقىۋەتتە ئىنتايىن سەتچىلىك بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ بەكمۇ ئازابلىنىپتۇ، كۈنلەر ئۆتكەنسېرى تېخىمۇ غەم - ئەندىشىگە پېتىپتۇ، كېچە - كېچىلەپ بۇ غەم - غۇسسىدىن قانداق قۇتۇلۇش ھەققىدە ئويلاپتۇ، لېكىن مۇۋاپىق چارە تاپالماپتۇ. بىر كۈنى كېچىسى ئۇ چۈش كۆرۈپتۇ، چۈشىدە مۇنداق ئىش كۆرۈپتۇ: بىر ئاق ساقال، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان بوۋاي تۇردى ماقۇلنىڭ ئالدىغا كېلىپ: «ھەي خۇدانىڭ مۆمىن بەندىسى ! سەن ئۆزۈڭنىڭ ئاق كۆڭۈل، ساددىلىقىڭدىن يامان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدىڭ. تەدبىرىڭ ياخشى بولمىسا، ئاقىۋىتىڭ يامان بولىدۇ. مەن ساڭا بىر مەسلىھەت بېرەي، شۇ بويىچە ئىش قىلساڭ، غەمدىن خالاس بولىسەن. سەن ئالدى بىلەن، كىشىلەرگە بىلدۈرمەي بىر ئىتنىڭ كۈچۈكىنى، بىر مۈشۈكنىڭ ئاسلىنىنى، بىر توشقاننىڭ بۆجىنىنى تېپىپ ئاخشىمى قىزىڭ ئۇخلاپ قالغاندا ئۇلارنى چاندۇرماي ئۇ ياتقان ئۆيگە بىر كېچە سولاپ قويساڭلا بولىدى. ئامىن ئاللاھۇئەكبەر !» دەپ دۇئا قىلىپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ. تۇردى ماقۇل چۆچۈپ ئويغىنىپتۇ، كۆرگەن چۈشىنى ئويلاپتۇ، بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي، قانداقلا بولسۇن، چۈشىدە كۆرگەن ئادەمنىڭ دېگەنلىرىنى قىلىپ باقماقچى بوپتۇ. تاڭ ئېتىپتۇ. ئۇ ئورنىدىن

تۇرۇپ مەھەللە ئارىلاپ ئاسلان، كۈچۈك ۋە بۆجەن تېپىپ قىز-
زىدىن يوشۇرۇن بىر يەرگە سولاپ قويۇپتۇ. كەچ كىرىپ قىزى
ئۇخلاش ئۈچۈن ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ. بىر ئاش پىشىمدىن
كېيىن تۇردى ماقۇل ئۇ ئاسلان، كۈچۈك ۋە بۆجەننى بىر -
بىرلەپ قىز ياتقان ئۆيگە كىرگۈزۈپ، ئىشىكنى سىرتتىن قۇ-
لۇپلاپ قويۇپ، ئۇزاق تىڭ تىڭلاپ باقسا، ھېچقانداق سادا چىق-
ماپتۇ. تۇردى ماقۇل ئىچىدە، نېمە ئالامەتلەر بولار؟ بىچارە قى-
زىمغا ئاۋارىچىلىك يېتىپ قالارمۇ؟ خۇدا ئۇنى ئۆز پاناھىدا
ساقلىغاي، نېمە بولسا ئەتىگەندە كۆرەرمەن... دەپ ئويلاپ، ئۆز
ئۆيىگە كىرىپ ئۇخلاپتۇ. تاڭ ئېتىپتۇ. ئۇ قىزى ئورنىدىن
تۇرغۇچە بېرىپ، قىزى ياتقان ئۆيگە سېلىپ قويغان قۇلۇپنى
ئېچىپ ئىشىك يېنىدا ئولتۇرۇپتۇ. بىرھازادىن كېيىن ئۆينىڭ
ئىچىدىن گۇدۇڭ - گۇدۇڭ ئاۋاز چىقىپ، ئىشىك ئېچىلىپ،
ئىچىدىن تۆت قىز چىقىپتۇ. بۇ قىزلار كىيىم - كېچەك،
چىراي - شەكىل، يۈرۈش - تۇرۇش جەھەتلەردىن بىر - بىرىگە
شۇنداق ئوخشاش ئىكەنكى، تۇردى ماقۇل بۇلارنىڭ ئىچىدىن
قايسىسىنىڭ ئۆز قىزى ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرالماپتۇ. قىزلار
تەڭلا: «دادا» دەپ تەزىم قىپتۇ. تۇردى ماقۇل ھەيرانلىق ئىچىدە
قىزلارنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئاپتۇ. ئۇ بۇ ۋەقەنى ئىنس - جىنغا
تىنماي، بېشىنى ئىچىگە تىقىپ يۈرۈۋېرىپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ،
قۇدىلار بىلەن پۈتۈشكەن توي ۋاقتى يېتىپ كەپتۇ. ئۇ قىزلى-
رىنى بىر كۈندە دىگۈدەك توي قىلىپ چىقىرىپتۇ. ئۇلار ئەر-
لىرى بىلەن ئوبدان قاملىشىپ قاپتۇ. قىزلار ئازنا شەنبىدە
كېلىپ دادىسىنى يوقلاپ تۇرۇپتۇ. ئەمما، تۇردى ماقۇل بۇلار-
نىڭ ئىچىدە زادى قايسىسىنىڭ ئۆز قىزى ئىكەنلىكىنى بىلەل-
مەپتۇ، بىلەلمىگەنسېرى ئىچى پۇشۇپتۇ. ئۇنداق ئويلاپ، مۇنداق

ئويلاپ، ئاخىر ئۆز قىزىنى بىلىۋېلىش ئۈچۈن بىر چارە تېپىپتۇ. بىر كۈنى قىزلىرى ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ:

— قىزلىرىم، سىلەر توي قىلىپ، ئۆي - ئوچاقلىق بولغىلى خېلى ۋاقىت بولۇپ قالدى. ئەرلىرىڭلار بىلەن قانداقراق ئۆتۈۋاتىسىلەر؟ — دەپ، ئۇلارنى گەپكە ساپتۇ. شۇ ئەسنادا قىزدىن بىرەيلەن گەپ باشلاپ:

— مېنىڭ ئېرىم بەك ياۋاش، مەن نېمە دېسەم شۇنى قىلىپ بېرىدۇ. بازاردىن ئەكەلگەن نەرسىلەرنى ئۇ يوق چاغدا يەۋېلىپ كۆرمىدىم دېسەممۇ، گەپ قىلمايدۇ. مېنىڭ بەختىم تازا ئېچىلدى، — دەپتۇ. ئىككىنچىسى بولسا:

— مېنىڭ ئېرىم سېنىڭكىدىنمۇ ياۋاش، ئاچچىقىم كەلگەندە تىللىساممۇ، چىشلىۋالساممۇ غىڭ قىلمايدۇ، — دەپتۇ. ئەمدى نۆۋەت ئۈچىنچىسىگە كەپتۇ. ئۇ:

— مېنىڭ ئېرىم بەك ياخشى، مەن ئۇنى ياخشى كۆرىمەن، ئۇمۇ مېنى ياخشى كۆرىدۇ. بىز بىر - بىرىمىزنى ھۆرمەتلەپ ئۆتۈشىمىز، — دەپتۇ. ئەڭ ئاخىردا تۆتىنچى قىز يىغلامسىراپ:

— قارىغاندا، ئېچىڭلاردا ئەڭ بەختسىزى مەن ئوخشايمەن. ئېرىم ناھايىتى قاپىقى يامان، كۈلۈشنى بىلمەيدۇ. مەن ئۇنى ھەر كۆرسەم، قورقىنىمدىن ئۆزۈمنى دالدىغا ئالىدىغان جاي تاپالماي قالىمەن، — دەپتۇ. بۇ گەپلەرنى زەن قويۇپ ئاڭلاپ تۇرغان تۇردى ماقۇل قىزلارنىڭ گەپلىرىنىڭ ئورانىدىن ئۆزىنىڭ قىزىنى تونۇۋاپتۇ.

قېنى، سىز ئويلاپ كۆرۈڭ، تۇردى ماقۇل ئۆز قىزىنى قانداق بىلىۋالدى؟

ئوقاانداق قوتۇلۇپ قالدى

بۇرۇنقى زاماندا شەرق ئېلىدە ئىنتايىن چاققان بىر ئوغرى ئۆتكەنىكەن. ئۇ ئەتراپ قاراڭغۇلۇققا چۆمگەن بىر ئاخشىمى سودىگەرنىڭ ئۆيىگە ئوغرىلىققا كىرىپتۇ. ئۇ ئەمدىلا پۇل ساندۇقىنى ئېچىشىغا سودىگەر بىلىپ قاپتۇ ـ دە، ئۇنى تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ئېتىلىپتۇ. ئوغرى دەرھال قېچىپتۇ، سودىگەر قوغلاپتۇ. سودىگەر قانچە كۈچەپ يۈگۈرسىمۇ ئوغرىغا يېتەلمەپتۇ. ئون چاقىرىمچە يول باسقاندىن كېيىن ئوغرى پايانسىز سازلىققا كېلىپ قاپتۇ. ئۇ قورقۇنچ ئىچىدە ئاياغلىرىنى سالغۇچە سودىگەر يېقىنلىشىپ قاپتۇ ۋە: «تۇتۇۋالسام، چوقۇم ئۆلتۈرۈۋېتىمەن !» دەپ ۋارقىراپتۇ.

ئوغرى ئۆز جېنىنى ساقلاپ قېلىش مەقسىتى بىلەن سازلىق ئىچىگە يۈگۈرۈپتۇ، ئون نەچچە قەدەم مېڭىپلا پېتىپ قاپتۇ. سودىگەر بۇ ھالنى كۆرۈپ تۇرۇپ قاپتۇ. ئوغرى يا ئالدى تەرەپكە، يا سودىگەر تۇرغان قۇرۇقلۇق تەرەپكە ماڭالماي، سازلىققا پېتىپ كېتىشكە باشلاپتۇ. سودىگەر ئىچ ئاغرىتىپتۇ، لېكىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشقا ئامالسىز قاپتۇ. ئوغرى ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، ئىككى كۆزىنى چىڭ يۇمۇۋاپتۇ، كېيىن يورۇقلۇقنى ئەڭ ئاخىرقى قېتىم بىر كۆرۈۋېلىش نىيىتى بىلەن كۆزىنى ئاچقانىكەن، ئۆزىنى قۇرۇقلۇقتا كۆرۈپتۇ.

قەدىرلىك دوستلار، ئويلاپ بېقىڭلار، ئوغرى سازلىقتىن قانداق چىقىپ، ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالدى؟

ھاكىم يىتكەن ئېشەكنى قانداق تاپتى

قەدىمكى زاماندا بىر سەھرالىق دېھقان ئېشىكىنى مىنىپ شەھەرگە كىرىپتۇ، شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن ئېشىكىنى ئۇلاغ باغلايدىغان جايغا باغلاپ قويۇپ، ئۆزى بازار ئارىلاپ يۈ-رۈپتۇ. شەھەردىكى قىزىقچىلىقلاردىن بېشى ئايلانغان دېھقان ئېشىكىنىمۇ ئەستىن چىقىرىپ قويۇپتۇ. بىرچاغدا ئېشىكى ئېسىگە چۈشۈپ، دەرھال ئېشىكى باغلانغان يەرگە كەلسە، باغلاقلىق تۇرغان بىر توپ ئۇلاغلار ئارىسىدا ئېشىكى يوق تۇرغۇدەك. بۇنىڭغا ئەجەبلەنگەن دېھقان، بىرى مىنىپ كەتكەن بولسا ئەكېلىپ قويار، دەپ، كەچ كىرگۈچە ساقلاپتۇ. بىراق ئېشەكتىن دېرەك بولماپتۇ. باغلاقلىق تۇرغان ئۇلاغلارنى بول-سا ئىگىلىرى ئەكېتىپتۇ. ئۇ يەردە پەقەت قوتۇر، كۆرۈمسىز بىر ئېشەك قاپتۇ، ئەمما ئۇنى ھېچكىم ئالغىلى كەلمەپتۇ. بۇنى كۆرگەن دېھقان ئويلا - ئويلا، ئاخىر ئۆز ئېشىكىنى مۇشۇ ئېشەكنىڭ ئىگىسى ئەكەتكەنلىكىنى جەزملەشتۈرۈپ، نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇرغاندا، ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر ئا-دەم ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بوپتۇ ھەمدە ئۇنى ھاكىمغا ئەرز قىلىشقا ئۈندەپتۇ. دېھقان كېچىچە شۇ يەردە تۈنەپ، ئە-تىسى ھاكىمنىڭ ھوزۇرىغا بارسا، ئاخشام ئۆزىگە مەسلىھەت بەرگەن ئادەم ھاكىمنىڭ ئورنىدا ئولتۇرغۇدەك. ھاكىم دېھقان-

نى كۆرۈپ كۈلۈپتۇ ۋە ئۇنىڭغا:

— ئەجەبلەنمە، مەن بۇ شەھەرنىڭ ھاكىمى بولىمەن، پات ـ پاتلا پۇقراچە ياسىنىپ ئەھۋال تەكشۈرىمەن. سەن ھېلىقى قوتۇر ئېشەكنى ماڭا تاپشۇرۇپ، ئۆيۈڭگە خاتىرجەم كېتىۋەر. ئېشەـ كىڭ چوقۇم بىر ـ ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە تېپىلىدۇ. مەن ئۇنى ياساۋۇللاردىن ئەۋەتىپ بېرىمەن، — دەپتۇ.

ھاكىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان دېھقان ئۇنىڭدىن بەكمۇ سۆيۈنۈپتۇ. دېھقاننىڭ ئېشىكى راستتىنلا تېپىلىپتۇ. ئەسلىدە ھېلىقى قوتۇر ئېشەكنىڭ ئىگىسى ئۇنى ئۆزىنىڭ ئېشىكىگە تېگىشىۋالغانىكەن. قېنى، ھاكىم ئېشەكنى قانداق تاپتى؟

موللام ئوغرىنى قانداق تاپتى

بۇرۇنقى زاماندا بىر موللام بولۇپ، ئۇنىڭغا ئاتىسىدىن بىر دانە مەرۋايىت مىراس قالغانىكەن، بۇ مەرۋايىتقا كۆرگەنلا كىشىنىڭ زوقى كېلىدىكەن. موللام مەرۋايىتنى بىر كىچىك ساندۇقتا ساقلايدىكەن، ھەر كۈنى ئەتىگەندە ساندۇقنى ئېچىپ مەرۋايىتنى بىر كۆرىدىكەن. بىر كۈنى موللام ئادىتى بويىچە مەرۋايىتنى كۆرمەكچى بولۇپ ساندۇقنى ئاچسا، مەرۋايىت يوق تۇرغۇدەك. موللام ئۆز ئۆيىدە ئوقۇتۇۋاتقان تالىپلاردىن گۇمانلىنىپتۇ، لېكىن ئۇن نەچچە تالىپنىڭ ئىچىدە زادى قايسىسىنىڭ ئالغانلىقىنى بىلمەك ئوڭاي ئەمەس - دە. قانداق قىلىش كېرەك؟ موللام ئويلا - ئويلا، ئاخىر بىر ئامال تېپىپتۇ. ئۇ ئوغۇللىرىنى ۋە تالىپلىرىنى بىر يەرگە يىغىپ:

— ئۆيىمىزدىكى مەرۋايىتنىڭ يوقالغانلىقى مەلۇم بولدى. مەرۋايىت يوقالغان بىلەن، ئۆيىمىزدە ئوغرى تۇتىدىغان بىر كوزا بار، بۇ كوزىنى ھەممىڭلار نۆۋەت بىلەن تۇتۇپ باقسىلەر، مەرۋايىتنى كىم ئوغرىلىغان بولسا، شۇنىڭ قولى كوزىغا چاپلىشىپ قالىدۇ، — دەپتۇ - دە، بىر كوزىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ چىراغنى ئۆچۈرىۋېتىپتۇ.

موللامنىڭ ئوغۇللىرى ۋە تالىپلار نۆۋەت بىلەن كوزىنى تۇتۇپتۇ، ئەمما ھېچكىمنىڭ قولى كوزىغا چاپلاشماپتۇ. موللام

ھەممىسىنىڭ قولىغا قاراپ چىقىپ، ئارىدىن بىرىگە:

— مەرۋايىتنى سەن ئوغرىلاپسەن، — دەپ ئۇنى باغلاشقا بۇيرۇپتۇ، ئوغرىمۇ ئىقرار قىپتۇ. قېنى، ئويلاپ بېقىڭلار، موللام ئوغرىنى قانداق تاپتى؟

دانىشمەن نېمە دېدى

بۇرۇن ئۈچ مەرگەن ئوۋغا چىقىپ بىر - بىرىنى سىنىشىپتۇ. ئۇلار ئوقيا ئېتىشىۋاتقاندا، ئۇچقۇر ئات مىنگەن بىر يولۇچى ئادەم كەپتۇ. ئاتقا مەرگەنلەرنىڭ كۆزى چۈشۈپ:

— تۇلپارىڭىزنى سېتىپ بەرسىڭىز؟ — دېيىشىپتۇ. يولۇچى ئۇلارغا:

— تۇلپارىمنى ساتمايمەن، لېكىن ئۈچىڭلارغا ئۈچ خىل يانىڭ ئوقىدىن بىرقانچە تالدىن بېرىمەن، كىمنىڭ نىشانغا تەگمىگەن ئوقى كۆپ بولسا، ئېتىم شۇنىڭ بولىدۇ. ئەمما، شەرت شۇكى، نىشانغا تەگكۈزۈش ئۈچۈن پۈتۈن ماھارىتىڭلارنى ئىشقا سالىسىلەر، — دەپتۇ.

ئۈچ مەرگەن ماقۇل بوپتۇ. يولۇچى ئۇلارنىڭ بىرىنچىسىگە ئاق، ئىككىنچىسىگە قىزىل، ئۈچىنچى مەرگەنگە قارا ئوقلارنى بېرىپ، نىشانغا بىر دانە تاۋۇزنى قويۇپ:

— ئوقنى ئېتىڭلار ! — دەپتۇ.

مەرگەنلەر تۇلپارنى قولغا چۈشۈرۈش مەقسىتىدە ئوقنى نىشاندىن باشقا تەرەپلەرگە ئېتىۋېرىپتۇ. شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ يېنىغا بىر دانىشمەن كېلىپ:

— بۇ نېمە قىلغىنىڭلار؟ — دەپتۇ. ئۈچ مەرگەن بولغان

ئىشنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. دانىشمەن بۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ:

— مۇنداق قىلساڭلار، ئاتنى ئالالمايسىلەر. بۇنىڭ ئۈچۈن مۇنداق قىلساڭلار بولىدۇ، — دەپتۇ.

ئېيتىڭلارچۇ، دانىشمەن زادى نېمە دېدى؟

بەش نان

بىللە سەپەرگە چىققان دېھقان بىلەن سودىگەر يولدا بىر
دەرەخ سايىسىدە ئولتۇرۇپ نان يېيىشمەكچى بوپتۇ ـ دە،
دېھقان ئۈچ نان، سودىگەر ئىككى نان چىقىرىپتۇ. بۇ چاغدا
ئوزۇقلۇق ئالماي يولغا چىققان بىر ناتونۇش كىشى كېلىپ،
ئۇلاردىن بىرئاز نان بېرىشىنى ئۆتۈنۈپتۇ. دېھقان بىلەن سودى-
گەر ماقۇل بوپتۇ، بۇ ئۈچ كىشى بەش ناننى بىللە يەپتۇ. نان يې-
يىلىپ بولغاندىن كېيىن، ناتونۇش ئادەم بەش تەڭگە چىقىرىپ:

— ئاق كۆڭۈل بۇرادەرلەر، بۇنى ئېلىپ قويۇڭلار، بۇ
مېنىڭ ئازراق بولسىمۇ كۆڭلۈم! — دەپتۇ. ناتونۇش ئادەم
كېتىپتۇ. دېھقان سودىگەرگە:

— بۇرادەر، مەن ئۈچ نېنىم ئۈچۈن ئۈچ تەڭگە ئالاي،
سەن ئىككى نېنىڭ ئۈچۈن ئىككى تەڭگە ئال، — دەپتۇ.
سودىگەر بۇنىڭغا قوشۇلماي:

— ناننى تەڭ يېدۇق، پۇلنىمۇ تەڭ بۆلۈشەيلى! — دەپ-
تۇ. ئىككىيلەن تالىشا ـ تالىشا، بىر پىكىرگە كېلەلمەپتۇ.
ئاخىر يولدا كېتىۋاتقان بىر يولۇچى بوۋاينى بۇ ئىشنى لىللا
بىر تەرەپ قىلىپ قويۇشقا تەكلىپ قىپتۇ. يولۇچى بوۋاي
بۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— دېھقان بۇرادەر تۆت تەڭگە ئېلىشى، سودىگەر بۇرادەر

بىر تەڭگىلا ئېلىشى كېرەك. مۇشۇنداق بولسا، تازا مۇۋاپىق بولغان بولىدۇ ! — دەپتۇ. سودىگەرمۇ بۇنىڭغا قايىل بوپتۇ.

يولۇچى بوۋاينىڭ تەقسىماتى ئادىل بولدىمۇ، يوق؟

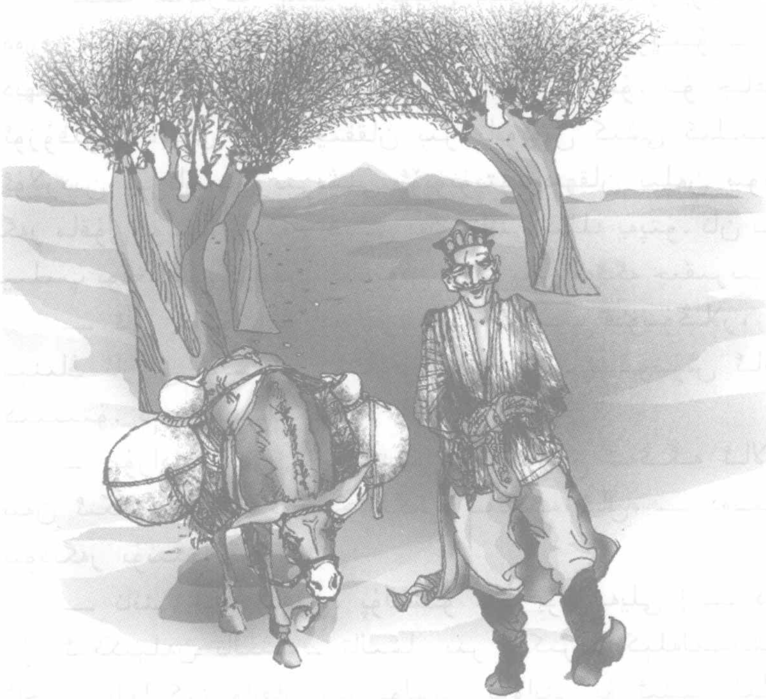

تېپىشماقلىق چۆچەكلەرنىڭ جاۋابلىرى

ئۇ قىز: «ئەلۋەتتە، ھەر ئىشنى ئۆزى بىلىپ قىلىشى كېرەك» دېگەن سۆزى بىلەن ئاتا ـ بالىغا يارىغان.

پاتەمخان ساۋۇتقا تەئەللۇق بولۇشى كېرەك، چۈنكى ساۋۇت جاھاننەما ئەينىكىدە پاتەمخاننىڭ سەكراتقا چۈشۈپ قالغىنىنى كۆرمىگەن بولسا، ئاۋۇت بىلەن داۋۇت خەۋەرسىز قالاتتى ـ دە، پاتەمخاننىڭ قېشىغا ئۇنداق تېزلىك بىلەن بارالمايتتى، نەتىجىدە پاتەمخان جان تەسلىم قىلاتتى.

قىزچاق يىگىتنىڭ سۆيگىنىنى چاقىرغىلى بارغاندا، ئۆيـ دە قىزنىڭ ئۆگەي ئانىسى يوق ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن، «يوق ئىكەن، كېلەي دېدى» دېگەن. ماڭاي دەپ تۇرغاندا ئۆگەي ئاـ نىسى كېلىپ قېلىپ، يىگىتنىڭ قېشىغا بېرىشقا ئامال قىلالمىغان، بۇ ئەھۋالنى: «كېلىپ قېلىپ، كېلەلمىدى» دەپ ئۇقتۇرغان.

قىزنى ئۇستاز بىلەن پۇتۇشكەن يىگىتكە بەرسە مۇۋاپىق، چۈنكى ئابلاباي ھەج سەپىرىگە مېڭىشتىن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ

قايتىپ كېلىش ۋاقتى ئۇزىراپ كەتسە، ئۇستازىنىڭ قىزىغا ئا-ئىدارچىلىق قىلىپ ياتلىق قىلىشىنى تاپىلىغان. دەرھەققەت ئابلاباي قايتىپ كەلگۈچە نەچچە يىل ئۆتۈپ، قىز بويىغا يېتىپ قالغان.

ۋەزىر قىزىنىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى بويىچە، قويلارنى بازارغا ئاپىرىپ قىرقىپ يۇڭىنىلا ساتقان، كەچقۇرۇن ئۇ قويلارنى قايتۇرۇپ كەلگەن ۋە يۇڭ ساتقان پۇلنى پادىشاھقا تاپشۇرغان.

مالچى ئۇلارغا: ئالدى بىلەن بىر جۇۋىنى ئەمەتنىڭ يە-گىرمە كۈن كىيىشىنى، يەنە بىر جۇۋىنى سەمەت ئون كۈن كىيىپ مەمەتكە بېرىشنى، مەمەتنىڭ بۇ جۇۋىنى يىگىرمە كۈن كىيىشىنى، ئەمەت كىيگەن جۇۋىنى سەمەت كىيىپ كەم قال-غان ئون كۈننى تولدۇرۇشنى، شۇنداق قىلسا، ئۈچ ئادەمنىڭ بىر ئاي ئىچىدە ئىككى جۇۋىنى يىگىرمە كۈندىن كىيىپ چىققىلى بولىدىغانلىقىنى ئېيتقان.

ئىككىنىڭ ئاتمىش تۆت دەرىجىسىگە تەڭ بۇغداي بېرىش لازىم.

سارايۋەننىڭ نەۋرىسى: «بىز خەت - توختام بويىچە ئىش قىلايلى، پۇلنى ئۈچ كىشى تەڭ كەلگەندە تۆلەيمەن دەڭ» دې-گەن. سارايۋەن نەۋرىسىنىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى بويىچە بۇ گەپنى قىلغان. ئىككى سودىگەرنىڭ تىلى تۇتۇلۇپ، قېچىپ كەتكەن ھېلىقى بىرىنى تېپىپ كېلىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلانغان.

ئىمامدا باشلامچىلىق قىلىش ئىقتىدارى يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن جامائەتنىڭ كۆلكىسىگە قالغان. باشلامچىلىق قىلىش ئىقتىدارى بولسا، باشقىلارنىڭ نېمە دېيىشىدىن قەتئىيىنەزەر، ھامان جامائەتنىڭ ئالدىدا مېڭىشۋېرەتتى، كۆلكىگىمۇ قالمايتتى.

قىزنىڭ ئاپىسى بىلەن ئوغۇلنىڭ دادىسىنىڭ ئاپىسى بىر تۇغقان، قىز بىلەن ئوغۇلنىڭ دادىسى بىر نەۋرە تۇغقان بولىدۇ، ئوغۇل بولسا، قىزنىڭ نەۋرە ئاكىسىنىڭ ئوغلى بولىدۇ.

ھەقىقەتەن ئېيىق ئالدىنىپ قالغان، چۈنكى تۈلكە ئۆزى-نىڭ ئىككى باش سەۋزىسى بەدىلىگە بىر قاچا شورپا ئىچتى، دېمەك قازانغا قوشقان سەۋزىسىنى ئۆزى يەپ بولدى. قاقىر ئىچكەن بىر قاچا شورپا بەدىلىگە كەلگەن ئالتە دانە بېلىق ئەلۋەتتە ئېيىقنىڭ بولۇشقا تېگىشلىك، بۇنىڭدا تۈلكىنىڭ ھەققى يوق ئىدى. ئېيىق ھېسابنى توغرا قىلماي، تەبىئىي ھالدا تۈلكىگە ئالدىنىپ قالدى.

ئوتۇنچى يىگىت: «يوق» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. پادىشاھ «نېمە ئۈچۈن؟» دەپ سورىغاندا، ئوتۇنچى يىگىت: «پادىشاھنى بۆشۈكتە ياتقان بالىسى ئۆز ئورنىدا تۇرۇپ ئىشقا سالالايدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم ئەيمىنىپ ئىشقا بۇيرۇيالمايدۇ. ھەزرەت-لىرىنىڭ بالىسى بولمىغاندىكىن، مەن يوق دېدىم» دەپ پادى-شاھنى قايىل قىپتۇ.

تۆگىچى بوۋاي تۆگە يەيدىغان تۆگىنى مىنىۋالىدۇ، توقۇم يەيدىغان تۆگىنى ئۇنىڭ كەينىگە چاتىدۇ، توقۇم تۆگىچىنىڭ ئاستىدا بولغانلىقتىن، كەينىدىكى تۆگە يېيەلمەيدۇ، ئادەم يەي-دىغان تۆگىنى ئەڭ كەينىگە چاتىدۇ.

ئايالنى قاراقچى ئالسا توغرا بولىدۇ. ئوغرىنىڭ ھۈنىرىگە قارىغاندا قاراقچىنىڭ كۆرسەتكەن ھۈنىرى ئۈستۈن، چۈنكى قاراقچى يۈرەكلىك ھالدا پادىشاھقا ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەنلىرىنى ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بېرىشكە جۈرئەت قىلالىغان.

مۆتىۋەر كىشى ئۈچ ئوغۇلنىڭ ھەرقايسىسى گۆھەرنى ئۆز ئۆيىدە بىر كېچە - كۈندۈزدىن ساقلاشنى، مۇشۇنداق نۆۋەتلىشىپ ئايلاندۇرۇپ ساقلاشنى ئۆمۈرۋايەت داۋاملاشتۇرۇشنى، مۇشۇنداق بولغاندا، ئاكا - ئۇكىلارمۇ بىر - بىرى بىلەن كۈن ئاتلاپ دېگۈدەك كۆرۈشۈپ تۇرالايدىغانلىقىنى ئېيتقان. شۇنىڭ بىلەن بۇ چارە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا قېلىپ، گۆھەر يىتمىگەن ۋە خاسىيىتىنى يوقاتمىغان.

تۇردى ماقۇل قىزلارنى گەپكە سېلىپ، ئۇلارنىڭ ئەرلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدىن مىجەزىنى بىلگەن ۋە بۇنى مۈشۈك، ئىت، توشقانلارنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، بىرىنچى بولۇپ سۆزلىگەن قىزنىڭ مۈشۈك، ئىككىنچى بولۇپ گەپ قىلغانىنىڭ ئىت، ئەڭ ئاخىردا گەپ قىلغانىنىڭ توشقاندىن ئۆزگەرگەنلىكىنى، ئۈچىنچى بولۇپ سۆزلىگەن قىزنىڭ ئۆزىنىڭ قىزى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغان.

ئوغرى چۈش كۆرگەن. ئۇ ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن قورقۇپ چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتكەن.

ھاكىم ھېلىقى قوتۇر ئېشەكنى بىر كېچە - كۈندۈز ئاچ قويىدۇ، ئەتىسى ئېشەكنى قويۇۋېتىپ، ئۇنىڭ ئارقىسىغا پايلاقچى سېلىپ قويىدۇ. ئاچ قالغان ئېشەك ئۆزىگە يەم بېرىپ ئۆگەتكەن ئىگىسىنىڭ ئۆيىگە بارىدۇ. شۇنداق قىلىپ،

ئوغرى تۇتۇلۇپ، ئېشەك ئىگىسىگە قايتۇرۇلىدۇ.

مۇللام كوزىغا قازاننىڭ كۈيىسىنى سۈركەپ قويغان. ئوغرى قولىنىڭ چاپلىشىپ قېلىشىدىن قورقۇپ كوزىنى تۇتمىغان. كوزىنى تۇتقانلارنىڭ قولىغا كۈيە يۇقۇپ قالغان، پەقەت ئوغرىنىڭ قولىغىلا ھېچنېمە يۇقمىغان. مانا شۇنىڭغا قاراپ مۇللام ئوغرىنى تېپىۋالغان.

ئۇلارغا ئوقلىرىنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇپ نىشانغا ئېتىش ھەققىدە مەسلىھەت بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار پۈتۈن ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ، نىشانغا تەگكۈزۈش ئۈچۈن ئاتىدۇ.

ئۇلار بەش نانىنىڭ ھەربىرىنى چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوخشاش ئۈچ پارچىگە بۆلگەن. بۇنداق بولغاندا دېھقاننىڭ توققۇز پارچە، سودىگەرنىڭ ئالتە پارچە، جەمئىي ئون بەش پارچە بولىدۇ. ئۈچ ئادەمنىڭ ھەربىرى بەش پارچىدىن يەيدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، دېھقان ناتونۇش يولۇچىغا تۆت پارچە، سودىگەر بولسا، بىر پارچە نان بەرگەن بولىدۇ. بۇنداق بولغاندا دېھقان تۆت تەڭگە، سودىگەر بىر تەڭگە ئېلىشى كېرەك. دېمەك، يولۇچى بوۋاينىڭ تەقسىماتى ناھايىتى ئادىل بولغان.

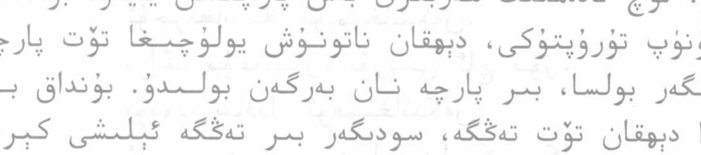

بۆرە، تۈلكە ھەم بۆدۇنە

بۇرۇن زاماندا، كونا خاماندا،
ئۇچى تۇيۇقسىز كۆرۈشكەنىكەن.
كىشى بارمىغان چۆل - باياۋاندا،
سەپەر قىلىشىپ يۈرۈشكەنىكەن.
جاڭگاللىقلارنى تۈلكە ئارىلاپتۇ،
ھېچقايسىسى بۇنى تۇيمىغانىكەن.
ئاچ كۆز بۆرىدىن جانلار زارلاپتۇ،
ئۇچرىغانىنىلا قويمىغانىكەن.
تۈلكە مۇغەمبەر، بۆرىسى ئاچ كۆز،
بۆدۈنە ساددا، ئۇقمىغانىكەن.
ئۇچى سەپەردە، پەسلى دەل كەچ كۈز،
ئەمما، بۆدۈنە قورقمىغانىكەن.

ئۆتكەن زامانلارنىڭ بىرىدە، كەنجى بىدە ئورۇمى ۋاقتىدا، بىر بۆدۈنە بىر كونا خاماننىڭ قىرغىقىدىكى چىملىقتا ئۆز جورىلىرىنى ئىزدەپ: «ۋىت - ۋالاق، ۋىت - ۋالاق» دەپ سايراپ تۇرغاندا، بىر تۈلكە قۇيرۇقىنى يۇقىرىغا كۆتۈرۈپ بۆدۈنىنىڭ يېنىغا كەپتۇ. بۆدۈنە بىلەن تۈلكە بىر - بىرىگە

قارشىپ تۇرۇشقانىنىڭ ئارىلىقىدىلا، بىر بۆرە بىر چامداپ، ئىككى ئالىيىپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كېلىپ تۇرۇپتۇ. بۆدۈنە، بۆرە، تۈلكە ئۈچى ئۇشتۇمتۇتلا ئۇچرىشىپ قالغانلىقتىن، لام - جىم دېيىشمەي، خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە بىر - بىرىگە قارىشىپ قاپتۇ.

بىر ۋاقىتلار ئۆتكەندىن كېيىن تۈلكە ئاۋۋال بۆرىگە، كېيىن بۆدۈنىگە تازا سەپسېلىپ قارىۋېلىپ، ئاستا ئېگىشىپ سالام بېرىپتۇ - دە، مۇنداق دەپتۇ:

— ئۈچىمىز ئۈچ ياقتىن كەلدۇق، ئۇزۇن يوللارنى بې-سىپ ئاران تېپىشتۇق، دوست بولايلى، دوست بولغاندىمۇ، تازا چىن دوستلاردىن بولايلى، تاپقان - تەرگىنىمىز تەڭ بولسۇن، ئۆمرىمىز بىللە ئۆتسۇن.

بۆدۈنە بىلەن بۆرە ئاۋۋال بىر - بىرىگە قارىشىۋېلىپ، كېيىن ئىككىسى تەڭ ئېگىلىپ تۈلكىگە تەزىم قىلىشىپتۇ - دە، تۈلكىنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل كۆرۈپتۇ. بۇ ئۈچى شۇ كۈن-دىن باشلاپ دوست بولۇپ، ئۇزۇن زامانغىچە بىر كونا خاماندا كۈن ئۆتكۈزۈشۈپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئۈچى يىراق بىر جايغا سەپەرگە جابدۇنۇپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇلار قويۇق چاتقاللىق، جاڭ-گاللارنى، ئېگىز - ئېگىز تاغ - ئېدىرلارنى ۋە ئويمان - چوڭقۇر سايلارنى بېسىپ ئۆتۈپتۇ، سەپەرنىڭ دەسلىپىدە غەم-لىنىۋالغان ئوزۇقلىرىدىن كەڭتاشا يەپ - ئىچىپ مېڭىشىپتۇ، يول يۇرۇشمۇ كۆڭۈللۈك بوپتۇ، ئەمما يولى بەك ئۇزىراپ، ئوزۇقلىرى تۈگەشكە باشلاپتۇ، ئاخىردا يېگۈدەك بىرەر نەر-سىمۇ قالماپتۇ ھەم يولدىنمۇ تېپىلماپتۇ. بۆرە قورساق ئاچ-لىقىغا چىداشلىق بېرەلمەپتۇ، بۆدۈنە بىلەن تۈلكە بۆرىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، لىپىلداپ كېتىۋېرىپتۇ. بۆرە غەيرىتىگە ئې-

لىپ ئۇلارنىڭ كەينىدىن خېلى يەرلەرگىچە مېڭىپ بېقىپتۇ، ئاخىر بولالماي يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا يېتىۋاپتۇ. بۆدۈنە بىلەن تۈلكە ئارقىسىغا قارىسا، بۆرە يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا پالاستەك سوزۇلۇپ ياتقۇدەك. يېقىن كېلىپ قارىسا، بۆرىنىڭ چىرايى تاتىرىپ، يەتتە يىل كېزىك تارتقاندەك سارغىيىپ كەتكەن. بۆرە:

— قورسىقىم بەك ئېچىپ كەتتى، يەيدىغانغا بىرنەرسە تېپىلمىسا يول يۈرەلمەيمەن، — دەپتۇ.

تۈلكە بۆرىنىڭ بۇ ئەھۋالىنى كۆرۈپ، قۇيرۇقىنى كۆتۈرۈپ، بىر ئۇياققا، بىر بۇياققا مېڭىپتۇ، ئاندىن سوزۇلۇپ ياتقان يولغا كۆز سېپتۇ، بايقىغۇدەك بولسا، بىر خوتۇن ئېتىزدا كۆزگە ئېلىنغان تاغدۇرۇۋاتقان ئېرىگە قاچىدا تاماق ئېلىپ كېتىۋاتقۇدەك. تۈلكە دەررۇ بۆرىگە قاراپ:

— دوستۇم، غەم قىلما، قورسىقىڭنى ھازىر تويغۇزىمىز، — دەپتۇ ۋە بۆدۈنىنى يېنىغا تارتىپ، — بۇرادەر بۆدۈنە، ئاۋۇ كېتىۋاتقان خوتۇننى كۆردۈڭمۇ؟ سەن ئاشۇ خوتۇن كېتىپ بارغان تەرەپكە قاراپ ئۇچسەن، ئۇنىڭ يېنىغا بارغاندا، ئالدىغا چۈشسەن. ئۇ سېنى تۇتۇۋالىمەن دەپ قاچىنى قويۇپ قوغلايدۇ، سەن بولساڭ بىر قونۇپ، بىر ئۇچۇۋېرىدىسەن، قاچىدىكى تاماق بولسا بىزگە قالىدۇ، — دەپتۇ.

بۆدۈنە تۈلكىنىڭ مەسلىھىتىگە «ماقۇل» بولۇپ، ھېلىقى خوتۇن تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپتۇ. بۆدۈنىنىڭ ئارقىسىدىنلا تۈلكە بىلەن بۆرە ھېلىقى خوتۇن كېلىۋاتقان يولنىڭ چېتىدىكى ئېرىقنىڭ ئىچىگە يېتىپ ماراپ يېتىشىپتۇ. بۆدۈنە ئۇچقان بويىچە خوتۇننىڭ ئالدىغا بېرىپ چۈشۈپ، بويىنىنى ئۈزۈن سوزۇپ چۇرۇلداپ يورغىلاپ مېڭىپتۇ. قاچا كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان خوتۇن:

— ئەجەب چىرايلىق جانىۋار — دە، سەن. چۇرۇلداشلىرىڭ خويمۇ يېقىملىق. سېنى تۇتۇپ بالامغا بېقىپ بېرەي، — دەپ، قاچىنى يەرگە قويۇپ، بۆدۈنىنى قوغلاپتۇ. بۆدۈنە بولسا، ھېلىقى خوتۇننىڭ ئالدىدا بىر ئۇچۇپ، بىر يورغىلاپ كېتىۋېرىپتۇ، ئۇ خوتۇن خۇشال بولۇپ: «ئەنە تۇتۇۋالىدىغان بولدۇم، مانا تۇتۇۋالىدىغان بولدۇم» دەپ، بۆدۈنىنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كېتىۋېرىپتۇ. قاچا بولسا، ئۇنىڭ يادىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. خوتۇن شۇ قوغلىغىنىچە ئېرىنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلەي دەپ قاپتۇ.

قوش ھەيدەۋاتقان ئېرى خوتۇنىغا قارىسا، پۇلاڭلاپ چىقىپ كېلىۋاتقۇدەك، ئۇنىڭ چاچلىرى چۇۋۇلۇپ كەتكەن، يېقىنراق كەلگەندە بايقىسا، بىر بۆدۈنە خوتۇنىنىڭ ئالدىدا بىر ئۇچۇپ، بىر قونۇپ يورغىلاپ كېتىۋاتقۇدەك. دېھقان ھەيدەۋاتقان قوشنى توختىتىپتۇ، ئاغىنچە بۆدۈنىمۇ ئۇچۇپ كېلىپ قوشقا قېتىقلىق ئۆينىڭ مۈڭگۈزىگە قونۇۋاپتۇ. ئەتىدىن — كەچكىچە قوشقا قېتىلغان ئۆي ھېرىپ كەتكەنلىكتىن مۈڭگۈزىنى سىلكىپمۇ قويماپتۇ.

— توختا، خوتۇن، توختا ! — دەپ، دېھقان ئالدىراشلىق بىلەن قولىغا بىر كالتەكنى ئېلىپ ئاتقانىكەن، بار كۈچى بىلەن ئېتىلغان كالتەك بىچارە ئۆينىڭ مۈڭگۈزىنى تاق تۇۋىدىن قومۇرۇپ چۈشۈپتۇ. بۆدۈنىگە كالتەك تېگەمدۇ، ئۇ ئالدىراپ قاچان پەيدەك ئۇچۇپ كۆزدىن يىتىپتۇ.

ئۆينىڭ مۈڭگۈزى كالتەك بىلەن تەڭلا يەرگە چۈشكەندە، دېھقاننىڭ خوتۇنى قاچىنى ئەسلەپ، ئۇنى ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن كەينىگە يېنىپ يۈگۈرۈپتۇ، بېرىپ قاچىنى قولىغا ئاپتۇ — دە، ئۆينىڭ مۈڭگۈزى يامان بولدى، ئەمدى قوش توختاپ قالسا، بار بالانى تەرگەن سەن خوتۇن، دەپ، ھېلىقى كىشى مې-

نى ئۆلگۈچە دۈمبالاپ يۈرمىسە بولاتتىغۇ، دەپ، قايغۇ ئىچىدە
ئېرى تەرەپكە مېڭىپتۇ، ئېرىنىڭ يېنىغا يېقىن بېرىپ قارى-
سا، ئۇنىڭ رەڭگىرويى قار - يامغۇر ياغىدىغاندەك تۇرغۇدەك.
خوتۇن ئېرىنىڭ بۇ پەيلىدىن قورقۇپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا بىر
دەسسەپ، ئىككى چامداپ كەپتۇ. ئەندىشىدە خىيالى تېرىقتەك
چېچىلىپ كەتكەن خوتۇن نېمە قىلارىنى بىلمەستىن ئورنى-
دىلا تۇرۇپ قاپتۇ، ئېرى خاپىلىق بىلەن ساڭگىلىتىپ ئول-
تۇرغان بېشىنى كۆتۈرۈپ:
— هوي هاڭۋاقتى، بولساڭچۇ، قورساق ئېچىپ ئۆلەي
دېدىغۇ كىشى، — دەپ، خوتۇنىنى بىرمۇنچە جونۇپتۇ. خوتۇن
قاچىنىڭ ئاغزىدىكى ئورالغان لۆڭگىنى يېشىپ قارىسا، كورى-
نىڭ ئاغزى بىلەن تەڭ تېزەك تۇرغۇدەك. بۇ ئالامەتنى كۆرگەن
خوتۇن: «ۋاي ئۆلدىمەي» دەپ، پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپتۇ -
دە، بېشىدىن بىر قاپاق سوغۇق سۇ قۇيۇلغاندەك بولۇپ، تۇر-
غان جايىدا تاشتەك قېتىپ قاپتۇ.
بىچارە خوتۇن كورىنى كۆتۈرۈپ ماڭغاندا ئۇنىڭ ئىچىگە
قارىمىغانىكەن. ئۇ بۆدۈنىنى تۇتىمەن دەپ قوغلاپ ماڭغاندا،
ئېرىقنىڭ ئىچىدە ماراپ ياتقان تۈلكە بىلەن بۆرە مانتىنى
تويغۇچە يەپ، ئېشىپ قالغانلىرىنى بۆلۈشۈۋېلىپ، قاچىنىڭ
ئىچىگە ئاغزى بىلەن تەڭ ئات تېزىكىنى تولدۇرۇپ، ئۈستىنى
ئاۋۋالقىدەك لۆڭگە بىلەن ئوراپ قويۇشقانىكەن.
خوتۇن هوشىنى يىغىپ ئەتراپىغا قارىسا، ئالدىدا تۇرغان
ئېرى يوقتەك، ئەتراپىغا سىنچىلاپ قارىغۇدەك بولسا، ئېرى
ئۇينى يېتىلەپ ئۆيى تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتقۇدەك. خوتۇن
نېمە ئىشلار بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئويلاپتۇ - ئويلاپتۇ، ئۇنىڭ
چىگىش ئويى يېشىلمەپتۇ. ئۇ ئۆرە تۇرۇپ «ئۇھ» دەپتۇ،
«ئاھ» دەپتۇ، ئاخىردا: «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا»

دەپ، ئۆيى تەرەپكە قاراپ كېتىپتۇ. ئەر - خوتۇن ئىككىسى خاپىچىلىق بىلەن ئۆيگە بارغاندىن كېيىن، ئۆتكەن ئىشنى تەگىشىپ، بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ ئاجرىشىپ كەتتىمۇ ياكى: «ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات» دەپ، يەنە ئاۋۋالقىدەك ئۆي تۇتۇشۇۋەردىمۇ، ئۇنىڭ تېگى - تەكتىنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرگەن كىشى بولماپتۇدەك.

بۆدۈنە مەسلىھەت قىلغان جايغا كېلىپ، تۈلكە بىلەن بۆرىدىن ئېشىپ قالغان بىر مانتىنى كىچىك تۇمشۇقى بىلەن چوقۇلاپ، ئۇششاق توغرالغان كاۋا بىلەن تۇگۇرلىشىپ قالغان جىگىردەكلەرنى يەپ قورسىقىنى تويغۇزۇپتۇ، ئاندىن بۇ ئۇچى يەنە يولغا چۈشۈپتۇ. بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن بۆرە تۈلكە بىلەن بۆدۈنىنى توختىتىۋېلىپ:

— ئاغىنىلەر، قورسىقىم ئاچقاندەك قىلىۋاتىدۇ. قورساقنىڭ ئاچقانلىقىنى ئىلگىرىكىدەك ئېيتىپ قويمىسام، كېيىن چىداپ تۇرالمايدىكەنمەن، — دەپتۇ. تۈلكە بۆدۈنىگە قاراپتۇ - دە، ئاندىن كېيىن بۆرىگە:

— راست دەيسەن، دوستۇم، قورسىقىڭنىڭ ئېچىۋاتقانلىقىنى ئالدىنراق ئېيتقىنىڭ ياخشى بولدى، ئالدىنراق مەسلىھەتلىشىۋالايلى، — دەپ، بۆدۈنىنى يولنىڭ بىر چېتىگە تارتىپ، — دوستۇم بۆدۈنە، بۇ بۆرە بىزگە بىر بالا بولدى، ئۇنىڭدا قورساق جېدىلىدىن باشقا ھېچ گەپ يوق، ئولتۇرسا - قوپسا يەيمەنلا دەيدۇ، — دەپتۇ تۈلكە. بۆدۈنە تۈلكىگە يېقىنراق كېلىپ:

— دوستۇم، بۆرىنىڭ پەيلى شۇنداقلا بولسا، بىر كۈنى بولمىسا، بىر كۈنى بىزنىمۇ يەپ قويىدىغان ئوخشايدۇ، — دەپتۇ.

— ياق، ئالدىرىما، ئۇنى جايلايمىز، — دەپتۇ تۈلكە.

— قانداق جايلايمىز؟ — دەپ سوراپتۇ بۆدۈنە.

— هازىر ئالدىمىزغا قاراپ ماڭىمىز، بىر دۆڭدىن ئۆتۈپ توختايمىز، ئۇ يەردە ناهايىتى چوڭ بىر باغ بار. سەن شۇ باغنىڭ ئىچىگە ئۇچۇپ كىرىسەن، ئارقاڭدىنلا بۆرە بىلەن ئىككىمىز سۈڭگۈچتىن كىرىمىز. سەن باغدىكى باراڭغا قونۇپ تۇرۇپ ئۈزۈمنى چوقۇلاپ يەرگە چۈشۈرۈپ بېرىسەن، بىز ئۇنى يەيمىز، يېگەندىمۇ ئاغزى - بۇرنىمىزدىن چىققۇچە يەيمىز، ئاندىن مەن ساڭا شەرەت قىلىمەن، سەن شۇ چاغدا: «ۋاي ئىگىسى، باغقا ئوغرى كىردى» دەپ راسا ۋارقىرايسەن - دە، قاچىسەن، ئەنە شۇ چاغدا ئۇ تەييارتاپتىن قۇتۇلىمىز، — دەپتۇ تۈلكە.

بۆدۈنە «ماقۇل» دەپتۇ. ئاندىن بۇ ئۈچى يولغا چىقىپ، خېلى يوللارنى بېسىشىپ هېلىقى باغقا يېتىپ كەپتۇ. باغنىڭ ئەتراپى ئېگىز سېپىلدەك تاملار بىلەن قورشالغانىكەن. بۆدۈنە ئۇچقان پېتىچە باغقا كىرىپ كېتىپتۇ. تۈلكە بىر ئۇياققا، بىر بۇياققا مېڭىپ بېقىپ، بىر سۈڭگۈچنى تېپىپ، بۆ-

رىنى يېنىغا قىچقىرىپ مۇنداق دەپتۇ:

— دوستۇم، باغقا كىرگەندىن كېيىن ئۈچ كۈنلۈك تاماقنى بىراقلا يەۋالمىز، مۇنداق قىلمىغاندا يولدا تاماق تېپىلمايدۇ. بۇ باغدىكى ئۈزۈم ناھايىتى شېرىن، قانچە كۆپ يېسەك، شۇنچە سىڭىۋېرىدۇ، بۇرنىمىزدىن چىققۇچە يېيىش كېرەك، بولمىسا، قورساق تويغان ھېسابلانمايدۇ، — دەپ جېكىلەپتۇ. بۆرە:

— بولدى، يەيدىغانلا نېمە بولسا، مەن تەييار، — دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇپتۇ.

تۈلكە بىلەن بۆرە سۈڭگۈچتىن قىسىلىشىپ باغنىڭ ئىچىگە كىرىپ قارىسا، باراڭدىكى ئۈزۈملەر راسا پىشىپ مەي بولۇپ كەتكەنىكەن. بۆدۈنە ئۈزۈمنى چوقۇپ يەرگە چۈشۈرۈپ بېرىپتۇ، مۆلدۈردەك يەرگە چۈشۈۋاتقان ئۈزۈملەرنى بولسا، بۆرە بىلەن تۈلكە نەرخىنى سورىماي يەۋېرىپتۇ. بىر ۋاقىتلاردىن كېيىن تۈلكە بۆرىگە كۆرسەتمەي ئىككى تال ئۈزۈمنى بۇرنىنىڭ ئىككى تۆشۈكىگە تىقىۋاپتۇ. بۆرە بىر ئارىلىقتا تۈلكىگە قارىسا، ئۇنىڭ بۇرنىنىڭ تۆشۈكىدە ئۈزۈم تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن بۆرە تۈلكىدىن سوراپتۇ:

— دوستۇم، بۇ نېمەڭ؟

— يادىڭدىن چىقىرىپ قويدۇڭمۇ؟ بايا ساڭا ئېيتمىدىممۇ، قورسىقىم تويۇپ، ئۈزۈم بۇرنۇمدىن چىقتى، — دەپتۇ تۈلكە.

بۆرە گەپ ـ سۆز قىلماستىنلا يەردىكى ئۈزۈملەرنى ئوچۇملاپ ئاغزىغا سېلىشقا باشلاپتۇ، لېكىن قانچە يېسىمۇ بۇرنىدىن چىقماپتۇ. تۈلكە بولسا:

— بۇرنۇڭدىن چىقمىغىنىغا قارىغاندا، قورسىقىڭ تويماپتۇ، يەنە يېگىن، — دەپ زورلاۋېرىپتۇ. بۆرە بولسا يەۋېرىپتۇ، ئاخىردا بۇرنىنىڭ قورسىقى تويۇپ كەتكەنلىكتىن، ئورنى-

دىن تۇرالماي قالغۇدەك ھالغا چۈشۈپتۇ. ئەنە شۇ ۋاقىتتا تۈلكە بۆدۈنىگە ئىشارەت قىلىپ قويۇپتۇ. بۆدۈنە قونۇپ تۇر-غان ئورنىدا ئۆزىنى جۆندۈۋېلىپ:

— ۋاي ئىگىسى، باغقا ئوغرى كىردى، ۋاي ئىگىسى، ئۈزۈمنى بۆرە يەپ كەتتى ! — دەپ، باغنى چاك كەلتۈرگۈدەك بەش - ئالتە قېتىم ۋارقىراپتۇ - دە، ئۇچۇپ چىقىپ كې-تىپتۇ. ئۆزىنى رۇسلاپ تۇرغان تۈلكىمۇ قۇيرۇقىنى دىك تۇ-تۇپتۇ - دە، سۈڭگۈچتىن چىقىپ قېچىپتۇ. بۆرە بولسا، كۆك بىدە يەپ قارنى كۆپكەن كالىدەك پۇشۇلداپ ئورنىدىن ئاران تۇرۇپتۇ ۋە قورسىقىنى سۆرەپ سۈڭگۈچكە قاراپ يۈگۈرۈپتۇ، بىراق سۈڭگۈچكە كەپلىشىپ قاپتۇ. باغنىڭ ئىگىسى: «ماھ - ماھ» دەپ، تايغانلىرىنى چاقىرغانىكەن، بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان بۆرە ھازىرلا جېنى چىقىپ كېتىدىغاندەك قورقۇپ كېتىپتۇ. ئۇ سۈڭگۈچنىڭ ئىچىدە بىردەم دۈم بولۇپ بېقىپتۇ، بىردەم ئوڭدا بولۇپ بېقىپتۇ، سۈڭگۈچتىن چىقىپ كېتەلمەپتۇ، ئا-خىر سۈڭگۈچنىڭ يان - يېنىنى بار كۈچى بىلەن تاتىلاپتۇ - دە، سۈڭگۈچنى بىرئاز كېڭەيتكەن بوپتۇ ۋە سۈڭگۈچتىن چىقىپ قېچىپتۇ.

باغنىڭ ئىگىسى ئۈزۈن بىر كۆسەينى ئاپتۇ - دە، جەدە بايتىلىنى ياۋىداق مىنىپ، ئىككى تايغىنىنى ئەگەشتۈرۈپ، بۆرىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپتۇ. بۆرە ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي ئويمان - چوڭقۇرلۇقلاردا پۇتلىشىپ، يىقىلىپ - قو-پۇپ قېچىۋېرىپتۇ. قانداقلا قىلسىمۇ جان ساقلاپ قېلىشقا كۆزى يەتمىگەن بۆرە گاڭگىراپ ئەتراپىغا كۆز سالسا، بىر بوۋاي قوش ھەيدەۋاتقۇدەك. بۆرە بوۋاينىڭ قارىسىنى ئاپتۇ - دە، بوۋاي تەرەپكە يۈرۈپتۇ:

— ۋاي بوۋاي، تاغارنىڭ ئاغزىنى ئاچ، ۋاي بوۋاي، تاغار-

نىڭ ئاغزىنى ئاچ ! ــ دەپ يۇگۇرۇپتۇ. بوۋاي ناھايىتى ئېـ-
غىر ئەھۋالدا زارلاپ كېلىۋاتقان بۆرىنى كۆرۈپ، ھەيدەۋاتقان
قوشنى توختىتىپ، تاغارنى قولىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ ئاغزىنى
بۆرىگە قارىتىپ ئېچىپ تۇرۇپتۇ. بۆرە ئوقتەك ئېتىلىپ كې-
لىپ تاغارنىڭ ئىچىگە كىرىپ جايلىشىپتۇ. بوۋاي بولسا، تا-
غارنىڭ ئاغزىنى بوغۇپ، ئۇنى سۆرەپ بىر دالدىغا ئەكېلىپ
تاشلاپ قويۇپتۇ. بوۋاي قوشنىڭ يېنىغا كېلىشىگە، باغنىڭ
ئىگىسى بوۋاينىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىپ:
ــ يېنىڭىزدىن بىر بۆرە ئۆتتىمۇ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.
بوۋاي پاك ئادەمنىڭ قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ:
ــ ئۇكام، بۇگۈن سەل كېچىكىپرەك كېلىۋىدىم، يامان
ئەمەس، بىر يېرىم پۈت ئۇرۇق چېچىپ بولدۇم، ــ دەپ
جاۋاب بېرىپتۇ. باغنىڭ ئىگىسى، بوۋاينىڭ قۇلىقى ئېغىر
بولسا كېرەك، دەپ، ئېتىنى دېۋىتىپ، بوۋايغا تېخىمۇ يې-
قىنراق كېلىپ:
ــ بوۋا، مەن قانچىلىك ئۇرۇق چاچقانلىقىڭىزنى سورى-
مىدىم، يېنىڭىزدىن بىر بۆرە قېچىپ ئۆتتىمۇ دەۋاتىمەن؟ ! ــ
دەپتۇ ئۇنلۇك ۋارقىراپ. بوۋاي بىر كۈلۈپ قويۇپ:
ــ ھەي ئۇكام، سىلەرگە ئوخشاش ھال - ئوقىتى بار
كىشىلەر يەرنى جىق تۇتىمىسا، بىز كەمبەغەللەر جىق يەرنى
نېمە قىلىمىز ؟ ــ دەپتۇ.
باغنىڭ ئىگىسى بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ، ئاينىپ قالغان
بوۋايمۇ نېمە، كاللا دېسە پاقالچاق دەپ يۇرمەمدۇ، دەپ، ئېتى-
نىڭ بېشىنى بۇراپ ئارقىسىغا يېنىپ كېتىپتۇ. باغنىڭ ئى-
گىسى خېلى يىراقلاشقاندىن كېيىن، بوۋاي تاغارنىڭ ئاغزىنى
يېشىۋېتىپتۇ. بۆرە تاغاردىن چىقىۋېلىپ، رەھمەت ئېيتىشنىڭ
ئورنىغا بوۋاينىڭ قوشقا قېتىقلىق ئۆيلىرىنىڭ ئالدى - كەي-

ننگه ئۆتۈپ:

— بوۋاي، قورسىقىم ئاچتى، ئۆيلىرىڭدىن بىرنى يېمىسەم بولمىدى. قايسىسىنى يېسەم بولىدۇ؟ — دەپتۇ.

بوۋاي بۆرىنىڭ سۆزىگە ھەيران بولۇپ:

— ئۆيۈمدىن بىرنى يېسەڭ دېھقانچىلىقىمنى قانداق قىلىمەن؟ — دەپتۇ.

بۆرە:

— دېھقانچىلىقىڭ بىلەن نېمە كارىم، قورسىقىم تويسا بولدى، — دەپتۇ.

بوۋاي غەزەپ بىلەن كەتمەننى قولىغا ئېلىپ:

— ئۇينى يەيدىغان ھەددىڭ ئەمەس! — دەپ، بۆرىنىڭ ئالدىنى توسۇپتۇ. تازا مۇشۇ جاڭجالنىڭ ئۈستىگە بۆدۈنە بىلەن تۈلكە كېلىپ قاپتۇ. تۈلكە:

— ھوي دوستۇم، بارمۇسەن؟ ئەھۋالىڭ قانداق؟ قانداق قۇتۇلدۇڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. بۆرە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. تۈلكە:

— دوستۇم، بۇ سۆزۈڭگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ، تاغارنىڭ ئىچىگە قانداقمۇ پاتقانسەن؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، باغنىڭ ئىگىسى ئىككى تايغان بىلەن كەينىڭدىن ئىز بېسىپ قوغلاپ كېلىۋاتسا، سېنىڭ قەيەرگە مۆكۈۋالغىنىڭنى كۆرمەي قالامدۇ؟ —

دەپتۇ. بۆرە:

— مېنىڭ بۇ سۆزۈمگە ئىشەنمەمسىلەر؟ قانداق قىلىپ قۇ-تۇلغىنىمنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بوۋاي ئەنە قاراپ تۇرىدۇ-غۇ، سوراپ كۆرمەمسىلەر؟ — دەپتۇ. تۈلكە بىلەن بۆدۈنە يەنە:

— ياق - ياق، بۇ گەپلىرىڭگە زادى ئىشەنگىلى بولمايدۇ. ئەگەر گېپىڭ راست بولسا، شۇ ئامالىڭنى بىزگە يېڭىۋاشتىن كۆرسىتىپ باققىنا، — دەپتۇ.

بۆرە ئولتۇرغان ئورنىدىن دەس تۇرۇپتۇ - دە، يۈگۈرۈپ كېلىپ تاغارغا كىرىپ كۆرسەتمەكچى بولۇپ مېڭىپتۇ. بۆرە سەل يىراققا كەتكەندىن كېيىن، تۈلكە بوۋايغا قاراپ:

— بوۋاي، بۆرىنىڭ ساڭا قىلغان بىۋاپالىقىنى كۆرۈپ تۇردۇق، ئەمدى پەيتى كەلدى، ئەپلەپ تۇرۇپ بۆرىنىڭ جاجى-سىنى بېرىشنىڭ چارىسىنى قىلمامسەن! — دەپتۇ. ئاڭغىچە بۆرە يۈگۈرۈپ كەپتۇ - دە:

— ۋاي بوۋاي، تاغارنىڭ ئاغزىنى ئاچ! تاغارنىڭ ئاغزىنى ئاچ! — دەپ ۋارقىراپتۇ. بوۋاي تاغارنىڭ ئاغزىنى يوغان كېرىپ بۆرىگە قارىتىپ تۇرۇپتۇ، بۆرە كېلىپ تاغارنىڭ ئى-چىگە كىرىپتۇ. بوۋاي «هىم» دەپ چىشىنى چىشىغا بېسىپتۇ - دە، ئارغامچىنى قولىغا ئېلىپ، ئاۋۋالقى قېتىمدا تاغارنىڭ ئاغزىنى ئىككى قات قىلىپ باغلىغان بولسا، بۇ نۆۋەت تۆت قات قىلىپ بوغۇپتۇ.

— خوش، قولغا چۈشتۈڭمۇ؟ ئۈينى يەيدىغان هەددىڭ ئە-مەس، دېمەيمىدىم، — دەپتۇ بوۋاي.

— تاغارنىڭ ئاغزىنى يېشىۋەت، چاپسان بول، — دەپ، بۆرە بىردەم مەمەدانلىق بىلەن ۋارقىراپ بېقىپتۇ، لېكىن تا-غاردىن چىقىشنىڭ هېچبىر ئىلاجىنى تاپالماپتۇ. بۆدۈنە بىلەن تۈلكە ئۈچەيلىرى ئۈزۈلۈپ كەتكۈدەك كۈلۈشۈپتۇ - دە،

بوۋايغا قاراپ:

— بوۋاي، بۆرىنىڭ ئەدىپىنى كېلىشتۈرۈپ بېرەرسەن، — دەپ، بۇ جايدىن كېتىشىپتۇ.

بوۋاي بۆرىنىڭ ۋاپاسىزلىقىدىن غەزىپى ئۆرلەپ، ئۇنى كەتمەن بىلەن سالغىلى تۇرۇپتىكەن، ئاي - هاي، بۆرە دۇنياغا كەلگىنىگە مىڭ بىر پۇشايمان يەپتۇ. بوۋاي هېرىپ - چارچاپ تاغارغا قارىسا، بۆرىنىڭ پۇت - قوللىرى كۆكۈم - تالقان بولۇپ، تېنى بىر تۇلۇمغا ئوخشاپ قاپتۇدەك. بوۋاي ئۇنىڭ تېرىسىنى پىچاق تەگكۈزمەستىن سويۇپ ساتقانىكەن، پۇلغا بىر ئات كەپتۇدەك. شۇنىڭ بىلەن بوۋاي يىراق - يېقىنغا پىيادە يول ماڭماس بولغانىكەن.

بۆدۇنە بىلەن تۈلكە ئاچ كۆز بۆرىدىن قۇتۇلغاندىن كېيىن، خېلى ئۇزاق زامانلارغىچە بىللە ياشاپ، بىللە ئويناپ، بىللە كۈلۈپ يۈرۈشۈپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى تۈلكە بۆدۇنىگە:

— دوستۇم، ئىككىمىز تولىمۇ چىرايلىق ئۆتتۇق، ھەممىلا جايدا ئويۇن - كۈلكە بىلەن كۈن ئۆتكۈزدۇق، كۈلۈۋېرىپ زېرىكتىم، ئەمدى مېنى بىر قورقۇتۇپ باقامسەن، قورقۇش دېگەن قانداق بولىدىغانلىقىنى بىر كۆرۈپ باقاي، — دەپتۇ. بۆدۇنە:

— بولىدۇ، دوستۇم، مۇشۇ كەمگىچە سېنىڭ سۆزۈڭنى يەردە قويمىدىم، ھېلى بولسىمۇ بۇ سۆزۈڭنى بەجا كەلتۈرەي. بىراق، بۇ ئىشنىڭ ئاخىرى خاپىلىق بىلەن ئاياغلىشارمىكىن دەيمىنا، — دەپتۇ. بۇ چاغدا تۈلكە:

— ياق، دوستۇم، ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆڭۈلسىزلىك تۇغۇلماس، ئۇياقلىرىدىن خاتىرجەم بول، — دەپتۇ.

بۆدۇنە تۈلكىنى جاڭگاللىقتا تۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، جاڭگاللىقنىڭ ئەتراپىغا كۆز سالسا، بىر

ئوۋچى بۈركۈتنى قولىغا قوندۇرۇپ، ئىككى تايغىنىنى ئەگەشتۈرۈپ ئاتلىق كېلىۋاتقۇدەك. بۆدۈنە ئۇنى كۆرۈپ تۈلكىنىڭ يېنىغا كەپتۇ، ئۇ تۈلكىنى ئارقىسىغا سېلىپ جاڭگاللىقتىن چىقىپ، لويلا كوكاتلىق جايلار بىلەن ئوۋچىنىڭ ئالدىغا ئۇدۇل ئېلىپ مېڭىپتۇ. كوكاتلىقلار تۈگەپ، تاقىر يەرگە چىققان ۋاقىتتا، ئوۋچى تۈلكىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ قاپتۇ. ئۇ تايغانلىرىنى قىچقىرىپ، بۈركۈتنى تۈلكىگە قارىتىپ قويۇۋېتىپتۇ. ئاسماندىن بۈركۈت، يەردىن تايغانلار تۈلكىگە قاراپ ئوقتەك ئېتىلىپتۇ. بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئوۋچى ئېتىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ، قىيقاس سېلىپ مېڭىپتۇ. بۆدۈنە ئۆزىنى دالدىغا ئاپتۇ. تۈلكە ئۆزىنى بىر بىلىپ، بىر بىلمەي، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ جاڭگاللىققا قاراپ قېچىپتۇ، مىڭ مۇشەققەتتە جاڭگاللىققا ئۇلىشىپتۇ، لېكىن تۈلكە جاڭگاللىققا كىرىپمۇ جان ساقلىغۇدەك جاي تاپالماي گاڭگىراپ قاپتۇ، دەلدەرىخى شالاڭراق يەرگە بېرىپ تۇراي دېسە، ئۇستىدە ئەگىپ يۈرگەن بۈركۈت ئۇنى كۆرۈۋالىدۇ، بۇككىدە جاڭگاللىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ بىر يەردە ياتاي دېسە، ئىككى تايغان ئۇستىدىن چۈشۈپ باسىدۇ. تۈلكە نەگە بارسا، تايغانلار ئىز بېسىپ ئۇنى ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىۋېرىپتۇ. ئۇ جاڭگالمۇجاڭگال قېچىپ يۈرۈپ ھېچبىر دەرمانى قالماپتۇ، بەدىنىنى جىغانلار سىجاپ ھېچبىر ھالىنى قويماپتۇ، تەنلىرىدىن قان چىقىشقا باشلاپتۇ. تۈلكە شۇنداق قورقۇپتۇكى، ئۇنىڭغا جېنى ھازىرلا چىقىپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلۇپتۇ. بۆدۈنە بولسا، ئېگىز دۆۋىلەنگەن بېدىنىڭ ئارىسىغا كىرىۋېلىپ، تۈلكىنىڭ تاماشىسىنى كۆرۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

تۈلكە ھېچ بولالماي، بۇك جاڭگاللىق بىلەن ئورالغان يار باغرىغا بۇرۇلۇپتۇ، قارىسا، بىر ياردا تۆشۈك تۇرغۇدەك. تۈلكە

شۇ تۆشۈككە بار كۈچى بىلەن ئېتىلىپتۇ. تايغانلارمۇ تۈلكى-نىڭ ئارقىسىدىن قالماي تۆشۈككە كىرىپتۇ. بىراق، تايغانلار قاراڭغۇ تۆشۈكنىڭ نېرىسىغا بارغاندا سىغماي قايتىپ چى-قىپتۇ. تايغانلار شۇ ئۆپچۆرىدە خېلى تۇرۇپ، كېيىن قايتىپ كېتىپتۇ. بىر مەزگىللەردىن كېيىن تۈلكە تۆشۈكتىن قايتىپ چىقىپتۇ، ئەمما ئۇ ناھايىتى قورقۇپ كەتكەنلىكتىن، پۈتۈن بەدىنى لاغىلداپ تىترەيدىكەن. تۈلكىنى كۆرگەن بۆدۈنە:

— دوستۇم تۈلكە، قورقۇش دېگەن قانداق بولىدىكەن؟ — دەپ، كۈلۈپ تۇرۇپ سوراپتۇ. تۈلكە بۆدۈنىگە يېقىن كەپتۇ-دە، ئۇنى كاپلا قىلىپ چىشلىۋاپتۇ ۋە:

— قورقۇت دېسە، شۇنچىۋالامۇ قورقۇتامسەن-ھە؟! يۈرى-كىمنى ئورنىدىن قوزغىلىپ، جان تۇمشۇققا كېلىپ قالدى. سېنى بىر چاينايكى، ئۇستىخىنىڭنى ئاسمانغا پۇرقۇي! — دەپتۇ غەزەپلىنىپ.

تۈلكىنىڭ ئاغزىغا تۇ-يۇقسىز چۈشۈپ قالغان بى-چارە بۆدۈنە بىر توغرام تې-نى بىلەن نېمە ئامال قىلا-لىسۇن؟ ئۇ كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرۇپ مۇنداق دەپتۇ:

— بوپتۇ، دوستۇم، مەن ئۆلۈش ئالدىدا تۇرۇۋې-تىمەن، كەڭچىلىك قىلى-ساڭ، ئاتا-ئانام، قوۋم-قېرىنداشلىرىم بىلەن خوشلىشىۋالاي، — دەپ

يالۋۇرۇپتۇ. تۈلكە: «بوپتۇ» دەپ، بۆدۈنىنى بوشىراق چىشلەپ تۇرۇپتۇ. بۆدۈنە: «ۋىت ـ ۋالاق، ۋىت ـ ۋالاق» دەپ ئۈچ قېتىم سايراپتۇ.

— بولدۇڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ تۈلكە بۆدۈنىدىن. بۆدۈنە جىم تۇرۇپتۇ. تۈلكە يەنە تېرىكىپ:

— بولدۇڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. بۆدۈنە ئۈن چىقارماي تۇرۇۋاپتۇ. تۈلكە ئاچچىقى بىلەن:

— ھوي، بولدۇڭمۇ؟ — دەپ قەھرى بىلەن سوراپتىكەن، ئۇنىڭ ئاغزىنىڭ يوغان ئېچىلغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، بۆدۈنە پۈررىدە ئۇچۇپ چىقىپ كېتىپتۇ. بىراق، بۆدۈنىنىڭ قۇيرۇقىنى تۈلكە چىشلەپ ئۈزۈپ ئېلىپ قاپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۆدۈنىنىڭ قۇيرۇقى ئەنە شۇ كۈندىن باشلاپ چولاق بولۇپ قالغانىكەن.

باتۇر ئۆچكە

بۇرۇنقى زاماندا بىر بوۋاي بىلەن بىر موماي ناھايىتى نامراتچىلىقتا كۈن ئۆتكۈزگەنىكەن. ئۇلارنىڭ دۇنيادا بىرلا ئۆچكىسى بار ئىكەن، ئۆچكىگە ھەر كۈنى بىر تۇتام قۇرۇق ئوت بېرىپ، يېلىنلىرىغا مۇشتلاپ يۈرۈپ، كۈنىگە بىر ئاپقۇر سۈت سېغىۋالىدىكەن. بىچارە ئۆچكە ھەر ھەپتىدە بىر كۈن دەم ئېلىشقا قويۇپ بېرىلىدىكەن، ئۆچكە شۇ كۈنلا ئەركىن ئوتلاپ يۈرەلەيدىكەن، باشقا كۈنلىرى بولسا، بوينىدىن باغلاقغان پېتى قۇرۇق ئوتنى يەپ، قوزۇق تۈۋىدە كۆشەپ ياتقىنى ياتقانىكەن.

ئۆچكە كۆكلەمدىكى دەم ئېلىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، كەڭ توقايلىقتا چۆپنىڭ ئۇچىنى يەپ يايلاپ يۈرگىنىدە، ئۇنىڭ يېنىغا بىر ساغلىق قوي كېلىپ سالام بېرىپتۇ. ئۆچكە ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قارىسا، بىچارە ساغلىقنىڭ ئەھۋالى ناھايىتى خاراب، يېلىنلىرى خالتىلىشىپ، تېرىسى ئۇستىخانلىرىغا يېپىشىپ كەتكەن، ھەربىر قوۋۇرغىسى مانا مەن دەپ چىقىپلا تۇرغۇدەك. ئۆچكە ساغلىق قوينىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ:

ئەي بىچارە قوي، كۆپ يول يۈرۈپسەن،
مۇشكۈل ئازابنى تازا كۆرۈپسەن.

تېرەڭدە سېنىڭ ئاندا - ساندا تۈك،
ئەمدى ئۇ ساڭا بوپتۇ ئېغىر يۈك.

دەپتۇ. ئۆچكىدىن بۇ پاراڭنى ئاڭلاپ، ساغلىق قوي:

ئەي دوستۇم ئۆچكە، قارا ئۆزۈڭگە،
كىملەر كۈلمەيدۇ قىلغان سۆزۈڭگە.
ئۆزۈڭنى بىلگىن، ئۆزگىنى قويغىن،
سېنىڭ ئەھۋالىڭ بەتتەرغۇ مەندىن.

دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئىككىسى بىر - بىرى بىلەن تونۇشۇپ، ھال - مۇڭدىشىپ، پاراڭغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۆچكە:

— مېنىڭ ئىگەم بار، ئۇنىڭ مېنىڭدىن باشقا ھېچ نەرسىسى يوق، يەيدىغان ئوزۇقىمۇ يوق، پەقەت ئەر - خوتۇن ماڭا زورغا بىر تۇتام قۇرۇق ئوتنى تېپىپ بېرىپ، بىر ئاپقۇر سۈتۈمنى سېغىۋالىدۇ، بالامغا سۈت قالدۇرمايدۇ. ئۇلار شۇنىڭ بىلەن جان بېقىشىدۇ. مەن بولسام، پەقەت جۇمە كۈنىلا ئەركىن دەم ئېلىپ، يۈرىكىمنىڭ چىگىچىنى يېشىۋالىمەن، — دەپتۇ.

ئۆچكىدىن كېيىن ساغلىق قويمۇ بېشىدىن ئۆتكەنلىرىنى سۆزلەپتۇ. ئۇنىڭ تۇرمۇشىمۇ ئۆچكىنىڭكىگە ئوخشاشلا ئىكەن، ئۇمۇ جۇمە كۈنىلا بىر كۈن دەم ئالىدىكەن.

ئۆچكە بىلەن ساغلىق قوي خوجايىنلىرىنىڭ جەبىر - زۇلۇملىرىدىن قۇتۇلۇشنىڭ يوللىرىنى ئىزدەپتۇ، ئاخىر باشقا بىر جايغا قېچىپ كېتىشنى نىيەت قىلىشىپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، نەگە قاچىمىز؟ — دەپتۇ ساغلىق قوي. ئۆچكە تۈت ئەتراپىغا قاراپ، يىراقتىكى تاغنى كۆرسىتىپ:

— ئانام ماڭا: «بالام، ئاشۇ كۆرۈنگەن تاغ ناھايىتى ئوتلۇق، سۇلىرى ياخشى، ھاۋاسى ئۇنىڭدىنمۇ ياخشى، بىر ئىلاج قىلىپ شۇ يەرگە يېتىۋالساق، ئۆمۈر بويى راھەتتە ئۆتەتتۇق، بۇ يەردە كۆرگەن ۋە چەككەن ئازابلىرىمىزمۇ يادىمىزدىن چىقىپ كېتەتتى» دەپ ئېيتقانىدى، لېكىن ئانام رەھمەتلىك شۇ يەرگە يېتەلمەي، بىزنىمۇ يەتكۈزەلمەي ئالەمدىن ئۆتتى. لېكىن، ماڭا يەنە: «ئەگەر بىر ئىلاج قىلىپ شۇ يەرلەرگە بارالىساڭ، كەڭ يايلاقلاردا ئەركىن - ئازادە يۈرگىنىڭدە مېنىمۇ يادلاپ قويارسەن» دەپ ۋەسىيەت قىلغان. شۇ يەرگە بارساق ياخشى بولاتتى، — دەپتۇ.

بۇ گەپ ساغلىق قويغا تازا يېقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى تەۋەككۇل دەپ شۇ كۆرۈنگەن تاغقا قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇلار يولدا كېتىۋېتىپ، يىراقتىكى بىرنېمىنىڭ قارىسىغا كۆزى چۈشۈپتۇ. دەسلەپ: «بۇ قانداق نەرسىدۇ؟» دەپ قورقۇشۇپتۇ، يېقىنلاشقاندىن كېيىن، ئۇ بىر ئۆكۈز بولۇپ چىقىپتۇ. ئۆكۈز پۇتلىرىنى ئارانلا يۆتكەپ، سەنتۈرۈلۈپ كېلىۋاتقانىكەن. ئۆچكە بىلەن ساغلىق قوي يېقىن كېلىپ قارىسا، ئۆزى كۆتۈرەم بولغان، مۈڭگۈزلىرى غۇلاچتىن ئاشقان، دۇمبىسىنى يېغىر باسقان، كۆزلىرى ئورىدەك، بۇرۇنلىرى مورىدەك، بوينى ئۇزۇن تالدەك، گەدىنى دومباق ئىششىق، سۆزلەشكىمۇ ھالى يوق ئۆكۈز ئىكەن. ئۆچكە ئۆكۈزگە سالام بېرىپتىكەن، ئۆكۈز بېشىنى لىڭشىتىپ، سالامغا ئارانلا جاۋاب قايتۇرۇپتۇ. ئۆچكە يەنە:

— ھە، ئۆكۈزۋاي، يول بولسۇن، — دەپتۇ. ئۆكۈز بىر پۇشۇلدىۋېتىپ، مۇدۇرۇلۇپ تۇرۇپ:

— ھە، بالىلار، ھەپتە ئىشلىدۇق، بۇگۈن بىر ھاردۇق ئېلىپ، پۇت - قولۇمنى ئۇزۇن سۇنۇپ راھەتلىنەي دەپ كېلىۋاتىمەن، — دەپتۇ.

ئۆچكە بىلەن ساغلىق قوي ئۆز باشلىرىدىن ئۆتكەنلەرنى سۆزلەپ، شۇ كۆرۈنگەن تاغقا كېتىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئۆكۈز بۇلارنىڭ سۆزى ئاياغلاشقاندىن كېيىن، بىر ئۇھ تارتىپ:

— دۇنيادىكى ئېغىرچىلىقتىن تويدۇم. سەھەر تۇرۇپ كەچكىچە ئىشلەيمەن، تىرەجەپ قوش تارتىمەن، كەچقۇرۇنلۇقى ھېچ ماجالىم قالمىغاندىلا قوشتىن چىقىمەن. «ئۆلگەننىڭ ئۇستىگە تەپمەك» دېگەندەك، ئۆيگە قايتىشتا قۇرۇق كەتمىسۇن دەپ، ئىگەم يەنە بىرمۇنچە يۈكنى ئۇستۇمگە ئارتىدۇ. ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ ئۆيگە كەلسەم تۇزۇكرەك تاماق بولسىچۇ كاشكى، بىر تۇتام پاخالدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق. ئەمدى كۈچۈممۇ تۈگىدى، تاقىتىممۇ قالمىدى، بۇ جەبىر ـ جاپادىن قانداق قۇتۇلارمەن، دەپ، كۆپ ۋاقىتلاردىن بېرى ئويلاپ يۈرگەندىم، ياخشى بولدى، سىلەر بۇ مەسلىھەتنى ئوبدان قىپسىلەر، مەنمۇ سىلەرگە يولداش بولۇپ، سىلەر بىللە كېتەي، — دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئۈچى جەم بولۇپ تاغقا قاراپ مېڭىپتۇ، كۆپ يول يۈرۈپتۇ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپتۇ، ئاخىر كۆرۈنگەن تاغقىمۇ يېتىپ بېرىپتۇ.

بۇ تاغ ئۆچكە ئېيتقاندىنمۇ ياخشى، ئازادە جاي ئىكەن، ھاۋاسى تازا، ئوت ـ چۆپى مول، سالقىن شاماللىق، ئېرىق ـ ئۆستەڭلىرى كۆپ چەكسىز يايلاق ئىكەن. ئۇلار بېرىشى بىلەن ئاياغ تەگمىگەن ئوتلارنى يەپ، سۈزۈك سۇلارنى ئىچىپ قورساقلىرىنى تويغۇزۇپ، چاقچاق قىلىشىپ، ئويناپ ـ كۈلۈشۈپ بىر چىنارنىڭ تۈۋىگە كەپتۇ ۋە شۇ چىنارنىڭ تۈۋىدىكى غارنى ماكان قىلىپ يېتىشىپتۇ. سەھەر ۋاقتى بولغاندا، ئۆچكە ئۇيقۇسىدا چۈش كۆرۈپتۇ، چۈشىگە خوجايىنلىرى كىرىپتۇ. خوجايىن: «نەگە يوقالدىڭ؟ ئەمدى سېنىڭدىن نەچچە كۈنلۈك

سۈتنى بىراقلا سىغىۋالىمەن» دەپ، پۈتنى چۈشەپ ساغقىلى تۇرغانىمىش، ئەمچەكلىرىنى تارتىسمۇ بىر ئاپقۇر سۈتتىن باشقا سۈت چىقمىغانمىش. خوجايىنى غەزەپلىنىپ: «قالغان سۈتلىرىڭنى نېمە قىلدىڭ؟» دەپ، قولىغا يوغان سويلىنى ئېلىپ ھە دەپ ئۇرۇشقا باشلىغاندا، ئۆچكە ئاۋازىنىڭ بارىچە: «بە ـ بە ـ بە» دەپ ۋارقىرىۋېتىپتۇ. ئۆچكىنىڭ ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغانغان ساغلىق قوي بىلەن ئۆكۈز: «ۋاي نېمە بولدى؟ نېمە بولدى؟» دەپ قورقۇپ كېتىشىپتۇ. ئۆچكە ئويغىنىپ كۆزىنى ئېچىپ، يۈرىكى جايىغا چۈشۈپ:

— خۇداغا شۈكۈر، چۈشۈم ئىكەن... — دەپ، چۈشىدە كۆرگەنلىرىنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ.

كۈندىكىدەك سەھەر ئويغىنىش، بويىنىغا ئارغامچا سېلىش، قىيناش، ئازابلاش يوق. ئۇلار ئەمدى تېزلا سەمرىشكە باشلاپتۇ، بولۇپمۇ ئۆكۈز ناھايىتى بەك سەمرىپتۇ. ئۇنىڭ سۆلىتىنى كۆرگەن ھەر قانداق ياۋايى ھايۋانمۇ قاچىدىغان بوپتۇ.

بىر كۈنى ئۆكۈز ئۆچكە بىلەن ساغلىق قويغا:

— مەن غارنىڭ ئىچىدە ئىسسىققا چىدىيالمايۋاتىمەن. بۈگۈن چىنارنىڭ تۈۋىدە ياتاي، — دەپتۇ. ئەمما، بۇ كېچە سوغۇق بولۇپ كېتىپ، ئۆكۈزنىڭ پۇت ـ قولى ئۇيۇشۇپ قاپتۇ، ئەتىگەنلىكى يولداشلىرى چىقىپ قىچقارسا، ئۈنچىقمىغۇدەك، «نېمە بولدىكىنە بۇ؟» دەپ، بېرىپ قارىسا، سوغۇقتا كاسىلداپ تىترەپ ياتقۇدەك. ئىككىسى مەسلىھەتلىشىپ، ئوت تېپىپ ئۆكۈزنى ئىسسىتىش قارارىغا

كەپتۇ. ئۆچكە چىنارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئۇياق ـ بۇياققا قاراپتۇ، بىر چاغدا ئۇ پەس تەرەپتە ئىس چىقىۋاتقان ئۆڭكۈرنى كۆرۈپتۇ. ئۆچكە چىناردىن دەررۇ چۈشۈپتۇ، ساغلىق قوي ئىككىسى ئۆكۈزنى ئاران يۆلەپ قوپقۇزۇپ، ئىس چىققان تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ، يولدا كېتىۋاتسا، بىر يەردە يولۋاس تېرىسى ئۇچراپتۇ، ئۆچكە تېرىنى ئېلىپ ئۆكۈزنىڭ ئۈستىگە يېپىپتۇ، يەنە بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن بىر بۆرە تېرىسى ئۇچراپتۇ، ئۇنىمۇ ئۆكۈزنىڭ ئۈستىگە يېپىپتۇ. ئۇلار ئاخىر ئىس چىققان يەرگە يېتىپ بېرىپتۇ، قارىسا، بۇ جايغا پۈتۈن يىرتقۇچ ھايۋانلار يىغىلغانىكەن، ئەسلىدە بۇ يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ مەشرەپ قىلىدىغان جايى ئىكەن. ساغلىق بىلەن ئۆكۈز قورقۇپ كەينىگە يانماقچى بوپتۇ. ئۆچكە ئۇلارنى توختىتىپتۇ ۋە ئالدى بىلەن ئۆزى سالام بېرىپ ئۆڭكۈرگە كىرىپتۇ، كەينىدىن ساغلىق قوي بىلەن ئۆكۈز كىرىپتۇ، كىرىپ قارىسا، شىر، يولۋاس، بۆرە، تۈلكىدىن تارتىپ ھەممە يىرتقۇچ ھايۋانلار ئولتۇرغانىكەن. يولۋاس پادىشاھ تەخت ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، تۈلكىنى: «بۈگۈن سېنىڭ مەشرەپ قىلىپ بېرىش نۆۋىتىڭ تۇرۇپ، نېمىشقا تاماق تېپىپ كەلمىدىڭ؟» دەپ قىستاۋاتقانىكەن. تۈلكە:

— ھەممە يەرنى ئاختۇرۇپ كەلدىم، ھېچقانداق ئوزۇق ئۇچراتمىدىم. خۇدا ئۆزى يەتكۈزمىسە، بەندىنىڭ نېمە ئامالى؟ — دەپ تۇرغاندا، ئۆچكە، ساغلىق قوي، ئۆكۈزلەر بۇ سورۇنغا كىرىپ كەلگەنىكەن. ئۇلار كىرىشى بىلەن تۈلكە ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ:

بۇ ئولتۇرغان ھەممىمىزگە يولۋاس ئۆزى باش،
بۇنداق سېمىز بورداق ماللار بىزگە تەييار ئاش.
ئالدىمىزغا ئۆزى كەلدى، قوي بىلەن ئۆچكە،
ئاتمىش پۇتلۇق ئۆكۈز ئولجا، تويىمىز گۆشكە.

دەپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ ساغلىق قوي بىلەن ئۆكۈزگە تىترەك ئو-لىشىپ، سۈر بېسىشقا باشلاپتۇ، لېكىن ئۆچكە ئۆزىنى تۇخ-تىتىپ، يولۋاسقا قاراپ تۇرۇپ مۇنداق دەپتۇ:

چارباغلىق، ئېگىز تاغلىق جايدا قاسساپمەن،
سۆزلىرىمگە قۇلاق سېلىپ ئاڭلا ئەمدى سەن.
ئاتمىش يولۋاس، ئاتمىش بۆرە ھەم ئاتمىش تۈلكە،
توختام قىلغان دۇكانچىمەن داڭلىق ئۆلكىگە.
خۇدايىمغا شۈكۈر قىلاي، تاپتىم كانىدىن،
قېنى چىقسۇن باتۇرلىرى، كەچسۇن جانىدىن.

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەردىكى يىرتقۇچ ھايۋانلار بىر-بىرىگە قارىشىپ، ئاستا مارىشىپ، بىر- بىرلەپ تالاغا چى-قىپتۇ. ئۇلار ھېلىقى يولۋاس، بۆرە، تۈلكىلەرنىڭ تېرىلىرىنى كۆرۈپ ئەرۋاھى ئۇركۈپتۇ ۋە ھەر تەرەپكە پىتىراپ قېچىپتۇ. يولۋاس پادىشاھ بولسا، ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدە يالغۇز قاپتۇ. ئۇ قورققىنىدىن ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭغانىكەن، ئۆكۈز يۇ-گۈرۈپ كەلگەن پېتى ئۇنىڭ قورسىقىغا ئۈسۈپتۇ، ئۆچكە بى-لەن ساغلىق قويمۇ ياردەمگە كېلىپ، يولۋاسنى ئۈسۈشكە باشلاپتۇ. يولۋاس ئۇلەر ھالەتكە يېتىپ، ئاخىر يالۋۇرۇپ:

— جان ئاكىلار، بۇنىڭدىن كېيىن سىلەرگە زادى تەگ-مەيمەن، سىلەر تەرەپكە بىرەر يىرتقۇچ ھايۋاننىمۇ قەدەم تاشلاتمايمەن. مېنى قويۇۋېتىڭلار ! — دەپتۇ.

بايىقى يىرتقۇچ ھايۋانلار بۇلاردىن قېچىپ بېرىپ بىر يەرگە توپلىشىپتۇ، قورقۇنچلىرى بېسىلغاندىن كېيىن، ئاشۇ ئۇچ لوق گۆشتىن قاچتۇقمۇ؟ دەپ، قاچقىنىغا پۇشايمان قى-لىشىپ، ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ مېڭىپتۇ.

ئۆچكە بۇلارنىڭ كېلىۋاتقىنىنى يىراقتىن كۆرۈپلا، دەررۇ ساغلىق قوي بىلەن ئۆكۈزنى چىنارنىڭ ئۈستىگە چىقىرىۋېتىپ، ئۆزى بىر پىنھان جايغا مۆكۈۋاپتۇ ۋە ساغلىق قوي بىلەن ئۆكۈزگە:

— ئەگەر ھېلىقى يىرتقۇچ ھايۋانلار بىزنى ئىزدەپ كېلىپ تاپالماي شۇ جايدا ئولتۇرۇپ قېلىشسا، قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋارقىراپ، ئۆزۈڭلارنى چىناردىن تاشلاڭلار، — دەپتۇ.

يىرتقۇچلار بۇلارنى ئىزدەپ كېلىپ تاپالماي، چىنارنىڭ تۈۋىگە يىغىلىپ، تۈلكىگە يالۋۇرۇپتۇ:

— سەن پالچى ئىدىڭ، بىر پال ئاچقىن، ئۇلار نەگە مۆكتىكىن؟

تۈلكە چوقچىيىپ ئولتۇرۇپ پال ئاچقىلى تۇرۇپتۇ، باشقىلىرى ئۇنىڭغا قارىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. دەل شۇ چاغدا ئۆكۈز بىلەن ساغلىق قوي ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ، چىنارنىڭ ئۈستىدىن ئۆزلىرىنى تاشلاپتۇ. شۇ ئارىدا نېرىقى تەرەپتىن:

— پالچىنى تۇت! — دېگەن دەھشەتلىك بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. بۇ تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن ئەھۋالدىن قورقۇشۇپ كەتكەن ۋەھشىي ھايۋانلار ئالدى - كەينىگە قارىماي قېچىپتۇ ۋە ئىككىنچى بۇ ئەتراپقا يولىماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆكۈز، ئۆچكە، ساغلىق قوي بۇ يەردە ئۆمۈرۋايەت خاتىرجەم ياشاپ ئۆتكەنىكەن.

تۈلكىنىڭ شاپائىتى

ئۆتكەن زاماندا، شەھەردىن يىراق قىشلاقتا بىر كەمبەغەل كىشى ئۆتكەنىكەن. بۇ كىشىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا بىر تۇپ جىگدىسى بولۇپ، پۈتۈن ئائىلىسى مۇشۇ بىر تۇپ جىگدىگە تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ كىشى ئالەمدىن ئۆتۈپ، جىگدە ئۇنىڭ ئوسمان ئىسىملىك يالغۇز ئوغلىغا قاپتۇ. ئوسمانمۇ تۇرمۇشىنى مۇشۇ جىگدىگە تايىنىپ ئۆتكۈزۈپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇ يىگىرمە ياشلارغا كىرىپتۇ. ئۇنىڭ جىگدىسى شۇ يىلىمۇ ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئوسمان جىگدە مېۋىسىنىڭ بارغانسېرى ئازلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقاپ قاپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە، بۇنىڭدا بىر سىر بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، كېچىسى بىر خالىي جايغا مۆكۈپ تۇرۇپ، جىگدىنى كۆزىتىشكە باشلاپتۇ. يېرىم كېچە بولغاندا قارىسا، بىر تۈلكە ئاستا كېلىپ، ئەتراپتا ھېچكىم يوقلۇقىنى كۆرگەندىن كېيىن جىگدىگە يامىشىپ چىقىپ، ئۇنى راسا يەپ تويغاندىن كېيىن غىپپىدە تىكىۋېتىپتۇ. ئوسمان بۇنى كۆرگەندىن كېيىن تۈلكىنى بابىلىماقچى بوپتۇ ـ دە، ئەتىسى بىر قاچا قارا يېلىمنى قايناتىپ، كەچقۇرۇن تۈلكە كېلىدىغان ۋاقىتتا يېقىن ئۇنى جىگدىنىڭ ھەممە شاخلىرىغا سۇۋاپ قويۇپ، ئۆزى يوغان بىر

توقماقنى تۇتۇپ ھېلىقى خالىي جايغا مۆكۈپ تۈلكىنى كۈتۈپ
ئولتۇرۇپتۇ. يېرىم كېچە بولغاندا ھېلىقى تۈلكە يەنە كېلىپ
ئۆدۈل جىگدىگە چىقىپ ئۇنى يېيىشكە تەمشەلگەنىكەن، پۇت-
لىرى يېلىمغا يېپىشىپ قېلىپ، قىمىر قىلالماپتۇ. شۇ
چاغدا ئوسمان مۆكۈنگەن جايىدىن چىقىپ تۈلكىنى ئۇرۇشقا
باشلاپتۇ، تۈلكە توقماقنىڭ زەربىسىگە چىدىماپتۇ. شۇ چاغدا
ئۇ تىلغا كىرىپ:

— ھەي ئادەمزات، مېنى ئۇرمىساڭ، مېنىڭ ئۇششاق با-
لىلىرىم بار، ماڭا رەھىم قىلغىن، — دەپ يىغلاپ يالۋۇرۇپ-
تۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئوسمان:

— ھەي ھارامزادە، سەن مېنى ئالدايمەن دېمە، بىز پۇتۇن
ئائىلىمىز بويىچە مۇشۇ بىر تۈپ جىگدىگە تايىنىپ ھايات
كەچۈرۈۋاتىمىز، سەن جىگدىنى يەپ كەتسەڭ، بىز نېمە بىلەن
تىرىكچىلىك قىلىمىز؟ — دەپتۇ - دە، تۈلكىنى تېخىمۇ قات-
تىق ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. تۈلكە يەنە يالۋۇرۇپ:

— ھەي ئادەمزات، سەن
مېنى قويۇپ بەرسەڭ، مەن
سېنى ئۆمۈر بويى يەتكۈدەك
بايلىققا ۋە پادىشاھلىق تەختى-
گە ئىگە قىلىمەن، — دەپتۇ.
ئوسمان ئىشەنمەي ئۇرۇشنى
داۋاملاشتۇرۇپتۇ. تۈلكە يالغان
ئېيتمايدىغانلىقىنى، ئۇنى چو-
قۇم مۇرادىغا يەتكۈزىدىغانلىقى-
نى قايتا - قايتا ئېيتىپتۇ.
بۇنىڭ بىلەن ئوسمان يۇمشاپ،
تۈلكىنى جىگدىدىن چۈشۈرۈپ-

تۇ. بۇ چاغدا تۈلكە:
— ھەي ئادەمزات، سەن ھېچقانداق ئاغرىنماي بۇ جىڭ-
دەڭنى كەسكىن، — دەپتۇ. ئوسمان بۇ گەپنى ئاڭلاپ:
— ھەي ھارامزادە خۇنپەر، سەن يەنە جىگدىنى كەستۈرۈپ
ئازغىنە ئېشىمدىنمۇ قۇرۇق قوياي دەمسەن؟ — دەپ، ئۇنى
ئۇرۇشقا تەمشىلىپتۇ. تۈلكە ھەرگىز ئۇنداق نىيىتىنىڭ يوق-
لۇقىنى، جىگدىنى كەسمىسە بايلىققا ۋە پادىشاھلىق تەختىگە
ئېرىشكىلى بولمايدىغانلىقىنى قايتا - قايتا ئېيتىپتۇ. ئوسمان
بۇ گەپكە ئىشىنىپ جىگدىنى كېسىپتۇ. تۈلكە ئېيتىپتۇكى:
— ھەي ئادەمزات، سەن بۇ جىگدىنى سۆرەپ كەينىمدىن
شەھەرگە قاراپ ماڭىسەن، قالغىنىنى ئۆزۈم بابلايمەن، —
دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئوسمان جىگدىنى سۆرەپ يولدا چاڭ -
توزان چىقىرىپ، تۈلكىنىڭ كەينىدىن شەھەرگە قاراپ يولغا
چىقىپتۇ. تۈلكە ئالدىدا مېڭىپ، ئۇدۇل پادىشاھنىڭ ئوردىسى-
غا كىرىپتۇ - دە:
— ئى شانۇ شەۋكەتلىك شاھ ئالىيلىرى، بۈگۈن سىزنىڭ
شەھىرىڭىزگە ئۇلۇغ ئوسمان پادىشاھلىقىنىڭ شاھزادىسى
نۇرغۇن مال - مۈلۈك بىلەن زىيارەتكە كەلدى، بۇ خەۋەرنى
يەتكۈزۈش ئۈچۈن مېنى ئالدىن ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى، —
دەپتۇ. پادىشاھ بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ۋەزىر - ئۆ-
لىمالارنى ئېلىپ ئوردىنىڭ راۋىقىغا چىقىپ قارىغانىكەن،
يىراقتىن بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان قويۇق چاڭ - توزاننى
كۆرۈپتۇ ھەمدە بۇ خەۋەر راست ئىكەن، دەپ، شاھزادىنى
قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئالدىغا ئادەم ئەۋەتمەكچى بوپتۇ. تۈلكە
دەرھال كەينىگە يېنىپ ئوسماننىڭ ئالدىغا كەپتۇ - دە، ئۇ-
نىڭ كالتە ئىشتىنىدىن باشقا كىيىملىرىنىڭ ھەممىسىنى
سالدۇرۇپ، كىيىملەرنى يوشۇرۇپ قويۇپتۇ - دە، ئۇنى شۇ

جايدىكى بىر تۈپ دەرەخقە باغلاپ قويۇپ:

— ھەي ئوسمان، پادىشاھنىڭ ئەلچىلىرى سېنى كۈتۈۋې-لىشقا كېلىۋاتىدۇ، ئۇلار كەلگەندە سەن ئۇلارغا، بۇ شەھەرنىڭ قاراقچىلىرى يامان ئىكەن، ئۇلار تۇيۇقسىز ئالدىمدىن چىقىپ بارلىق مال - مۈلكۈمنى بۇلاپ، مېنى مۇشۇ دەرەخكە باغلاپ قويدى، دېگىن، — دەپتۇ ھەمدە دەرھال كەينىگە قايتىپتۇ. بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە پادىشاھنىڭ ئەلچىلىرى كې-لىپ، بىر كىشىنىڭ دەرەخكە باغلاقلىق تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سورىغانىكەن، ئوسمان بايا تۈلكە ئېيتقان گەپلەرنى تەكرارلاپتۇ. ئەلچىلەر ئوسماننى يېشىپ، بىر پارچە رەخت بىلەن ئوراپ ئوردىغا ئېلىپ قايتىپتۇ، ئور-دىغا قايتقاندىن كېيىن ئۇنىڭغا شاھانە كىيىملەرنى كىيگۈ-زۈپ، شاھزادىلەردەك كۈتۈپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي، پادىشاھ ئۆز قىزىنى بۇ «شاھزادە»گە نىكاھلاپ قويۇپتۇ. ئوسمان بۇ يەرگە كېلىپ قىرىق كۈن بولغاندا، ئۆز يۇرتىغا قايتماقچى بوپتۇ. پادىشاھ كۈيئوغلى ۋە قىزىغا ھەمراھ بولۇپ بېرىش ئۈچۈن ئىككى يۈز لەشكەر، بەگ، سىپاھلارنى ۋە نۇرغۇن بايلىقنى قوشۇپ يولغا سالپتۇ. ئۇلار شۇنداق يول يۈرۈپ يەتتىنچى كۈ-نىگە قەدەم قويغاندا، قاراغول پادىشاھلىقىنىڭ ئوردىسىغا يې-قىنلاپتۇ. قاراغول پادىشاھلىقى چەكسىز كەتكەن يايلاقلىرى، ھېسابسىز قوي، يىلقا، كالىلىرى بار، نۇرغۇن ئەلگە قارايدى-غان ئىنتايىن چوڭ بىر پادىشاھلىق ئىكەن. تۈلكە ئالدىن مېڭىپ چوڭ بىر قوي پادىسىغا يولۇقۇپتۇ. ئۇ پادىچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھەي پادىچى، ئاۋۇ چاڭ - توزاننى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ ئوسمان پادىشاھلىقىنىڭ لەشكەرلىرى. ئۇلار كېلىپ: «بۇ كىمنىڭ قويلىرى؟» دەپ سورىسا، سەن: «ئوسمان شاھنىڭ»

دېگىن، بولمىسا، جېنىڭدىن ئايرىلىسەن، — دەپتۇ. پادىچى جېنىدىن قورقۇپتۇ. ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە سەپەرگە چىققانلار بۇ جايغا يېتىپ كېلىپ، بۇ قوي پادىلىرىنى كۆرۈپ:

— ھەي پادىچى، بۇ كىمنىڭ قويلىرى؟ — دەپ سورىغانىكەن، پادىچى:

— تەقسىرلەر، بۇلار ئوسمان شاھنىڭ قويلىرى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئۇلار يولنى يەنە داۋاملاشتۇرۇپتۇ. تولكە يېرىم كۈنلۈك يولنى ئالدىن مېڭىپ بىر جايغا كەلگەنىكەن، چوڭ بىرتوپ يىلقا ئۇچراپتۇ. تولكە يىلقىچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھەي يىلقىچى، ئاۋۇ كۆرۈنگەن چاڭ - توزاننى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ ئوسمان پادىشاھلىقىنىڭ لەشكەرلىرى. ئۇلار كېلىپ: «بۇ كىمنىڭ يىلقىلىرى؟» دەپ سورىسا، سەن: «ئوسمان شاھنىڭ» دېگىن، بولمىسا، جېنىڭدىن ئايرىلىسەن، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ يىلقىچى جېنىدىن قورقۇپتۇ. ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە سەپەرگە چىققانلار بۇ جايغا يېتىپ كېلىپ، يىلقىلارنى كۆرۈپ:

— ھەي يىلقىچى، بۇ كىمنىڭ يىلقىلىرى؟ — دەپ سوراپتۇ. يىلقىچى:

— تەقسىرلەر، بۇ ئوسمان شاھنىڭ يىلقىلىرى، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان بەگ - سىپاھلار، ئوسمان شاھ ھەقىقەتەن باي ئىكەن، دەپ ئويلاپتۇ. يەنە يېرىم كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن تولكە بىر كالا پادىسىغا يولۇقۇپتۇ. ئۇ پادىچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھەي پادىچى، ئاۋۇ چاڭ - توزاننى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ ئوسمان پادىشاھلىقىنىڭ لەشكەرلىرى. ئۇلار كېلىپ: «بۇ كالا پادىسى كىمنىڭ؟» دەپ سورىسا، سەن: «ئوسمان شاھنىڭ كالا

پادىسى» دېگەن، بولمىسا، جېنىڭدىن جۇدا بولىسەن، — دەپتۇ. پادىچى ئۆز جېنىدىن قورقۇپتۇ. ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە سەپەرگە چىققانلار بۇ يەرگە كېلىپ، پادىچىدىن:

— ھەي پادىچى، بۇ كالىلار كىمنىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. پادىچى:

— تەقسىرلەر، بۇ ئوسمان شاھنىڭ كالىلىرى، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان بەگ - سىپاھلار ھەيران قېلىشىپ، ساقاللىرىنى تۇتۇشۇپتۇ.

قاراغول پادىشاھلىقىغا يېقىن بىر جەزىرىدە تاشلاندۇق شەھەر بار ئىكەن، بۇ شەھەرنى بىر ۋەھشىي يالماۋۇز ئىگىلىۋالغانىكەن. بۇ يالماۋۇز نۇرغۇن بىگۇناھ كىشىلەرنى شەھەرگە قاماپ قويۇپ، ئۆزىگە ئوزۇق قىلغانىنىڭ سىرتىدا، ئەتراپتىكى كىچىك پادىشاھ ۋە بەگلەرنى قورقۇتۇپ، ئۇلارنىڭ نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش، ئۈنچە - مەرۋايىتلىرىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغانىكەن. تۈلكە ئۇدۇل بۇ شەھەرگە كېلىپ، يالماۋۇزغا:

— ھەي تەقسىر، چاتاق بولدى، سىزگە ئاپەت كېلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ. يالماۋۇز ھېچنېمىنى ئاڭقىرالماي غەزەپتىن كۆزلىرى ئالىيىپ، بۇرۇتلىرى تىترەپ كېتىپتۇ - دە:

— ھەي ئالجىغان قۇرت، سەن نېمىدەپ

بىلجىرلاۋاتىسەن؟! مەن دېگەن جاھاننىڭ پالۋىنى، ماڭا خى-
رىس قىلىدىغانغا كىمنىڭ ھەددى؟! — دەپ ھۆركىرەپتۇ.
تۈلكە:
— ھەي تەقسىر، بۇ قېتىم كېلىۋاتقىنى ئادەتتىكى ئا-
دەملەر ئەمەس، بەلكى سۇلايمان پادىشاھ ئەۋەتكەن دىۋە لەش-
كەرلەر، ئىشەنمىسىڭىز ئۆزىڭىز كۆرۈپ بېقىڭ، — دەپتۇ.
بۇنى ئاڭلىغان يالماۋۇزنى قورقۇنچ بېسىپتۇ. ئۇ شەھەر سى-
تىغا چىقىپ قارىغانىكەن، يىراقتىن قويۇق چاڭ - توزاننىڭ
ئۆزلىرى تەرەپكە يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، تىترەك
بېسىپ، تۈلكىگە يالۋۇرۇپ:
— ھەي تۈلكىجان، سەن كۆپنى كۆرگەن، تەجرىبىلىك
جانىۋار، مەن ئەمدى قانداق قىلسام بولار؟ سەن بىر ئەقىل كۆر-
سەتكىن، — دەپتۇ. تۈلكە بۇ غەنىيمەت پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ:
— ھەي تەقسىر، مەن بۇنىڭ ئامالىنى بۇرۇنلا ئويلاپ
قويغان. سەن ئاۋۇ ئورەككە چۈشۈپ مۆكۈنسەن، مەن ئۇنىڭ
ئۈستىنى شاخ - شۇمبىلار بىلەن يېپىپ قويىمەن. سەن خا-
تىرجەم بولغىن، قالغان ئىشنى ئۆزۈم توغرىلايمەن، — دەپتۇ.
يالماۋۇز ئالمان - تالمان ئورەككە چۈشۈپ مۆكۈپتۇ. تۈلكە
بولسا، ئورەكنىڭ ئۈستىگە نۇرغۇن شاخ - شۇمبىلارنى دۆۋد-
لەپتۇ - دە، ئۇنىڭغا ئوت يېقىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ۋەھشىي
يالماۋۇز ئوتتا كۆيۈپ كۈلگە ئايلىنىپتۇ. تۈلكە دەرھال ھەرد-
كەتكە كېلىپ ئاۋۋال بىگۇناھ كىشىلەر سولانغان ئۆيلەرنى
ئاچقانىكەن، چىرايلىرى سارغايغان، ئورۇقلاپ ئۇستىخان بولۇپ
قالغان ئادەملەر: «مەن ئورۇق، سەن سېمىز» دەپ چۇرقىراش-
قىلى باشلاپتۇ. تۈلكە بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ئۇلارغا:
— ھەي بىگۇناھ كىشىلەر، ئەمدى ۋارقىراشماڭلار، ۋەھ-
شىي يالماۋۇز كۆيۈپ ئۆلدى، سىلەر ئازاد بولدۇڭلار، تېز

سىرتقا چىقىڭلار، ــ دەپ جاكارلاپتۇ. ئۇزۇن يىللار سولاقتا
ياتقان كىشىلەر بۇ گەپكە بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي،
سىرتقا چىقىپ قارىغانىكەن، يالماۋۇزنىڭ ئورەكتە كاۋاپ بو-
لۇپ ياتقانلىقىنى كۆرۈپ كۆڭۈللىرى تىنچىپتۇ. بۇ چاغدا
تۇلكە باشقا كىيىم - كېچەك بار ئۆيلەرنى ئېچىپ ھەممە ئا-
دەمگە يېڭى كىيىملەرنى كىيگۈزۈپ تەييار قىلىپ، شەھەردىكى
يالماۋۇزنىڭ ئوردىسى ۋە باشقا سارايلارنى رەتلەپ پاكىزلەپ،
ئېسىل گىلەم ۋە رەختلەر بىلەن بېزەپتۇ ھەمدە ئالتۇن -
كۈمۈش، ئۈنچە - مەرۋايىت قاچىلانغان ئۆيلەردىن نۇرغۇن
بايلىقنى ئېلىپ چىقىپ ئوردىنىڭ ۋە سارايلارنىڭ كۆزگە كۆ-
رۈنەرلىك جايلىرىغا تىزىپتۇ. بۇ ئىشلار تۈگىگەندىن كېيىن،
كىشىلەرنى شەھەر دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىگە قاتار تى-
زىپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي ئوسمان ۋە ئۈنىڭغا ھەمراھ بولۇپ
كەلگەنلەر بۇ يەرگە
يېتىپ كەلگەنىكەن،
كىشىلەر ئۇلارنى
ئىززەت - ئىكرام
بىلەن كۈتۈۋېلىپ،
ئېسىل مېھمانلارنى
ئوردىغا، قالغانلىرىنى
سارايلارغا باشلاپتۇ.
ھەمراھ بولۇپ كەل-
گەنلەر ئوردا ۋە
سارايلاردىكى دۆۋە -
دۆۋە ئالتۇن - كۈ-
مۈش، ئۈنچە -
مەرۋايىتلارنى كۆرۈپ

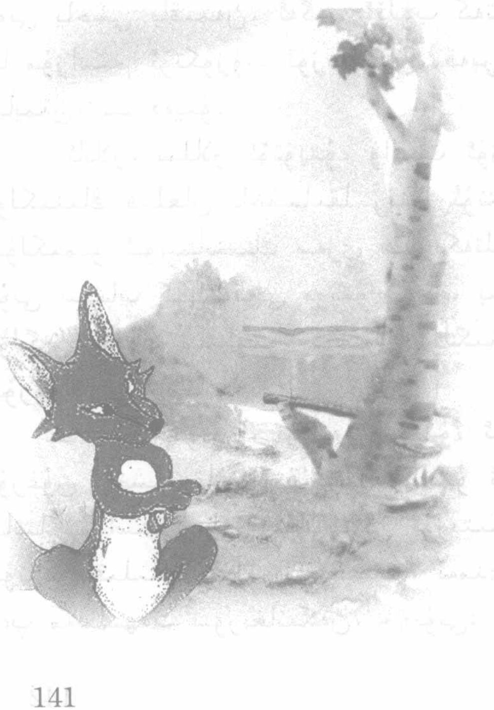

كۆزلىرى ئالاچەكمەن بولۇشۇپ، ئوسمان شاھنىڭ تەڭداشسىز باي ئىكەنلىكىگە ھەقىقىي ئىشىنىپتۇ. مېھمانلار بىر ئاي تو- رۇشقاندىن كېيىن، ئوسمان ۋە ئۇنىڭ ئايالى بىلەن خوشلى- شىپ، ئۆز يۇرتىغا قايتىپتۇ. يالماۋۇزنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلغان خەلق مۇشۇ شەھەرنىڭ پۇقراسى بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ، تۈل- كە ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، ئوسماننى بىر توپ جىگدىگە تايى- نىپ تۇرمۇش كەچۈرىدىغان نامراتتىن بىر شەھەرنىڭ پادىشا- ھىغا ئايلاندۇرۇپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە تۈلكە ئوسمانغا:

— ھەي ئوسمان، مەن ۋەدەمدە تۇرۇپ سېنى پادىشاھلىق تەختكە ئولتۇرغۇزدۇم، بۇنىڭ بەدىلىگە سەن ماڭا قانداق جاۋاب قايتۇرىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. ئوسمان تۈلكىگە:

— ھەي تۈلكە، راست ئېيتىسەن، سەن ۋەدەڭنى ئورۇنداپ مېنى مۇرادىمغا يەتكۈزدۈڭ. بۇنىڭ بەدىلىگە مەن سېنى ئۆمۈر بويى ياخشى باقىمەن، ئەگەر ئۆلۈپ كەتسەڭ، ئۆلۈكۈڭنى كات- تا مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ ئۇزىتىمەن، قەبرەڭنى ئالتۇندىن يا- سايمەن، — دەپتۇ.

ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ، ۋاقىت ئۇزارغانسېرى ئوسمان تۈلكىنىڭ قىلغان ياخشىلىقلىرىنى ئۇنتۇشقا باشلاپتۇ، تۈلكىمۇ ئوسماننىڭ بەزى ھەرىكەتلىرىدىن گۇمانلىنىپ، ئۇنى سىناپ كۆرمەكچى بوپتۇ - دە، بىر كۈنى يالغاندىن ئۆلگەن بولۇپ يېتىپتۇ. ئوسمان تۈلكىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈپ، خوتۇنىغا:

— ھەي خوتۇن، تۈلكە ئۆلۈپتۇ. ئۇ ھايات ۋاقتىدا ماڭا نۇرغۇن ياخشىلىقلارنى قىلغان، مەنمۇ ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن كاتتا مۇراسىم بىلەن ئۆلۈكىنى ئۇزىتىشقا، قەبرىسىنى ئال- تۇندىن قىلىشقا ۋەدە بەرگەنىدىم، ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — دەپ مەسلىھەت سورىغانىكەن، خوتۇنى:

— بىر سېسىق تۈلكە ئۆلگەن بولسا نېمە بوپتۇ؟ ئۆلگەندىن كېيىن مۇراسىم ئۆتكۈزسىڭىز ئۇ بىلەتتىمۇ؟ ئۇنىڭ ئۆلۈكىنى شەھەرنىڭ سىرتىغا ئاچىقىپ تاشلىسىڭىز تۈگىمەمدۇ؟ — دەپتۇ.

ئوسمان ئايالىنىڭ گېپىگە كىرىپ، تۈلكىنى شەھەر سىرتىغا ئاچىقىپ بىر ئورەككە تاشلاپتۇ. ئوسماننىڭ بۇ قىلغانلىرى تۈلكىگە بەك ئەلەم بوپتۇ - دە، ئەتىسى ئوسماننىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— ھەي ئوسمان، سېنىڭ مېنىڭ ياخشىلىقلىرىمغا قايتۇرغان جاۋابىڭ مۇشۇمۇ؟ مەن يېقىندىن بېرى سېنىڭ بەزى ئىشلىرىڭدىن گۇمانلىنىپ يۈرگەنىدىم، مانا بۈگۈن سەن ئۆزۈڭنىڭ ئىشەنچسىز ئادەم ئىكەنلىكىڭنى ئىسپاتلىدىڭ! — دەپتۇ. ئوسمان تۈلكىنى كۆرۈپ بەك ئوڭايسىزلىنىپتۇ ھەمدە:

— ھەي تۈلكە، مەن سېنىڭ ئالدىڭدا خىجىلمەن، مەن ۋاپاغا جاپا قىلدىم، مەن گۇناھكار، مېنى كەچۈرگىن، بۇنىڭدىن كېيىن ساڭا بەرگەن ۋەدەمنى راستتىنلا ئورۇندايمەن! — دەپتۇ.

بىرنەچچە يىللار ئۆتكەندىن كېيىن تۈلكە قېرىپ راستتىنلا ئۆلۈپتۇ. ئوسمان ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ، ئۇنىڭ ئۆلۈكىنى كاتتا مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ ئۇزىتىپتۇ ھەمدە ئالتۇندىن قەبرە تۇرغۇزۇپ، ئۆز شەپقەتچىسىگە بولغان ساداقىتىنى ئىپادىلەپتۇ.

تاۋۇس ئەللىيىن

بار ئىكەن، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن، توق ئىكەن، ئۆتكەن زاماندا بىر جاڭگالدا تۈرلۈك ھايۋانلار، رەڭمۇرەڭ، خىلمۇخىل قۇشلار ئىناق، خۇشال - خۇرام ياشايدىكەن، ئۇلارغا يولۋاس شاھلىق قىلىدىكەن.

كۈنلەردىن كۈن ئۆتۈپتۇ. بىر ئېيىق جاڭگالدىكى جامائەتتىن ئۆزگىچە بولۇپ قاپتۇ. ئۇ توپتىن بۆلۈنۈپ، ئۆزى يالغۇز ئوۋ ئوۋلاپ، سەيلە - تاماشا قىلىدىكەن. كۆپ ئۆتمەي ئېيىق شۇ ئەتراپتىكى كىچىكرەك بىر مەھەللىگە ئۆگىنىپ قاپتۇ، كىچىلىرى بېرىپ كىشىلەرنىڭ قوتانلىرىدىن قوي - قوزا، غاز - ئۆردەكلەرنى ئوغرىلايدىكەن، تاپالمىسا، كوچىلاردىكى ئاشقان - تاشقان سۆڭەكلەرنى تېپىپ غاجىلايدىكەن. ئېيىقۋاي بۇ ئىشنى تاپقىنىغا ناھايىتى خۇشال بولۇپ، كۆرەڭلەپ، ئۆزىنى ئەقىللىق، باشقىلارنى دۆت چاغلاپتۇ.

بىر كۈنى كېچىدە ئېيىقۋاي ئۆگەنگەن ئادىتى بويىچە مەھەللىگە كەپتۇ ۋە ئايلىنىپ يۈرۈپ يېگۈدەك بىرەر نەرسە تاپالماپتۇ. ئاخىر مەھەللىنىڭ چېتىدىكى بىر كونا ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ قاپتۇ، ئۆينىڭ ئىشىكى ئوچۇق ئىكەن. ئۆي ئىگىلىرى تاقاشنى ئۇنتۇپ قالغانمۇ ياكى باشقا سەۋەبمۇ، ئەيتاۋۇر، ئېيىقۋاينىڭ بۇنىڭ بىلەن ئىشى بولماپتۇ. « نېمىدې-

گەن ياخشى، — دەپ ئويلاپتۇ ئېيىقۋاي، — ئەمدى قورساقنى
تازا ئوبدان تويغۇزىدىغان بولدۇم». ئۇ مانا شۇنداق خىيال بى-
لەن بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ئوچۇق ئىشىكتىن ئۆي ئى-
چىگە كىرىپتۇ. قارىسا، ئۆي ئىچىدە يوغان - يوغان ياغاچ
كۇپىلەر تۇرغۇدەك. ئېيىقۋاي تېخىمۇ خۇشال بولۇپ، كۇپىكە
ئېڭىشىپ ئىچىدىكى نەرسىنى تېتىپ كۆرمەكچى بولغاندا، تۇ-
يۇقسىز پۇتى بىر نەرسىگە تېگىپ كېتىپ، جاراڭلىغان سادا
چىقىپتۇ، بۇنىڭدىن ئۆلگۇدەك قورقۇپ كەتكەن ئېيىقۋاي
مەڭدەپ كېتىپ كۇپىكە موللاق ئېتىپ چۈشۈپتۇ، قارىسا، كۇپ
ئىچىدە لىقمۇلىق سۇ تۇرغۇدەك. ئۇ كۇپتىن ئاران چىقىپ،
سەكرەپ قاچاي دەپ تۇرۇشىغا، تەڭپۇڭلۇقىنى يوقىتىپ، يې-
نىدىكى ئىككىنچى كۇپىكە چۈشۈپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ،
ئېيىقۋاي قاتار تىزىلغان ئون بەش - يىگىرمىدەك كۇپىكە بىر
قېتىمدىن چۈشۈپ چىقىپتۇ، ئاخىر مىڭ بالادا كۇپىلەردىن
قۇتۇلۇپ چىقىپتۇ - دە، بەدەنلىرى چۆپ - سۇزمە هۆل بو-
لۇپ، غال - غال تىترىگەن هالدا مەهەللىنىڭ چېتىدىكى
چاتقالنىڭ تۇۋىدە ئاچ پېتى ئۇخلاپ قاپتۇ.

ئەتىسى ئويغىنىپ قارىسا، كۈن ئېچىلىپ، چۈش بولاي
دەپ قالغانىكەن. ئېيىقۋاي بەدەنلىرىگە قاراپ هەيران قاپتۇ،
چۈنكى، تۈكلىرى كۈن نۇرىدا يەتمىش خىل پارقىراپ، تېرد-
سى غەلىتە بىر تۈسكە كىرىپ قالغانىكەن. ئۇ قانچە باش قا-
تۇرسىمۇ بۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەپتۇ، ئەسلىدە هېلىقى ئۆي
بىر بوياقچىنىڭ ئۆيى بولۇپ، ئۆزى چۈشۈپ كەتكەن كۇپىلەر
بوياق چىلانغان كۇپىلەر ئىكەنلىكى خىيالىغىمۇ كەلمەپتۇ. ئې-
يىق ئويلاپ - ئويلاپ، ئۆزىدىكى بۇنداق ئۆزگىرىشتىن ناها-
يىتى خۇشال بوپتۇ ۋە كاللىسىغا بىر هىيلە كەپتۇ: ئەمدى مې-
نىڭ ئەسلىمنى هېچكىم بىلەلمەيدۇ، جاڭگالغا قايتىپ بارسام،

ھەممە ھايۋانلار چوقۇم مەندىن قورقىدۇ، جاڭگالدىكىلەر ئەزەلدىن مېنى كۆزگە ئىلمايتتى، يولۋاس، شىر، يىلپىز دېگەنلىرى مېنى دەپسەندە قىلغانىدى، ئەمدى ئۇلارنى راسا قورقۇتۇپ، ئەخمەق قىلىپ، جاڭگالنى سوراپ يېمەيمەنمۇ. ئۇنىڭ خىيالى ئۆزىگە قالتىس يېقىپ كېتىپ، ئۆزىگە «تاۋۇس ئەللەيىن» دېگەن نامنى قويۇپ، كۆرەڭلىگەن ھالدا جاڭگالغا جۆنەپتۇ.

يولۋاس پادىشاھ، شىر ۋەزىر ۋە باشقا جاڭگال ئەھلى ئۆزلىرىنىڭ ئىناق يۇرتلىرىنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن ئەتراپلارغا ساقچىلار قويۇشقانىكەن، بۇ ساقچىلار ئېيىقۋاينى كۆرۈپ ھەيران قاپتۇ ۋە قورقۇپ كېتىپتۇ، چۈنكى ئۇلار بۇنداق يەتمىش خىل رەڭدە پارقىرايدىغان ھەيۋەتلىك مەخلۇقنى زادى كۆرمىگەنىكەن. ئۇلار دەرھال بۇ ئىشتىن يولۋاس، شىر باشلىق جاڭگال ئەھلىنى خەۋەردار قىپتۇ. جاڭگال ئەھلىنىڭ تىنچلىقى ۋە خاتىرجەملىكى بۇزۇلۇپتۇ، كۆڭۈللىرىگە پاراكەندىچىلىك ھەم ۋەھىمە چۈشۈپتۇ، «بىز بىلمەيدىغان بۇ مەخلۇق يامان نەرسە بولسا كېرەك، ئېھتىيات قىلغان تۈزۈك، ئۇنى ئىززەت بىلەن كۈتۈۋالايلى» دېيىشىپتۇ. ئاندىن يولۋاس پادىشاھ ھېلىقى مەخلۇقنى جاڭگالغا مېھماندارچىلىققا تەكلىپ قىلىشقا باقاۋۇللارنى بۇيرۇپتۇ.

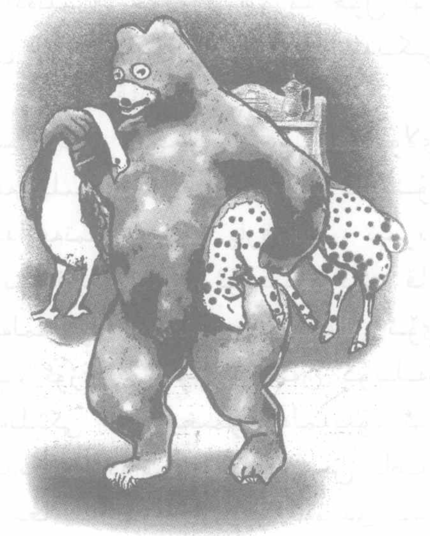

باقاۋۇللار دەرھال ئېيىققا بۇ تەكلىپنى يەتكۈزۈپتۇ. ئېيىقۋاي كۆرەڭلەپ، ئالچاڭلاپ، گويا خۇشياقمىغان قىياپەتتە جاڭگالغا يول ئاپتۇ. ئىككى تەرەپتە تىزىلىپ قارشى ئېلىۋاتقان جاڭگال ئەھلىگە ئۇ كۆز قىرىنىمۇ سالماي، غادايغان پېتى ئۇدۇل مېڭىپ، يولۋاس پادىشاھ ئولتۇرىدىغان تەختتە ئولتۇرۇۋاپتۇ. بۇ ئىشقا شىر، يىلپىز باشلىق مۆتىدۋەرلەر ھەيران بولۇشۇپ، بىر- بىرىگە قارىشىپ قويۇشۇپتۇ، لېكىن بىرنەرسە دېيەلمەپتۇ. يولۋاسمۇ خاپىلىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ گەپ قىلماپتۇ. جاڭگال ئەھلى «مېھمان»نىڭ ئاجايىپ رەڭگارەڭ تاۋلىنىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك تۇرقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ زادى قايسى نەسەب، قايسى جىنسقا مەنسۇپ ھايۋان ئىكەنلىكىنى بىلەلمەپتۇ، ئەتىسى ئاران ئۇنىڭ نامىنى سوراشقا پېتىنىپتۇ.

— نامىم «تاۋۇس ئەللەيىن» بولىدۇ. ئەللەيىنلەر جىنسى ھايۋانلار دۇنياسىدا كەم ئۇچرايدىغان ئەڭ ئالىي جىنستۇر ! — دەپتۇ ئېيىق كۆرەڭلەپ.

شۇنىڭدىن باشلاپ «تاۋۇس ئەللەيىن» جاڭگالغا خوجايىن بوپتۇ، نەتىجىدە جاڭگالنىڭ بۇرۇنقى خاتىرجەملىكى تۈگەپ، پىتنە - پاسات، جېدەل - غوۋغا ئاۋۇپتۇ، چۈنكى «تاۋۇس ئەللەيىن» جاڭگالدىكىلەرنى دائىم گىز - گىزگە سالىدى-

كەن. ئۇنىڭ بۇ خۇلقى شىر، يىلپىز باشلىق مۆتىۋەرلەرگە ياقماپتۇ ۋە دىللىرىدا ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك كۆچىيىپتۇ. جاڭ-گالدىكى باشقا ھايۋانلارمۇ «تاۋۇس ئەللەيىن» كەلگەندىن باشلاپ ئۆزلىرىنىڭ ئىناقلىقى يوقالغانلىقى، پىتنە - پاسات كۆپىيىپ، جېدەل - ماجىرانىڭ ئاۋۇغانلىقىنى سېزىشكە باشلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، «تاۋۇس ئەللەيىن» ھەممىنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈشكە باشلاپتۇ. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى «تاۋۇس ئەللەيىن» ھەددىدىن ئېشىۋېرىپتۇ. ئۇنىڭ خورلۇقلىرىغا چىدىيالمىغان مويسىپىتلەردىن بىرقانچىسى شىر، يىلپىزلارنى ۋەكىل قىلىپ، يولۋاس پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرگۈزۈپتۇ. ئۇلار:

— پادىشاھئالەم، ئەسلىدە بىز ناھايىتى ئىناق، تىنچ ياشاپ كەلگەنىدۇق، بۇ «تاۋۇس ئەللەيىن» دېگەن نەرسە كېلىپلا ئىشلار باشقىچە بولۇپ كەتتى، تىنچلىق بۇزۇلۇپ، جېدەل - غوۋغا كۆپەيدى، ئۇ ھېچقايسىمىزنى كۆزگە ئىلماي، ھەممىمىزنى خورلىدى. ھەممە «تاۋۇس ئەللەيىن»دىن بىزار، لېكىن گەپ قىلالمايۋاتىدۇ. «تاۋۇس ئەللەيىن» دېگەن زادى قانداق نەرسە؟ قايسى نەسىلدىن؟ نېمە مۇددىئاسى بار؟ قانداق كارامىتى بار؟ بىز تەكشۈرۈپ كۆرمەيلا، يەتمىش خىل پارقىرايدىغان رەڭگىدىن قورقۇپ، ئۇنى بېشىمىزغا چىقىرىپ قويىدۇق. بۇنىڭغا بىرەر چارە قىلمىساق بولمايدۇ، — دەپتۇ.

«تاۋۇس ئەللەيىن»نى جاڭگالغا تەكلىپ قىلغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، قانداق چارە قىلىشنى ئويلىنىپ يۈرگەن يولۋاس پادىشاھقا بۇ مەسلىھەت ناھايىتى ماقۇل كەپتۇ. ئاخىر ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى، پادىشاھنىڭ بۇيرۇقى بىلەن پۈتۈن جاڭگال ئەھلى يىغىلىپ چوڭ مەرىكە ئۇيۇشتۇرىدىغان، بۇ مەرىكىدە بارلىق ھايۋانلار ئۆز خىلى بويىچە ئايرىلىپ، ئۆزىگە خاس ھۈنەر، ئويۇن كۆرسىتىدىغان، قايسىسى ياخشى ھۈنەر، ئويۇن كۆرسەتسە

مۇكاپات ئالىدىغان توختام بوپتۇ.

بۇيرۇق چىقىرىلىپ، پۈتۈن جاڭگال ئەھلى يىغىلىپ مەرىكە باشلىنىپتۇ. مەرىكە شۇنداق قىزىپ كېتىپتۇكى، بارلىق ھايۋانلار ۋە قۇشلار ئۆز خىللىرى قاتارىدا ئۆزىگە خاس ئويۇنلىرىنى ئويناپ، جاڭگالنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپتۇ. شىر، يىلپىز، ھەتتا يولۋاس پادىشاھمۇ ئوتتۇرىغا چۈشۈپ، ئۆز توپلىرىغا قوشۇلۇپ ئويناپ كېتىپتۇ. «تاۋۇس ئەللەيىن» چوڭچىلىق قىلىپ، چاندۇرماي ئۆزىنى بېسىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئېيىقلار توپى ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىشكە باشلىغاندا، «تاۋۇس ئەللەيىن» ئۆزىنى تۇتالماي، دەرھال ئېيىقلار توپىغا قوشۇلۇپ، ھەۋەس بىلەن ئېيىقلارچە ئويناپ كېتىپتۇ.

كۆپچىلىك، «تاۋۇس ئەللەيىن» دېگەن ئەسلى بىر ئېيىق ئىكەنغۇ ! دەپ، ئۇنىڭ ئالدامچىلىقىدىن قاتتىق غەزەپلىنىپ، چۇقان - سۈرەنلەر بىلەن ئۇنىڭغا تاشلىنىپتۇ. ئارىدىن كۆپ ئۆتمەي «تاۋۇس ئەللەيىن»نىڭ رەڭگارەڭ تۈكلىرى تامام يۇلۇنۇپ، بەدەنلىرى تىتما - تىتما بولۇپ، ئاخىرەتكە سەپەر قىپتۇ.

جاڭگالدىكى بارلىق ھايۋانلار بۇ ئاپەتنى يوقاتقىنىغا ئىنتايىن خۇشال بوپتۇ. ئۇلار يىغىۋاشتىن تىنچ ۋە ئىناق ياشاشقا باشلاپتۇ.

[General Information]
书名=维吾尔民间故事 22　维吾尔文
SS号=40250806